

ERMENİ ARAŞTIRMALARI

Dört Aylık Tarih, Politika ve Uluslararası İlişkiler Dergisi

sayı

58
2017

Olaylar ve Yorumlar

Ömer E. LÜTEM

Çatışma Sürekliliği ve Çözölemeyen/ İnatçı Çatışma Kavramı
Çerçevesinde 1915 Olayları, Yeni Sorunlar ve Uzlaşma

Ebru ÇOBAN ÖZTÜRK

Parlamento Kararlarının Alındığı Dönemde İngiliz Basını (1982-2007)

Yıldız DEVECİ BOZKUŞ

Ermeni Basını ve Osmanlı Bankası Baskını (1896):

Ceride-i Şarkıye ve İravunk Gazeteleri Arasındaki
"Vazife-i Sadakat" ve "Vazife-i İhanet" Tartışması

Hülya ERASLAN

Birinci Dünya Savaşı Anılarında Ermeni Çeteleri

Doğanay ERYILMAZ

KİTAP TAHLİLLERİ

ERMENİ ARAŞTIRMALARI

Dört Aylık, Tarih, Politika ve Uluslararası İlişkiler Dergisi
2017, Sayı 58

YAYIN SAHİBİ
Ali Kenan ERBULAN

EDİTÖR
Ömer Engin LÜTEM

SORUMLU YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ
Aslan Yavuz ŞİR

YAZI KURULU
Alfabetik Sıra İle

Prof. Dr. Seçil KARAL AKGÜN	Alev KILIÇ (E. Büyükelçi, AVİM Başkanı)
Yiğit ALPOGAN (E. Büyükelçi)	Ömer E. LÜTEM (E. Büyükelçi)
Prof. Dr. Hüseyin BAĞCI (Orta Doğu Teknik Üniversitesi)	Prof. Dr. Nurşen MAZICI (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Nedret KURAN BURÇOĞLU (Boğaziçi Üniversitesi)	Prof. Dr. Hikmet ÖZDEMİR (Siyaset Bilimci)
Prof. Dr. Sadi ÇAYCI (Başkent Üniversitesi)	Prof. Dr. Hüseyin PAZARCI
Prof. Dr. Kemal ÇİÇEK	Prof. Dr. Mehmet SARAY
Dr. Şükrü ELEKDAĞ (E. Büyükelçi)	Dr. Bilal N. ŞİMŞİR (E. Büyükelçi)
Prof. Dr. Temuçin Faik ERTAN (Ankara Üniversitesi)	Dr. Pulat TACAR (E. Büyükelçi)
Dr. Erdal İLTER (Tarihçi)	Prof. Dr. Cemalettin TAŞKIRAN (Gazi Üniversitesi)

DANIŞMA KURULU
Alfabetik Sıra İle

Çınar ALDEMİR (E. Büyükelçi)	Prof. Dr. Justin MCCARTHY (Louisville Üniversitesi)
Ertuğrul APAKAN (E. Büyükelçi)	Dr. Ayten MUSTAFAYEVA (Azerbaycan İlimler Akademisi, İnsan Hakları Enstitüsü)
Prof. Dr. Edward ERICKSON (Tarihçi)	Jeremy SALT
Prof. Dr. Michael M. GUNTER (Tarihçi)	Prof. Dr. Norman STONE
Prof. Dr. Enver KONUKÇU	Prof. Dr. Ömer TURAN (Orta Doğu Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Jean-Louis MATTEI (Tarihçi)	Prof. Dr. Hakan YAVUZ (Utah Üniversitesi)

Ermeni Araştırmaları yılda üç kez yayımlanır. Yerel Süreli Yayın.

Ermeni Araştırmaları hakemli bir dergidir. Ermeni Araştırmaları dergisi TÜBİTAK ULAKBİM tarafından taranmaktadır. Gönderilen yazılar ilk olarak yazı kurulunca bilimsel anlatım ve yazım kuralları yönünden incelenir. Daha sonra uygun bulunan yazılar, alanında bilimsel çalışmaları ile tanınmış üç ayrı hakeme gönderilir. Hakemlerin kararları doğrultusunda yazı yayımlanır ya da yayımlanmaz. Hakemlerin gizli tutulan raporları derginin arşivlerinde beş yıl süre ile tutulur.

İmtiyaz Sahibi
AVRASYA BİR VAKFI (1993)

Yayın İdare Merkezi
Terazi Yayıncılık Bas. Dağ. Dan. Eğt. Org. Mat. Kırt. Ltd. şti.
Abidin Daver Sok. No. 12/B Daire 4 06550 Çankaya/ANKARA
Tel: 0 (312) 438 50 23-24 • **Faks:** 0 (312) 438 50 26

www.avim.org.tr

Baskı Tarihi: 8 Aralık 2017

ISSN: 1303-068X

Sayfa Düzeni
Ruhi ALAGÖZ

Baskı:
Özyurt Matbaacılık
Büyük San. 1. Cad. Süzgün Sok. No: 7 İskitler / ANKARA
Tel: +90 312 384 15 36 **Belgegeçer:** +90 312 384 15 37

Abone Sorumlusu
Hülya ÖNALP
Terazi Yayıncılık Bas. Dağ. Dan. Eğt. Org. Mat. Kırt. Ltd. şti.
Süleyman Nazif Sok. No. 12/B Daire 4 06550 Çankaya/ANKARA
Tel: 0 (312) 438 50 23-24 • **Faks:** 0 (312) 438 50 26
E-posta: terazi yayincilik@gmail.com

Yurtiçi Abone Ücreti: 45 TL
Yurtdışı Abone Ücreti: 30 €

Aşağıdaki banka/posta çeki hesap numaralarına ödeme yapabilirsiniz:
Terazi Yayıncılık, Garanti Bankası-Çankaya/ANKARA şubesi 181/6296007
Posta Çeki Hesabı: Ankara/Çankaya/Merkez 5859221
IBAN No: TR960006200018100006296007

Aksi belirtilmediği sürece Ermeni Araştırmaları'nda yayımlanan yazılarda belirtilen olay ve fikirler sadece yazarına aittir. Yazı işleri müdürünü, yayın sahibini veya editörünü bağlamaz.

Tüm hakları saklıdır. Önceden yazılı izin alınmaksızın hiçbir iletişim, kopyalama sistemi kullanılarak yeniden baskısı yapılamaz. Akademik ve haber amaçlı kısa alıntılar bu kuralın dışındadır.

İÇİNDEKİLER (CONTENTS)

	Sayfa
Yazarlar ..... (Contributors)	5
Editörün Notu ..... (Editorial Note)	9
MAKALELER ..... (ARTICLES)	11
Olaylar ve Yorumlar ..... (Facts and Comments)	11
Ömer E. LÜTEM	
Çatışma Sürekliliği ve Çözülemeyen/ İnatçı Çatışma Kavramı Çerçevesinde 1915 Olayları, Yeni Sorunlar ve Uzlaşma ..... (1915 Events, New Issues and Reconciliation within the Framework of Persistence of Conflict and the Concept of Intractable Conflict)	27
Doç. Dr. Ebru ÇOBAN ÖZTÜRK	
Parlamento Kararlarının Alındığı Dönemde İngiliz Basını (1982-2007) ..... (British Press During Parliamentary Decisions on the Armenian Issue (1982-2007))	51
Doç. Dr. Yıldız DEVECİ BOZKUŞ	
Ermeni Basını ve Osmanlı Bankası Baskını (1896): Ceride-i Şarkiye ve İravunk Gazeteleri Arasındaki "Vazife-i Sadakat" ve "Vazife-i İhanet" Tartışması ..... (Armenian Press and Ottoman Bank Raid (1896): Discussion on "Duty Of Loyalty" and "Duty of Betrayal" Between Ceride-i Şarkiye and İravunk Newspapers)	115
Hülya ERASLAN	
Birinci Dünya Savaşı Anılarında Ermeni Çeteleri ..... (Armenian Gangs in World War I Memoirs)	141
Arş. Gör. Dr. Doğanay ERYILMAZ	
KİTAP TAHLİLLERİ ..... (BOOK REVIEWS)	159
Yoldaş Pançuni: Yoldaş Pançuni'den Sosyalist Mektuplar ..... (Comrade Panchoonia (Enger Panchoonie): Socialist Letters from Comrade Panchoonia)	159
Mehmet Mert ÇAM	

Güney Kafkasya Kökenli Öğrencilerin Türkiye'ye Gelmeden Önceki ve Geldikten Sonraki Türkiye Algılarının Değişimi 171

(The Perception of Southern Caucasian Students on Turkey Before and After Their Arrival in Turkey)

Tutku DİLAVER

YAZIM KURALLARI 177

(STYLE SHEET)

Yazarlar

Ömer Engin LÜTEM

Emekli Büyükelçi, AVİM Onursal Başkanı. Galatasaray Lisesi'nden ve Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nden mezun oldu. Fransa, Almanya, İtalya ve Libya'daki Türk misyonlarında çeşitli görevlerden sonra 1975 yılında Köln Başkonsolosu oldu. 1979 yılında Dışişleri Bakanlığı Personel Genel Müdürü, 1981 yılında ise İstihbarat ve Araştırma Genel Müdürü olarak görev yaptı. 1983 yılında Sofya'ya Türkiye Büyükelçisi olarak atanan Lütem bu görevde altı yıl kaldı. 1989–1992 yılları arasında Dışişleri Bakanlığında Müsteşar Yardımcılığı yapan Lütem, 1992 –1995 yıllarında Vatikan nezdinde Büyükelçi ve 1995-1997 yıllarında ise UNESCO nezdinde Türkiye Daimi Temsilcisi olarak görev yaptı. Lütem Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi'nin (ASAM) Ermeni Araştırmaları Enstitüsü (2001) ile İnsanlığa Karşı Suçlar Araştırma Enstitüsünün (2006) kurucu başkanıdır. Lütem, 2009-2012 yıllarında Avrasya İncelemeleri Merkezi (AVİM) başkanı olarak görev yapmıştır. Halen AVİM bünyesinde yayınlanmakta olan *Ermeni Araştırmaları*, *Review of Armenian Studies* ve *Uluslararası Suçlar ve Tarih* dergilerinin editörlüğünü yürütmektedir. Bu faaliyetlerin yanı sıra 2006–2007 eğitim-öğretim yılının birinci döneminden itibaren ODTÜ Tarih bölümünde *Emergence and Evolution of the Armenian Question* başlıklı yüksek lisans dersini vermektedir.

Doç. Dr. Ebru ÇOBAN ÖZTÜRK

Yazar, ODTÜ, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde lisans Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde ise yüksek lisans ve doktora derecesini almıştır. Çeşitli proje ve görevlerle çok sayıda ülkede ve çatışma bölgesinde bulunmuştur. Şiddet ve soykırım, konularında teorik çalışmalar ile alan çalışmaları yapmaktadır. Muhtelif eserleri bulunan yazar halen Çankaya Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde öğretim üyesidir.

— Doç. Dr. Yıldız DEVECİ BOZKUŞ —

Yıldız Deveci Bozkuş, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi bünyesinde Doçent Dr. unvanı ile görev yapmaktadır. Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi'nin Fars Dili ve Edebiyatı bölümündeki lisans eğitimini, 2003 yılında, tamamlamıştır. Fars Dili eğitiminin yanı sıra Ermenice üzerine de eğitim almıştır. Yüksek Lisansını, 2006 yılında, Ankara Üniversitesi Ermeni Dili ve Kültürü bölümünde tamamlamıştır. Doktora eğitimini, 2011 yılında aynı üniversitenin bünyesinde bulunan İnkılap Tarihi Enstitüsünde “Parlamento Kararları Çerçevesinde Soykırım İddialarının Yabancı Basında Yeniden İnşası (1965-2007)” konulu tezi ile tamamlamıştır. 2012 yılında doktora sonrası çalışmaları için, Los Angeles’da bulunan Kaliforniya Üniversitesi Yakın Doğu Dilleri ve Kültürleri Bölümünün Ermeni Çalışmaları programına katılmıştır. 2004 yılında Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi’nde uzman olarak çalışmaya başlamış, Ermeni Araştırmaları Dergisi’nin ve bülteninin editörlüğünü üstlenmiştir. 2011 yılında Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Ermeni Dili ve Edebiyatı bölümünde Anabilim Dalı Başkanlığı görevine getirilmiştir ve bu görevine hala devam etmektedir. Ayrıca aynı üniversitenin Doğu Dilleri ve Edebiyatı Bölümünde 2015 yılından itibaren bölüm başkanı olarak görev almaktadır. Doçentlik unvanını 2015 yılında alan Deveci Bozkuş, Türkiye Tarihi alanında çalışmalar yapmaktadır. Siyasi Tarih, Ermeni Meselesi, Türkiye-Ermenistan İlişkileri, Osmanlı İmparatorluğu, Ermeniler, Dağlık Karabağ Sorunu, Ermeni Dilleri, Pontus Meselesi, Tarih Tezleri ile Yerel ve Yabancı kaynaklardaki Türk İmgeleri gibi pek çok konu Deveci Bozkuş’un çalışma alanları içerisinde yer almaktadır.

— Hülya ERASLAN —

2002 yılında Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi Gazetecilik bölümünden mezun oldu. 2007 yılında Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Anabilim dalında yüksek lisansını tamamladı. Agos (1996-2005) Türkçe-Ermenice Bir Gazetenin Tarihi isimli yüksek lisans tez çalışması aynı yıl kitap haline getirildi. Bu çalışma 2009 Genç Sosyal Bilimciler Yarışması ödülüne layık görüldü. 2011-2012 yılları arasında YÖK doktora sırası araştırma bursu ile Georgetown Üniversitesi’ne araştırmacı –öğrenci olarak gitti. 2016 yılında “Osmanlı Bankası Baskınının (1896) Osmanlı Ermeni Basınında Ele Alınışı” isimli doktora çalışmasını tamamladı. Halen Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Gazetecilik bölümünde Araştırma Görevlisi Dr. olarak çalışmaktadır.

— Arş. Gör. Dr. Doğanay ERYILMAZ —

2001 yılında Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü Fransız Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalından mezun oldu. 2011 yılında Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ermeni Dili ve Kültürü Anabilim Dalında yüksek lisans programını tamamladı.

“Edebiyatta Birinci Dünya Savaşı/Fransız, Türk ve Ermeni Literatürlerinde Birinci Dünya Savaşı Anıları” başlıklı doktora tezini 2015 yılında savundu. 2009 yılından bu yana Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kafkas Dilleri ve Kültürleri Bölümü Ermeni Dili ve Kültürü Anabilim Dalında görev yapmaktadır.

Dergimizin bu 58. sayısında beş makale ve iki kitap tahlili bulunmaktadır.

Her sayıda olduğu gibi ilk yazımız **Olaylar ve Yorumlar** olup Ermenistan Devlet Başkanı Serj Sarkisyan'ın Tüm Ermeniler Ermenistan-Diaspora Altıncı Konferansı ve daha sonra BM Genel Kurulu'nda yaptığı konuşmalar, Ermenistan'ın 1915 olaylarına dair iddialarının tanınması yönünde yeni strateji arayışı, Ermenistan-diaspora ilişkilerinde yaşanan gelişmeler, Antelyas başpatrikliğinin Türkiye'den talepleri ve bu talepleri AİHM'ye taşınması sonrasındaki gelişmeler, Almanya'nın Ermeni iddialarına verdiği destek çerçevesinde yakın zamanda düzenlenen WATS toplantısı ve Namibya hükümeti ile Herero ve Nama kabilelerinin Almanya'ya yönelik soykırımı tanıma ve tazminat talepleri incelenmektedir.

Çatışma Sürekliliği ve Çözülemeyen/ İnatçı Çatışma Kavramı Çerçevesinde 1915 Olayları, Yeni Sorunlar ve Uzlaşma başlıklı çalışmada Ebru Çoban Öztürk, Türk ve Ermeni toplumları arasındaki ilişkilerin olumlu seyri için sadece bilinen sorunlara değil, çözülemeyen/inatçı çatışma türündeki çatışmaların sosyopsikolojik altyapısına da odaklanmak ve çözümler üretmek gerektiğini öne sürmektedir.

Parlamento Kararlarının Alındığı Dönemde İngiliz Basını (1982-2007) başlıklı çalışmada Yıldız Deveci Bozkuş, BYEGM arşivinde 1982-2007 yıllarına dair İngiliz basınında Ermeni sorununa dair haberleri incelemekte, konuyla ilgili yer alan haberlerin hangi dönemlerde artış ve azalma gösterdiği, mevzubahis dalgalanmanın ortaya çıkmasında etkili olan gelişmeler ve bu haberlerin içeriklerine dair değerlendirmeler yapmaktadır.

Ermeni Basını ve Osmanlı Bankası Baskını (1896): Ceride-i Şarkıye ve İravunk Gazeteleri Arasındaki “Vazife-i Sadakat” ve “Vazife-i İhanet” Tartışması başlıklı çalışmada Hülya Eraslan 1896 yılında İstanbul'da Taşnak Ermeni Komitesi'nin gerçekleştirdiği Osmanlı Bankası baskını sırasında ve sonrasında yaşanan olayların, Ermeni basınının liberal kanadını temsil eden *Ceride-i Şarkıye* ile ihtilalci yayın organı *İravunk*'da ele alınış biçimini incelemektedir. Eraslan, çalışmada *Ceride-i Şarkıye* gazetesinin olaylar karşısında önce suskun, sonra Ermenilere sükûnet tavsiye eden ve Osmanlı yönetimine sadakatten yana bir politika izlediğini, *İravunk* gazetesinin

ise Osmanlı hükümetini suçlayan bir yayın politikası izlediği tespitinde bulunmaktadır.

Doğanay Eryılmaz, **Birinci Dünya Savaşı Anılarında Ermeni Çeteleri** başlıklı çalışmasında Ermeni edebiyatında Birinci Dünya Savaşı'na dair anı kitaplarında Ermeni çete faaliyetlerinin nasıl işlendiğini incelemektedir. Eryılmaz, incelenen eserlerde Türk imgesinin yanı sıra, Ermeni çetelerinin ve terör olaylarının olumlu gösterildiğini, bu durumun, Ermeni edebiyatında Birinci Dünya Savaşı anlatılarının güdümlü edebiyat ürünleri olduğu ve propaganda amaçlı üretildiği görüşünü desteklediğini göstermektedir.

Bu sayımızda iki kitap tahlili de bulunmaktadır. Bunlardan birincisi Mehmet Mert Çam tarafından hazırlanan, Yervant Odyan'ın **Yoldaş Pañçuni: Yoldaş Pañçuni'den Sosyalist Mektuplar** başlıklı kitabının incelemesidir. İkinci tahlil ise Tutku Dilaver tarafından hazırlanan, Yıldız Deveci Bozkuş ve Eda Bekçi Arı'nın **Güney Kafkasya Kökenli Öğrencilerin Türkiye'ye Gelmeden Önceki ve Geldikten Sonraki Türkiye Algılarının Değişimi** başlıklı kitabın incelemesidir.

İyi okumalar dileği ve saygılarımızla,

Editör

OLAYLAR VE YORUMLAR

(FACTS AND COMMENTS)

Ömer Engin LÜTEM

Büyükelçi (Emekli)

Avrasya İncelemeleri Merkezi, Onursal Başkan

oelutem@avim.org.tr

Öz: *Bu çalışmada Ermenistan Devlet Başkanı Serj Sarkisyan'ın Tüm Ermeniler Ermenistan-Diaspora Altıncı Konferansı ve daha sonra BM Genel Kurulu'nda yaptığı konuşmalar, Ermenistan'ın 1915 olaylarına dair iddialarının tanınması yönünde yeni strateji arayışı, Ermenistan-diaspora ilişkilerinde yaşanan gelişmeler, Antelyas Ermeni başpatrikliğinin Türkiye'den talepleri ve bu talepleri AİHM'ye taşınması sonrasındaki gelişmeler, Almanya'nın Ermeni iddialarına verdiği destek çerçevesinde yakın zamanda düzenlenen WATS toplantısı ve Namibya hükümeti ile Herero ve Nama kabilelerinin Almanya'ya yönelik soykırımı tanıma ve tazminat talepleri incelenmektedir.*

Anahtar Kelimeler: *Serj Sarkisyan, Tüm Ermeniler Ermenistan-Diaspora Altıncı Konferansı, Antelyas Başpatrikliği, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, WATS, Namibya, Almanya*

Abstract: *This article will evaluate, first, Armenian President Serzh Sarkissian's two recent speeches: at the 6th Pan-Armenian Armenia-Diaspora Conference and UN General Assembly. Secondly the article will analyze Armenia's search for a new strategy towards the recognition of Armenian 1915 allegations and their impact on Armenia-diaspora relations. Thirdly, a recent court decision by the European Court of Human Rights, which found Antelias Armenian patriarchate's appeal for the return of properties in Turkey inadmissible. Fourth, the tense condision of Turkey and Germany relations are reflected in Germany's support to Armenian allegations through a series of meetings, the most recent of those being WATS, which will be analyzed in this article. Lastly, Namibia and two Namibian tribes' claims for recognition and compensation from Germany, for the crimes that Germany committed at the beginning of the 20th century Namibia lands will be evaluated.*

Keywords: *Serzh Sarkissian, 6th Pan-Armenian Armenia-Diaspora Conference, Antelias Patriarchate, European Court of Human Rights, WATS, Namibia, Germany*

Türkiye Ermenistan İlişkileri

Başkan Serj Sarkisyan Tüm Ermeniler Ermenistan-Diaspora Altıncı Konferansında 18 Eylül 2017 tarihinde yaptığı uzun bir konuşmada Türkiye-Ermenistan ilişkilerine değinmiştir.

Türkiye'nin 2009 tarihli Zürih Protokollerini uygulamayı reddettiğini, böylelikle hükümetinin bölge barışı ile ilgilenmediğini tekrar dünyaya gösterdiğini belirten Sarkisyan protokolleri 2015 yılında Millet Meclisi gündeminden çıkardığını ve bu durumu Birleşmiş Milletler Genel Kurulunda da dile getirdiğini söylemiştir.¹

Protokoller artık güncel bir sorun değildir. Bu durum karşısında Başkan Sarkisyan'ın bu konuyu ele alması vaktiyle Protokoller nedeniyle Diaspora'da çok eleştirilmiş olmasına ve bu eleştirilerin, kuşkusuz çok azalmış olmakla beraber, halen de var olmasından ileri gelmektedir. Ermenistan-Diaspora Altıncı konferansında Protokollerin Diaspora temsilcileri tarafından ele alması olasılığı karşısında Sarkisyan'ın ön almaya çalıştığı görülmektedir.

Türkiye'ye ilişkin olarak Sarkisyan “soykırım “konusuna da değinmiştir. Türkiye'nin devamlı “soykırımını” reddetmesinin modern medeniyet değerlerine açıkça saygısızlık olduğunu, o nedenle uluslararası toplumun ve Diaspora'nın bu konuda yeni bir strateji kabul etmeleri gerektiğini söylemiştir. Ayrıca dünyanın önde gelen birçok ülkesinin Ermeni “soykırımını” tanıdığını ve kınadığını belirten Sarkisyan bu ülkelerde yaşayan Ermenilerin zaferlerini ilan edebileceklerini ve bu ülkelerle “yeni bir gündem” saptanması için işbirliği yapabilecekleri ifade etmiştir.²

Son yıllarda Ermeni soykırım iddiaları konusunda, Uluslararası Adalet Divanı'nın soykırım fiilinin hiçbir kuşkuya yer bırakmayacak şekilde kanıtlanması gerektiği hakkındaki kararı (2007 Bosna Hersek Davası), Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin Perinçek Davası kararındaki 2015 olaylarını soykırım olduğu hakkında tarihçiler arasında görüş birliği olduğunu kabul etmemesi ve ayrıca Yahudi Holokostu ile Ermeni soykırım iddialarının birbirinden farklı olduğunu belirtmesi, 1915 olaylarını soykırım olarak kabul etmeyen yabancı tarihçilerin sayısında görülen artış ve Tehcirin 100. yılında

1 “President attends 6th Pan-Armenian Armenia-Diaspora Conference,” Official Website of the President of the Republic of Armenia, Eylül 18, 2017, <http://www.president.am/en/press-release/item/2017/09/18/President-Serzh-Sargsyan-took-part-in-Armenia-Diaspora-Conference/>.

2 “President attends 6th Pan-Armenian Armenia-Diaspora Conference,” Official Website of the President of the Republic of Armenia, Eylül 18, 2017, <http://www.president.am/en/press-release/item/2017/09/18/President-Serzh-Sargsyan-took-part-in-Armenia-Diaspora-Conference/>.

beklenenden daha az sayıda ülke parlamentosunun soykırım iddialarını kabul etmesi, ancak bu ülke hükümetlerinden bazılarının, sonradan, parlamento kararlarını yumuşatan beyanlarda bulunmaları, Ermenilerin soykırım iddialarını geniş kabul görmesi politikasının başarılı olmadığını yeterince göstermiş bulunmaktadır. Ayrıca Ermenilere göre bu ülkelerin soykırım iddialarını tanınmak ile yetinmemeleri ve Türkiye'nin de bu iddiaları kabul etmesine yardımcı olmaları (Türkiye'ye baskı yapmaları) da beklenmektedir. Ancak bu konuda hiçbir ülke girişimde bulunmamıştır.

Kısaca, Ermenistan'ın diğer ülkelerin yardımıyla, Türkiye'ye soykırım iddialarını kabul ettirme politikası başarısız olmuştur. Bunun en iyi kanıtı da, başkan Sarkisyan'ın bu konuda yukarıda değindiğimiz “yeni bir strateji” ve “yeni bir gündem” saptanması ifadeleridir.

Türkiye'nin soykırım iddialarını kabul etmesi Ermenilerce iki yönden önem arz etmektedir. Birincisi adaletin yerine getirilmesi formülü altında yüz yıldan beri Ermeni kiliseleri, siyasi partileri, dernekleri tarafından bir tür beyin yıkamaya maruz kalmış bulunan Ermeni toplumlarınca Türkiye ve Türklere karşı duyulan ırkçı nefret gibi ilkel duyguların ifade edilmesidir. İkinci bir neden ise nispeten yakın bir zamanda ortaya çıkmış olan Türkiye'den tazminat ve belki de toprak istenmesi için bir dayanak bulunması gereğidir ki Türkiye “soykırımı” kabul ettiği takdirde bu en mükemmel bir şekilde sağlanmış olacaktır. Ancak böyle bir olasılık mevcut değildir.

Bu konuda son olarak değinmek istediğimiz husus yeni strateji ve gündem saptanması işinin Diaspora Ermenilerinden beklenmekte olması ve bu konuda Ermenistan'ın yapması gerekenlerden hiç bahsedilmemesidir. “Soykırım” konusunda Diaspora'nın başlıca rolü oynaması Ter-Petrosyan başkanlığı döneminde (1991–1998) bulunmuş bir formüldür. Böylelikle o dönemde zaten büyük sıkıntıları olan Ermenistan yeni bir yük altına girmemesi ayrıca Türkiye iyi ilişkileri daha da bozulmaması sağlanmak istenmiştir. Ter-Petrosyan başkanlıktan 20 yıl önce ayrılmıştır; artık fikirleri pek geçerli değildir. Halen “soykırımın” konusunda Diaspora, Ermenistan'a göre daha aktif olmayı sürdürmektedir.

Türkiye'nin soykırım iddialarını kabul etmesini mümkün olmadığına göre yeni bir strateji ve gündem saptanmasını durumu değiştirmeyecektir. Sarkisyan bu konuda Diaspora'ya görev vermek suretiyle Ermenistan'ı ve kendisini ileride ortaya çıkması olası eleştiriler ve tartışmaların mümkün olduğu kadar dışında tutmayı amaçlamış olabilir.

Başkan Sarkisyan Protokoller konusuna 19 Eylül 2017 tarihinde Birleşmiş Milletler Genel Kurulunda yaptığı konuşmada değinmiştir.³ Ermenistan'ın Türkiye ile ikili ilişkilerine normalleştirmek için Ermeni soykırımının tanınmasını bir ön koşul olarak ileri sürmediğini ve Ermenistan'ın girişimi üzerine 2009 yılında iki ülke arasında Zürih Protokollerinin imzalandığını, ancak bu belgelerin tasdik edilmediğini, Türkiye'nin bu konuda mantığa aykırı önkoşullar ileri sürdüğünü söylemiştir. (Hatırlanacağı üzere Türkiye Protokollerin onaylanmasını Karabağ Sorununda olumlu gelişmeler olmasına bağlamıştı.) Sarkisyan devamla, Türkiye'nin bu belgeleri bir tür rehin gibi

tutulup kendisine en uygun zamanda onaylamayı düşünüyorsa bunda yanıldığını belirttiikten sonra Ermenistan'ın Protokolleri, olumlu bir gelişme getirmediikleri için, tamamen geçersiz olduğunu beyan edecekleri, 2018 baharına⁴ bu protokoller olmadan girileceğini belirtmiştir. Ancak diğer yandan da iki devletin normal ilişkiler kurması ve sürdürmesinin mevcut sorunların ele alınması bakımından gerekli olduğunu da değinmiştir.

Sarkisyan'ın sözlerinden Ermenistan Cumhuriyetin 100. yılının ilânında önce, kendi kamuoyunda bir puan kazanmak üzere, Protokolleri "denonse" edeceği (geçersizliğini ilan edeceği) anlaşılmaktadır. Türkiye ise böyle bir usule başvurmadığına göre Ermenistan uluslararası alanda uzlaşmaya önem vermeyen bir ülke durumuna düşmüş olacaktır.

Aslında 2009 protokollerin onaylanmaması ve dolayısıyla uygulanmaması artık güncelliğini kaybetmiş bir konudur. Ermenistan, kamuoyundan gelen ve bu hususta basiretsiz veya beceriksiz hareket edildiği yolundaki eleştirileri karşılayabilmek üzere Protokolleri

Millet Meclisinin haftalık gündeminden çıkartmış, 2015 yılında ise Meclisten geri çekmiştir, ancak bu belgeleri reddettiğini açıklamamıştır.

Türkiye ise, normal prosedürü izleyerek Protokolleri T.B.M.M. Dışişleri Komisyonuna göndermiştir. Bu işlem her milletvekili seçimden sonra tekrarlanmıştır. Dışişleri Komisyonu bu belgeleri henüz görüşmemiştir. Komisyon kendi gündemini kendi tayin ettiğinden, bunda usul bakımından bir aykırılık yoktur.

Sarkisyan'ın sözlerinden Ermenistan Cumhuriyetin 100. yılının ilânında önce, kendi kamuoyunda bir puan kazanmak üzere, Protokolleri "denonse" edeceği (geçersizliğini ilan edeceği) anlaşılmaktadır. Türkiye ise böyle bir usule

3 "President partook in the session of the UN General Assembly," Official Website of the President of the Republic of Armenia, Eylül 20, 2017, <http://www.president.am/en/press-release/item/2017/09/20/President-Serzh-Sargsyan-attended-UN-General-Assembly/>.

4 Ermenistan Cumhuriyetinin 28 Mayıs 1918'de kurulmasına gönderme yapıldığı anlaşılmaktadır.

başvurmadığına göre Ermenistan uluslararası alanda uzlaşmaya önem vermeyen bir ülke durumuna düşmüş olacaktır.

Cumhurbaşkanı Erdoğan ise Birleşmiş Milletler Genel Kurulda Sarkisyan'dan önce konuştuğu için kedisine hemen cevap verebilmesi mümkün olamamıştır. Buna karşılık Erdoğan konuşmasında Güney Kafkasya sorunlarına çok kısa dahi olsa değinerek kanımızca önemli ifadelerde bulunmuştur. Cumhurbaşkanı Karabağ, Abhazya ve Güney Osetya anlaşmazlıklarını çözümleyebilmek için daha fazla çaba harcanması gerektiğini, bu gün ihmal edilen bir bunalımın yarın bölgesel ve hatta global bir anlaşmazlık haline dönüşebileceğini ifade etmiştir.⁵

Türkiye'nin Karabağ sorununun çözümü alanında çekincesiz bir şekilde Azerbaycan'ın yanında yer aldığı bilinen bir husustur. Abhazya ve Güney Osetya sorunlarının çözülmesine aynı derecede önem vermesi, iyi ikili ilişkilere rağmen Rusya'nın Kırım'da, Ukrayna'da olduğu gibi Abhazya ve Güney Osetya politikalarını Türkiye'nin tasvip etmemeye devam ettiğinin bir ifadesidir.

Protokoller konusuna geri dönecek olursak artık Türk kamuoyunda bu belgelere hemen hiç önem verilmediği görülmektedir. Bu durum Taşnakların dahi dikkatini çekmiş olup bu partinin dış ilişkilerinden sorumlu Giro Manoyan bir konuşmasında Protokoller konusunda olumlu bir gelişme olacağına inanmadığını, bunun Türkiye'nin birçok iç ve dış sorunları olmasından ve gündeminde Ermenistan'la ilişki kurmak gibi bir sorunu bulunmamasından ileri geldiğini söylemiştir.⁶

Ermeni tarafında ise Diaspora, "soykırımını" kabul etmediği sürece Türkiye ile her türlü anlaşma veya uzlaşmaya karşı olmuştur. Genelde bu kadar katı bir tutumu olmayan Ermenistan kamuoyun da son zamanlara olumsuz kanıların güçlenmeye başladığı görülmektedir. Bir Amerikan kuruluşu olan "Caucasus Reserch Resource Centers (CRRC)" tarafından 2015 yılında yapılan bir kamuoyu yoklamasına göre, cevap verenlerin yaklaşık yarısı, Türkiye-Ermenistan sınırının açılmasını "Ermenistan'ın milli güvenliğine zarar vereceği" cevabını vermişlerdir.⁷ Ayrıca %82'si de Türkiye'ye güvenilmeyeceğini ifade etmiştir. Bu tepkileri toplumsal paranoya olarak nitelendirmek mümkündür. Ancak, devamlı olarak Türklerin ve Türkiye'nin karalandığı, aşağılandığı bir ortamda kamuoyunun başka türlü düşünmesi de zordur.

5 "Erdogan Says More Efforts Needed to Settle Karabagh Conflict," *PanArmenian*, Eylül 20, 2017,

6 "Giro Manoyan Says Armenian President's Statement on Zurich Protocols Was Right," *168.am*, Eylül 20, 2017.

7 "Yerevan Signals Scrapping of Turkish-Armenian Accords," *RFE/RL*, Eylül 20, 2017.

Ermenistan-Diaspora Konferansı

Ermenistan ile Diaspora'nın kurumsal bir temas içinde olmalarını, Diaspora Ermenilerinin ileri gelenlerinin Ermenistan'ı yakından tanımalarını sağlamak için bir fırsat yaratmak, Diaspora Ermenilerinin Ermenistan'ın duruma ve özellikle ekonomik güçlüklerine dikkatini çekmek ve mümkün olduğu kadar fazla yardım yapmalarını ikna etmeye çalışmak ve bir kısım Diaspora Ermenilerinin insan hakları ve yolsuzluk gibi Ermenistan'da yaygın yasadışı davranışlar için yönelttikleri eleştirileri, olanaklar ölçüsünde azaltmak gibi nedenlerle kurulmuş olan ve tam adı "Tüm Ermeniler Ermenistan- Diaspora Konferansı (Pan-Armenian Armenia-Diaspora Conference) çevrilebilecek olan konferanslardan Altıncısı 18-20 Eylül 2017 tarihinde Erivan'da toplanmıştır.

Başkan Sarkisyan uzun açılış konuşmasında,⁸ özetle, Diaspora gençlerinin kendilerine çok "etnili" dediklerine değinerek bu gençlerin milli kimliklerinin güçlendirilmesine yönelik yeni programlar geliştirilmesinin önemini vurgulamıştır. Ermenistan Devlet Başkanı bu sözleriyle Diaspora'nın en önemli meselesi olan asimilasyona değinmiştir. Yabancı ülkelere göç eden Ermeniler, özellikle Hıristiyan toplumları içinde süratle erimektedir. Artık Diaspora Ermenilerinde Ermeniceyi iyi bilen ve Ermeni örf ve adetlerinden haberdar olanların sayısı azdır. Bu "yabancılaşma" Ermenistan ile olan ilişkilerini olumsuz etkilemektedir. 1915 olaylarının soykırım olduğu, Ermeniler için adaletin yerine getirilmesi gerektiği gibi yıllardan beri süre gelen söylem Diaspora Ermenilerinin "merkez" veya "anavatan" olarak gördükleri Ermenistan'a ilgi duymalarının başlıca kaynağıdır. Başkan Sarkisyan bu durumun farkında olmalı ki konuşmasında Diaspora temsilcilerinde Ermeni kimliklerini muhafaza etmelerini aynı zamanda buldukları ülkelerin iyi vatandaşı olmalarını, asimilasyonu reddetmelerini, ancak o ülkelere en iyi şekilde entegre olmalarını istemiştir.

Başkan Sarkisyan'ın konuşmasında üzerinde durduğu bir başka konu Ermenistan'ın çok kaygı verici olarak nitelendirdiği Ermenistan nüfusundaki azalma olmuştur. Nüfusun 2040 yılında 4 milyona ulaşmasını hedef aldıklarını belirten Sarkisyan bu amaca doğumları arttırarak ulaşmanın güç olduğunu, bunun için gelecek 25 yılda ülkeye göç edilmesi gerektiğine işaret etmiştir. Sarkisyan bu sözleriyle Diaspora Ermenilerinin bir kısmının Ermenistan'a yerleşmesi gerektiğine işaret etmiştir. Ancak ekonomik durumu Ermenistan'dan daha iyi olan ülkelere oturan Ermenilerin Ermenistan'a göç etmelerini beklemek gerçekçi değildir. Bu tür bir göç, ancak yaşadıkları ülkenin

8 "President attends 6th Pan-Armenian Armenia-Diaspora Conference," Official Website of the President of the Republic of Armenia, Eylül 18, 2017, <http://www.president.am/en/press-release/item/2017/09/18/President-Serzh-Sargsyan-took-part-in-Armenia-Diaspora-Conference/>.

koşulları Ermenistan'a göre kötü ise mümkün olabilir. Oysa böyle bir ülke bulmak zordur. Suriye'den göç eden on bin kadar Ermeninin dahi Halep'te durum normale döndükten Ermenistan'dan ayrılmakta olduğuna dair duyular vardır. Şu haliyle Ermenistan'daki nüfus azalması sorunu çözümsüz kalmaya devam edecek gibi görülmektedir. Bu durumun ilerideki yıllarda daha zayıf bir Ermenistan yaratacağı için bazı siyasi sonuçları olması dahi olasıdır.

Sarkisyan konuşmasında Diaspora Ermenilerini Ermenistan'a yatırım yapmaya davet etmiştir. Yatırım için birinci koşul kâr edileceğine dair inancın mevcut olmasıdır. İçinde bulunduğu ekonomik güçlükler ve ayrıca Türkiye ve Azerbaycan'la olan ciddi sorunları nedeniyle Halen Ermenistan yatırım için cazip bir ülke olmaktan uzaktadır.

Sarkisyan konuşmasında ülkesinin Karabağ sorunu hakkında bilinen politikasını tekrarlamıştır. Ayrıca, "Türkiye-Ermenistan İlişkileri" bölümünde açıkladığımız gibi Türkiye ile imzalanmış 2009 yılı protokolleri geçersiz kılacaklarını belirtmiştir.

Konferans çalışmaları sonucunda, 20 Eylül 2017 tarihinde bir Sonuç Bildirisi kabul etmiştir.⁹ Biz bu Bildirinin Türkiye ve Karabağ bölümünü kısaca özetleyeceğiz.

Karabağ Sorunu konusunda bu bölgede demokrasinin gelişmesi ve Karabağ'ın uluslararası topluma tam entegrasyonu için, Karabağlıların kendi geleceğini özgürce tayin etmek hakkını kullanması gerektiğinden bahsedilmektedir. Bu sözlerle, tüm çabalara rağmen, hiç bir ülke tarafından tanınmamış olan Karabağ idaresinin, uluslararası topluma entegrasyon bahanesiyle, tanınması çabalarının süreceği anlaşılmaktadır.

Ayrıca Ermenistan, Karabağ ve Diaspora'nın günümüz ve gelecekteki sorunlarının, Ermeni Devletinin, Ermeni Kilisesinin ve tüm Ermeni kuruluşlarının ve örgütlerinin ortak çabalarıyla çözümlenebileceği belirtilmektedir. Burada ilginç olan Ermeni kilisesine Ermeni devletine yakın bir yer verilmesidir. Günümüzde kiliseler manevi alanda bir güce sahipse de bu gücün Ermenistan'ın karşılaştığı sorunların çözümü için bir çare olmadığı açıktır. Aksine, Antelyas kilisesi gibi bir kurumun, Baş Patrik Aram I'nın aşırı

Günümüzde kiliseler manevi alanda bir güce sahipse de bu gücün Ermenistan'ın karşılaştığı sorunların çözümü için bir çare olmadığı açıktır. Aksine, Antelyas kilisesi gibi bir kurumun, Baş Patrik Aram I'nın aşırı davranışları nedeniyle değil sorunların çözümüne yardımcı olmak bunları daha da çıkmaza soktuğu bilinen bir husustur.

9 CWTHR, 20 Eylül 2017.

davranışları nedeniyle değil sorunların çözümüne yardımcı olmak bunları daha da çıkmaza soktuğu bilinen bir husustur.

Sonuç Bildirisinde Diaspora'nın en duyarlı olduğu, hatta kendini özleştirdiği soykırım iddialarına yer verilmiştir. Buna göre Ermeni "soykırımının" uluslararası tanınması ve kınanması ve ayrıca sonuçlarının ortadan kaldırılması için daha birleştirilmiş ve eşgüdümlü bir politika izlenmelidir. Ancak bunun nasıl yapılacağı hakkında bir açıklık yoktur. Sadece "soykırım" hakkında farkındalığın artırılması, tarihi belleğin muhafazası ve gelecek nesillere aktarılmasına önem verilmesinden bahsedilmektedir. Bunun anlamı, şimdiye kadar olduğu gibi Türkiye ve Türkler hakkında beslenen kin ve nefret söylemi ve buna dayalı politikaların devam ettirilmesine çalışılacağıdır.

Bu konferans hakkında Ermeni kamuoyu ne düşünmektedir? Bir gazetenin yaptığı araştırmaya göre¹⁰ soru yöneltilenlerin % 7'si konferansın etkili olduğunu, %36'sı özellikle etkili görmediğini, %40'ı gereksiz bir toplantı olduğunu, % 17'ise konferansı hiç duymadığını söylemiştir. Kısaca Konferansın Ermenistan'da kayda değer bir etki yapmamış olduğu anlaşılmaktadır.

Bu arada Ermeni Diasporasının tek düze olmadığını, ülkeden ülkeye fark gösterdiği gibi, aynı ülke içinde de farklı tutumlar olduğuna kısaca değinmemiz gerekmektedir. Bu durumun nedeni, ne kadar çaba gösterirse gösterilsin, asimilasyon olgusunun gitgide daha güçlenmesi ve Diaspora'nın önemli bir bölümünün ağır ağır "Ermenilikten" uzaklaşmasıdır. Bu durumun son ve çarpıcı bir örneği olarak New York'ta bir kamuoyu firması sahibi Ronn Torossian'ın Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Washington ziyareti sırasında korumalarına uygulanmaya kalkışılan bazı kovuşturmalar işlemleri için Türkiye ile bir sözleşme yapması olmuştur. Diaspora'nın tanınmış köşe yazarlarından Harut Sassounian kendisini gerçek bir Ermeni olmamakla itham etmiştir.¹¹ Torossian'ın buna cevabı kendisini hiçbir zaman Ermeni olarak görmediği şeklinde olmuştur.¹²

Antelyas Başpatrikliğinin Emlak Talebi

Osmanlı İmparatorluğu döneminde Sis Şehrinde (Günümüz Kozan'ı) bir Ermeni Baş Patrikliği vardı. Bu kuruluş Birinci Dünya Savaşı boyunca işlevini

10 Aravot, 2 Ekim 2017.

11 Harut Sassounian, "Ronn Torossian Hired to do PR For Turkey; Is He Really an Armenian?," *California Courier Online*, Kasım 15, 2017.

12 Harut Sassounian, "Turkish PR Agent Ronn Torossian's Father and Grandparents Are Armenians," *California Courier Online*, Kasım 23, 2017.

sürdü. Sonra, 1921 yılında Fransız işgalinin sona ermesiyle beraber, Fransız askeri makamlarının aksine görüş bildirmesine rağmen Sis'ten ayrıldı. Bu Baş Patriklik bir süre sonra Beyrut yakınlarındaki Antelias kentinde yeniden kuruldu.

Soğuk savaş yıllarında Diaspora Ermenilerinin Ermenistan'daki Ecmiyazin Baş Patrikliğine bağlı olmasının bazı sakıncaları olabileceği düşüncesiyle A.B.D. ve müttefikleri Antelias Baş patrikliğine önem verdiler ve Diaspora kiliselerinden bir kısmının bu Patrikliğe bağlanmasına çalıştılar ve bu iş için de Taşnak Partisinin yardımından yararlandılar. Sonunda Antelias Baş Patrikliği, Taşnakların etkisi altında genelde aşırı fikirleri, özellikle Türkiye karşıtlığını savunan bir kuruluş haline geldi. Buna karşın Ecmiyazin Baş Patrikliği, Ermenistan aracılığı ile Sovyetlerin kontrolü altında olduğundan, Türkiye'ye karşı daha ılımlı bir yol izledi.

Halen Antelias'ın başında olan Baş Patrik Aram I Türkiye karşıtlığı ile tanınan bir kişidir. Bu tutumunu tehcirin 100. yılı etkinlikleri sırasında da göstermiştir. Bu yıl Ermenistan'da "soykırımın sonuçlarının ortadan kaldırılması" formülü altında Türkiye'den tazminat ve bazı malların istenmesi eğilimi belirince Aram I hemen harekete geçerek Sis'teki kilise ve manastır binalarının kendilerine verilmesini istemiştir. Bu arada Ermenistan'ın şimdiye kadar Türkiye'den resmen tazminat ve mal talebinde bulunmadığını belirtmemizde yarar vardır.

Bu amaçla 25 Nisan 2015 tarihinde Türkiye Anayasa mahkemesinde bir dava açılmıştır. Ancak Anayasa Mahkemesi, iç hukuk yollarının tüketilmediğini bildirerek bu davayı kabul etmemiştir. Gerçekten de, normal koşullarda davaların mahkemelerde açılması gerekmektedir. Mahkemelerin kararı tatmin edici bulunmazsa temyiz etmek ve en sonunda Anayasa Mahkemesine gitmek mümkündür.

Anayasa Mahkemesinin davayı reddetmesinden hemen sonra Aram I Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinde 8 Aralık 2016 tarihinde dava açmıştır. Bu süreç içinde yapılan beyanlardan bu dava aracılığı ile Türkiye aleyhinde olumsuz bir hava yaratılmasına çalışıldığı görülmüştür.

Aram I 19 Ekim 2017 tarihinde yaptığı bir konuşmada Avrupa Anayasa Mahkemesinin bu davayı reddettiğini bildirmiştir. (Aslında davanın daha önce Mart 2017 ayında reddettiği ve fakat Baş Patrikliğin bunu kamuoyuna bildirmediği sonucuna varılmaktadır.¹³) Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, aynen Türkiye Anayasa Mahkemesi gibi, iç hukuk yolların tüketilmediği için

13 Harut Sassounian, "European Court Finds Catholicosate's Suit Inadmissible; And Could Not Be Appealed," *Asbarez*, Ekim 26, 2017.

davayı reddetmiştir. Ayrıca bu karar temyiz de edilememektedir. Aram I'ın bu konuda Avrupa İnsan Hakları Mahkemesini şiddetle eleştirmiş 900 sayfalık bir dilekçenin nasıl reddedilebildiğini sorgulamış ve bu Mahkemenin kararını gözden geçirmesini istemiştir. Bu mümkün değildir. İnsan Hakları Mahkemesi kendi kurallarına göre ve temyizi mümkün olmayan bir karar almıştır.

Aram I veya Kilisesinin Türk mahkemelerine başvurarak iç hukuk yollarını tüketmeye başlamasının ve sonunda da Anayasa Mahkemesine gitmesinin, oradan ret cevabı alırsa yeniden Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine gitmesi mümkündür. Ancak bu çok zayıf bir olasılık olarak görülmektedir. Zira bu davanın açılmasının ana nedeninin, artık kayda değer Ermeni cemaatinin bulunmadığı Kozan'daki kilise ve diğer binaları almak değil, bu konuyu kötüye kullanarak Türkiye aleyhinde faaliyette bulunmak olduğu ortadadır.

Bu arada kararın konunun esası olan kilise ve diğer binaların iadesine ilişkin olmadığına sadece bu konuda Türk mevzuatına göre iç hukuk yollarıyla ilgili olduğunu belirtelim. Buna göre, Aram I veya Kilisesinin Türk mahkemelerine başvurarak iç hukuk yollarını tüketmeye başlamasının ve sonunda da Anayasa Mahkemesine gitmesinin, oradan ret cevabı alırsa yeniden Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine gitmesi mümkündür. Ancak bu çok zayıf bir olasılık olarak görülmektedir. Zira bu davanın açılmasının ana nedeninin, artık kayda değer Ermeni cemaatinin bulunmadığı Kozan'daki kilise ve diğer binaları almak değil, bu konuyu kötüye

kullanarak Türkiye aleyhinde faaliyette bulunmak olduğu ortadadır. Fakat bu gerçekleşmemiş, uluslararası hukuk kurallarının tam olarak uygulanması bu tür bir algı operasyonu engellemiştir.

Bu arada Doğu Perinçek'in Avrupa İnsan Hakları Mahkemesindeki davayı kazanmasından sonra Aram I'ın aynı mahkemede uğradığı hezimet, Ermeniler bakımından Türkiye'den yapılacağı söylenen taleplerin hukuksal alanda ne derecede kabul edilebilirliği hakkında şimdiden bir fikir vermektedir.

Almanya'da Yapılan WATS Toplantısı

WATS toplantıları¹⁴ 2000 yılından bu yana Ronald Suny, Fatma Müge Göcek ve Kevork Bardakjian ile Michigan Üniversitesi'nden Gerard Libaridian'ın ortaklığı ile düzenlenen, amacını 1915 olayları hakkında Ermeni ve Türk milliyetçi söylemlerini aşarak, Türk ve Ermeni akademisyenleri "ne ve nasıl"

14 The Workshop on Armenian Turkish Scholarship.

sorularına cevap aramaya müsait özgür, akademik bir tartışma ortamı yaratılması olarak tanımlayan bir toplantılar dizisidir. Bu toplantıların sonuncusu 14-17 Eylül tarihlerinde, adını dönemin ABD Büyükelçisi Morgenthau ve Ermeni Patrikhanesi'nden gelen asılsız bilgilerle Almanya ve Ermenistan adlı bir kitap yazan ve kitabında sunduğu bilgi ve belgelerin daha sonra ciddi tahrifat ve çarpıklıklarla dolu olduğu anlaşılan Johannes Lepsius adlı Alman'dan alan Lepsiushaus enstitüsünde düzenlenmiştir.

Söz konusu toplantı ile ilgili tartışmalarda dikkat çeken noktalardan birisi sembolik olarak Lepsius gibi birinin adına açılmış enstitüde düzenlenmiş olması iken, belki daha da önemlisi bu toplantının Türkiye-Almanya ilişkilerinde, Alman Federal Meclisi'nde alınan 1915 olaylarına ilişkin karardan sonra patlak veren bir kriz döneminde gerçekleştirilmiş olmasıdır. Almanya'nın iki ülke arasındaki anlaşmazlıkların gölgesinde, WATS gibi yukarıda belirtilen hedefleriyle tamamen çelişkili bir platformu kullanarak Türkiye'ye yönelik bir baskı aracına getirmeye çalışmış olması dikkat çekicidir. Ancak belki daha da önemlisi söz konusu toplantının, akademik bir platform gibi sunuluyorken, aslında tam aksine, 1915 olaylarına ilişkin akademik tartışmaların dışında Türkiye aleyhtarı siyasi bir söylemi teşvik eden bir toplantıya dönüşmesidir. Bu yönüyle WATS toplantıları aslında Türk-Ermeni anlaşmazlığına, yeni akademik bulgular ve araştırmalar yoluyla, tarafsız bilimsel bir perspektiften ele alınmasından ziyade, tek bir tarafın görüşlerinin diğer birçok görüş karşısında peşinen kabul ve teşvik edildiği siyasi bir platform olma özelliği taşımaktadır.¹⁵ Toplantıya, düzenleyici kişi ve kurumların dayatmaya çalıştığı tek taraflı görüşlere alternatif görüşlere sahip akademisyenlerin katılma ve tebliğ sunma talepleri de, yine akademik olmayan, “yer kalmamıştır” gibi gerekçelerle reddedilmiştir. Toplantı akademik bir konferans olma niteliği taşımadığından ve düzenleyicilerin de motivasyonları böyle olmadığından, bir süre sonra Türkiye kamuoyunda da konu gündeme gelmiş ve tepki almış, başta toplantıya ilişkin programda düzenleyicileri arasında resmi logosu ve adı yer alan Sabancı Üniversitesi de daha sonra bu toplantıya üniversitenin herhangi bir katkısı olmadığına dair açıklama yapmıştır. Bu toplantıda dikkat çeken noktalardan birisi de toplantı sonrası Kuzey Amerika Ortadoğu Araştırmaları Derneği'nin (MESA) Türk yetkilileri ve YÖK'ü, toplantıya katılacağını bildiren akademisyenler üzerinde baskı kurduklarına dair bazı suçlamalar yönelmiş, ancak daha sonra bu suçlamaların asılsız olduğu ortaya çıkmış olsa da WATS düzenleyicilerinin bu hususlarda herhangi bir açıklama ile yanıt verememiş olmalarıdır.¹⁶ Konferansın akademik ve tarafsız

15 “WATS And The Triumph Of The Political Over The Scientific,” AVIM, Commentary No: 2017/64, Eylül 8, 2017.

16 “Further Questions On The Integrity Of Wats Organizers,” AVIM, Commentary No: 2017/71, Eylül 22, 2017, <http://avim.org.tr/en/Yorum/FURTHER-QUESTIONS-ON-THE-INTEGRITY-OF-WATS-ORGANIZERS>.

olma iddialarını geçersiz kılan bu süreç Türkiye-Almanya ilişkilerinde 1915 olaylarının nasıl bir baskı aracı olarak kullanılmaya çalışıldığının dikkat çekici bir örneği olmuştur.

Namibya'nın Almanya'ya Yönelik Soykırımı Tanıma ve Tazminat Talepleri

Yirminci yüzyılın başında, günümüz Namibya topraklarında yaşayan Herero ve Nama kabileleri, söz konusu tarihlerde yaşadıkları toprakları idare eden Alman sömürge idaresine karşı isyan etmişlerdir. Alman sömürge yönetimi bu isyanı bastırmak için sistematik bir yok etme politikası izlemiştir. Herero ve Nama kabilelerine karşı uygulanan yok etme politikası çok somut bir şekilde kanıtlandırılmış ve bu tarihsel hakikat Namibya halkı tarafından ısrarlı biçimde takip edilmiştir. Ancak Almanya'nın Herero ve Nama kabilelerine yönelik sistematik yok etme politikası, yakın zamana kadar Almanya ve diğer ülkelerde bilinmeyen veya tartışılmayan bir konu olarak kalmıştır. Soykırım tartışmaları konusunda parlamentolarından kararlar çıkarabilen ve yasalar kabul edebilen Almanya ve diğer Avrupa ülkeleri, Almanya'nın 20'inci yüzyılın başlarında bugünkü Namibya topraklarından yaptıkları konusunda sessiz kalmıştır. Yakın zamanda bu durum değişmeye başlamış, nedeni tam olarak anlaşılmasa da Almanya'nın Namibya'ya tazminat ödemesi ve özür dilemesi konusu sıklıkla işlenmeye başlamıştır. Bunun bir sonucu olarak Almanya hükümeti Namibya hükümeti ile bazı müzakerelere de başlamıştır.

Basında yer aşan haberlerden, bu müzakerelerin en sonuncusunun Eylül ayı sonunda Berlin'de gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. Namibya halkı aynı zamanda Almanya'nın bu olayları soykırım olarak tanımasını, bu olaylarla ilgili özür dilemesini ve tazminat ödemesini talep etmektedir.¹⁷ Ancak Alman hükümetinin bu konuda ne Alman kamuoyu ne de uluslararası topluma herhangi bir açıklama yapmamış olduğu, dolayısıyla müzakereleri sessiz bir şekilde sonuçlandırmaya çalıştığı görülmektedir. Nitekim, ilginç bir şekilde Eylül ayındaki toplantıya dair Alman basınında tek bir kaynak dışında¹⁸ neredeyse hiç yer verilmemiş, bahsi geçen tek kaynaktaki ise Alman hükümetinin bu müzakere süreci hakkında topluma hiçbir açıklama yapmak istemediği belirtilmiştir. Alman hükümetinin hoşnutsuzluğuna rağmen toplantıyla ilgili bilgiler, Almanya'nın bu tavrını teşhir etme niyetindeki Namibya heyeti

17 Albertina Nakale, "Namibia: PM Allays Fears Over Genocide Negotiations," *AllAfrica.com*, Eylül 25, 2017, <http://allafrica.com/stories/201709250212.html>.

18 Christiane Habermatz, "Viel Druck im Kessel bei Verhandlungen mit Namibia," *Deutschlandfunk*, Eylül 30, 2017 http://www.deutschlandfunk.de/voelkermord-an-herero-und-nama-viel-druck-im-kessel-bei.1773.de.html?dram:article_id=397153.

tarafından kamuoyuyla paylaşılmıştır.¹⁹ Buna göre Almanya'dan talep edildiği iddia edilen tazminat miktarının 400 milyar Namibya Doları (yani 25 milyar Avro veya 30 Milyar Amerikan Doları) olduğu, Almanya'nın, bu müzakerelerde dile getirilen iddia ve taleplerin, ülkesinin Holokost sonrası izlemiş olduğu "yüzleşme" politikasını sarsabileceğinden duyduğu korku ile Namibya'ya bir tazminat ödenmesi yerine yüksek meblağda kalkınma yardımları yaparak²⁰ konuyu sessizce halletmeye çalıştığı belirtilmektedir. Ayrıca Almanya'nın bugüne kadar Namibya'ya 800 milyon dolar kalkınma yardımı ile en çok yardım yapan ülke olduğunu söylemekte fayda vardır. Yani Almanya, bu kalkınma yardımlarını, Namibya sebebi ile kendisine yöneltilecek yeni rahatsız edici nitelikteki suçlamaları örtebilmek için halihazırda bir sus payı olarak kullanmaya çalışmaktadır. Yine bu nitelikte bir "teknik ve mali işbirliği projeleri ve programları" kapsamında Namibya'ya 133,5 milyon Avro değerinde yardım yapılacağı bilgisi Namibya basınında yer almıştır.²¹

Bu noktada Namibya hükümeti ile Herero ve Nama temsilcilerinin yaklaşımlarının da birbirinden farklı olduğunun söylenmesinde fayda vardır. Namibya hükümeti Almanya ile yaşanan çıkmazı diplomatik bir dille ilerleme kaydedilemedi tabiri ile nitelendirirken, Nama ve Herero kabile temsilcileri ise Namibya hükümetinin adil bir şekilde kendilerini temsil edemediğini, gerekirse Almanya'ya yönelik olarak yeni bir tazminat süreci başlatabileceklerini açıklamışlardır.

Almanya bu yardımları, hukuki bir terimle açıklayacak olursak, "onarıcı adalet" yaklaşımının bir parçası olarak görmekte, böylece yine hukuki açıdan hiçbir bağlayıcılık doğurmayacak bir politika izlemeye çalışmaktadır. Nitekim Namibya hükümetinin Temmuz 2016'da ilettiği tanıma, özür ve tazminat ile ilgili bir müzakere pozisyon belgesine Almanya bugüne kadar esasa ilişkin hiçbir cevap vermemiştir. Anlaşılmaktadır ki Almanya bu olayları, Namibya'nın kendisinden talep ettiği gibi resmi bir şekilde soykırım olarak tanıma veya soykırım ödemeyi kabul etmeme niyeti taşımaktadır.

Bu noktada Namibya hükümeti ile Herero ve Nama temsilcilerinin yaklaşımlarının da birbirinden farklı olduğunun söylenmesinde fayda vardır.

19 Erdem Güneş, "Berlin'in Soykırım Pişkinliği," *Aydınlık*, Ekim 2, 2017, <https://www.aydinlik.com.tr/berlin-in-soykirim-piskinligi-dunya-ekim-2017-2>.

20 Ndanki Kahiurika, "Talks smooth but no agreement – Ngavirue," *The Namibian*, Ekim 3, 2017, <https://www.namibian.com.na/59940/read/Talks-smooth-but-no-agreement-%E2%80%93-Ngavirue>.

21 Alvine Kapitako, "Germany avails N\$2 billion to Namibia," *New Era*, Eylül 25, 2017, <https://www.newera.com.na/2017/09/25/germany-avails-n2-billion-to-namibia/>.

Namibya hükümeti Almanya ile yaşanan çıkmazı diplomatik bir dille ilerleme kaydedilemedi tabiri ile nitelendirirken, Nama ve Herero kabile temsilcileri ise Namibya hükümetinin adil bir şekilde kendilerini temsil edemediğini, gerekirse Almanya'ya yönelik olarak yeni bir tazminat süreci başlatabileceklerini açıklamışlardır.

Almanya'nın Namibya'da yaptığı bu etnik temizlik ve günümüzde bu konu ile ilgili yürütülen müzakereler sürecinde gösterdiği tartışmalı tavır, Almanya'nın, tartışmalı bir konu olan Ermeni iddialarını tanıma yönünde kendi parlamentolarında aldığı kadar ve Türkiye aleyhindeki propaganda faaliyetlerine verdiği desteğin samimiyetini, bu konuyu nasıl politize ederek Türkiye'ye karşı kullanmaya çalıştığının bir örneğini göstermesi açısından büyük önem taşımaktadır. Almanya Federal Meclisi, tartışmalı 1915 olayları ve Ermeni iddiaları hakkında siyasi kararlar almakta beis görmezken, Mart 2016'da Meclis'e sunulan ve tarihi açıdan belgelendirilmiş 1904-1908 olaylarının "Namibya Soykırımı" olarak tanınmasını öngören karar tasarısını reddedebilmektedir. Almanya'nın bu husustaki yaklaşımını önümüzdeki dönem de yakından izlemeye devam edeceğiz.

KAYNAKÇA

“Erdogan Says More Efforts Needed to Settle Karabagh Conflict.” *PanArmenian*, Eylül 20, 2017.

“Further Questions On The Integrity Of Wats Organizers.” *AVIM*, Commentary No: 2017/71, Eylül 22, 2017, <http://avim.org.tr/en/Yorum/FURTHER-QUESTIONS-ON-THE-INTEGRITY-OF-WATS-ORGANIZERS>.

“Giro Manoyan Says Armenian President’s Statement on Zurich Protocols Was Right.” *168.am*, Eylül 20, 2017.

“President attends 6th Pan-Armenian Armenia-Diaspora Conference.” Official Website of the President of the Republic of Armenia, Eylül 18, 2017. <http://www.president.am/en/press-release/item/2017/09/18/President-Serzh-Sargsyan-took-part-in-Armenia-Diaspora-Conference/>.

“President attends 6th Pan-Armenian Armenia-Diaspora Conference.” Official Website of the President of the Republic of Armenia, Eylül 18, 2017. <http://www.president.am/en/press-release/item/2017/09/18/President-Serzh-Sargsyan-took-part-in-Armenia-Diaspora-Conference/>.

“President partook in the session of the UN General Assembly.” Official Website of the President of the Republic of Armenia, Eylül 20, 2017. <http://www.president.am/en/press-release/item/2017/09/20/President-Serzh-Sargsyan-attended-UN-General-Assembly/>.

“WATS And The Triumph Of The Political Over The Scientific.” *AVIM*, Commentary No: 2017/64, Eylül 8, 2017. <http://avim.org.tr/en/Yorum/WATS-AND-THE-TRIUMPH-OF-THE-POLITICAL-OVER-THE-SCIENTIFIC>.

“Yerevan Signals Scrapping of Turkish-Armenian Accords.” *RFE/RL*, Eylül 20, 2017.

Güneş, Erdem. “Berlin’in Soykırım Pişkinliği.” *Aydınlık*, Ekim 2, 2017. <https://www.aydinlik.com.tr/berlin-in-soykirim-piskinligi-dunya-ekim-2017-2>.

Habermalz, Christiane. “Viel Druck im Kessel bei Verhandlungen mit Namibia.” *Deutschlandfunk*, Eylül 30, 2017. http://www.deutschlandfunk.de/voelkermord-an-herero-und-nama-viel-druck-im-kessel-bei.1773.de.html?dram:article_id=397153.

Kahiurika, Ndanki. “Talks smooth but no agreement – Ngavirue.” *The Namibian*, Ekim 3, 2017. <https://www.namibian.com.na/59940/read/Talks-smooth-but-no-agreement-%E2%80%93Ngavirue>.

Kapitako, Alvine. “Germany avails N\$2 billion to Namibia.” *New Era*, Eylül 25, 2017. <https://www.newera.com.na/2017/09/25/germany-avails-n2-billion-to-namibia/>.

Nakale, Albertina. “Namibia: PM Allays Fears Over Genocide Negotiations.” *AllAfrica.com*, Eylül 25, 2017. <http://allafrica.com/stories/201709250212.html>.

Sassounian, Harut. “European Court Finds Catholicosate’s Suit Inadmissible; And Could Not Be Appealed.” *Asbarez*, Ekim 26, 2017.

Sassounian, Harut. “Ronn Torossian Hired to do PR For Turkey; Is He Really an Armenian?” *California Courier Online*, Kasım 15, 2017.

Sassounian, Harut. “Turkish PR Agent Ronn Torossian’s Father and Grandparents Are Armenians.” *California Courier Online*, Kasım 23, 2017.

ÇATIŞMA SÜREKLİLİĞİ VE ÇÖZÜLEMİYEN/ İNATÇI ÇATIŞMA KAVRAMI ÇERÇEVESİNDE 1915 OLAYLARI, YENİ SORUNLAR VE UZLAŞMA

(1915 EVENTS, NEW ISSUES AND RECONCILIATION WITHIN
THE FRAMEWORK OF PERSISTENCE OF CONFLICT AND THE
CONCEPT OF INTRACTABLE CONFLICT)

Doç. Dr. Ebru ÇOBAN ÖZTÜRK
Çankaya Üniversitesi,
Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü

Öz: *Türk ve Ermeni toplumlar arasında geçmişten gelen ve çözüme kavuşturulamayan somut sorunlar mevcuttur. Bu sorunlar yıllar içerisinde derinleşmiş ve iki toplum arasındaki ilişkileri olumsuz etkileyerek süreklilik arz eden bir çatışmaya dönüştürmüştür. Bu çatışma türü günümüzde fiziksel şiddet içermemektedir fakat “çözülemeyen/ inatçı çatışmalar” (intractable conflicts) türüne dönüşmüş ve bu çatışmaların niteliklerini taşıyor hale gelmiştir. Çalışmada iki toplum arasındaki ilişkiler bu çatışma türünün nitelikleri çerçevesinde incelenecektir. Ayrıca bu çatışma türünde var olan sosyopsikolojik altyapıya da yer verilecektir. Mevcut sosyopsikolojik altyapı, var olan somut sorunlara ek yeni bir sorunlar kümesi oluşturmuştur. Bu nedenle var olan çatışma türünü diğer çatışma türlerinden ayırarak, çözülemeyen/ inatçı çatışma şeklinde incelemek, sorunu anlayabilmek ve çözümler üretebilmek için önem arz etmektedir. İki toplum arasındaki ilişkilerin olumlu seyri için sadece bilinen sorunlara değil, çözülemeyen/ inatçı çatışma türündeki çatışmaların sosyopsikolojik altyapısına da odaklanmak ve çözümler üretmek gerektiği anlatılmaya çalışılmaktadır. Sosyopsikolojik altyapının incelendiği çözülemeyen/ inatçı çatışmalar kavramı kullanılırken Daniel Bar-Tal’ın inceleme yöntemi uygulanacaktır.*

Anahtar Kelimeler: *Çatışma, çözülemeyen/ inatçı çatışma, 1915 olayları, uzlaşma*

Abstract: *Some concrete problems which remained unresolved between Turkish and Armenian societies have been prevailing right into present. These problems have been deepened through the years and have affected the relationship between the two societies negatively and for now have been*

transformed into a chronic conflict. Nevertheless, this type of conflict does not involve physical violence yet has been transformed into intractable conflict with its all defining features. This study attempts to investigate the relationship between the two societies around the concept of intractable conflict and sociopsychological foundations of it. The sociopsychological foundation of the Turkish-Armenian conflict has generated completely a new bundle of problems. In order for both societies to follow a positive line of relationship, a due attention should be paid on not only the concrete problems but also sociopsychological foundations of intractable conflicts and find solutions accordingly. The main framework is provided by Daniel Bar-Tal's concept of intractable conflict and method of analysis.

Keywords: *Conflict, intractable conflict, 1915 events, reconciliation*

Giriş

1915'te yaşanan olaylar, iki komşu ülke Türkiye ve Ermenistan için hala etkisini hissettirmekte ve dostane ilişkiler geliştirmeyi engelleyen bir miras olarak süreklilik arz etmektedir. İki ülke ve diaspora dahil olmak üzere iki toplum arasındaki ilişkilerde sıcak çatışma ve fiziksel şiddet günümüzde mevcut değildir. Fakat sıcak çatışma olmasa da iki toplum arasındaki olaylar ve sorunlar, çözülemeyen, üzerinde uzlaşılamayan ve süreklilik arz eden farklı bir çatışma türü olarak dünya tarihinde yerini almıştır. Ortak bir geçmişe sahip iki topluluk 1915 olayları ve Birinci Dünya Savaşı ile tamamen ayrışan toplumlara dönüşmüştür. Günümüzde iki farklı devlet olarak iletişim yok denecek düzeyde seyretmektedir. İlişkiler, özellikle diasporanın 1915 olaylarını gündemde tutmasıyla negatif ilişki şeklinde seyretmektedir. Farklı devlet sınırları içerisinde sıcak çatışmanın yaşanmadığı bir dönemde olursa da sıcak çatışma olasılığı içeren negatif ilişki ve çatışma devam etmektedir.

Çalışmada öncelikle, benzer örnekleri de bulunan çözülemeyen/ inatçı çatışmalar (*intractable conflicts*) açıklanacaktır. Ardından Türk-Ermeni¹ ilişkilerinin çözülemeyen/ inatçı çatışma türüne dönüştüğü vurgulanacaktır. İki toplum arasında sorun olarak kabul edilen noktalara ek olarak çatışmayı sürdürmeye yol açan ve çözüm (*resolution*)²/ uzlaşma (*reconciliation*)³ süreçlerini engelleyen, yeni ve görülmesi daha güç olan sorunların var olduğu açıklanmaya çalışılacaktır. İki toplum arasındaki ilişkilerin önce çözüm sonra uzlaşma sürecine getirilebilmesi için somut sorunların yanı sıra makalede vurgulanmaya çalışılan noktaların da dikkate alınması gerektiği anlatılacaktır.

İki toplum arasında temel birçok sorunun niceliği ve niteliği üzerine uzlaşılammaktadır. Diğer coğrafyalarda kısmen benzer örnekler düşünüldüğünde sorunları çözmeye ilişkin önerilebilecekler kısmen bellidir. Makalede vurgulanmaya çalışılan iki toplum arasındaki sorunlar ya da bunlara ilişkin çözüm önerileri değildir. Çözüm önerilerinin dahi yapılamadığı ve çözüm süreçleri başlasa bile bunların kalıcı olamayacağı ve uzlaşma süreçlerinin başlayamayacağı anlatılmaktadır. Bunun sebebi olarak çatışmanın artık çözülemeyen/ inatçı çatışmaya dönüşmüş olması ve bu çatışma türündeki

1 Türk ve Ermeni kelimeleri üst kimlik vurgusu ile kullanılmaktadır. Her iki toplumu da homojen görüşlerle anmak eğilimi mevcut değildir. Tarafların kendi içinde çoğunlukla hemfikir olarak dile getirdiği baskın görüşler çerçevesinde değerlendirilecektir. Bu nedenle kendi içerisinde heterojen nitelik taşıyan fakat bir taraf olarak anılabilen özellikler dikkate alınarak bu tarz bir kullanıma yer verilmiştir.

2 Çözüm/ resolution kelimesi somut siyasi ve iktisadi çözümleri içeren bir vurgu ile kullanılmaktadır.

3 Uzlaşma/ reconciliation kelimesi çatışmaların siyasi ve iktisadi çözüm aşamalarından sonra toplumsal iyileşme süreçlerini içeren, çözümlerin ve barışın kalıcı olmasını sağlayacak sosyopsikolojik önlemleri vurgulayacak şekilde kullanılmıştır.

sosyopsikolojik altyapının çözümü ve uzlaşmayı engelleyici bir sorunlar kümesi olduğu vurgulanmaktadır.

Çözülemeyen/ İnatçı Çatışmalar (*Intractable Conflicts*)

Çatışma (*conflict*) kelimesi çağrışım olarak fiziksel ve silahlı mücadeleyi akla getirmekte ve silahlı mücadele içinde bulunmuş olan ve günümüzde halen çözülmemiş çok sayıda problemi bulunan gruplar arası sorunlu ilişkileri de kapsamaktadır. Bu şekilde düşünüldüğünde Orta Doğu, Kafkaslar ve Afrika'dan çok sayıda örnek bulmak mümkündür. Bu tür çatışmalara çözüm önerisi sunmak güç olmaktadır. Çünkü çatışma çözümlerinin gerekli olduğu bölgelerde toprağa ve doğal kaynaklara ilişkin sorunlar ile dini ve/veya etnik çatışmalar gibi somut sorunlar bulunmaktadır. Aynı zamanda çok sayıda sorunu bir arada barındırdığından çatışmanın çıkış ve süreklilik sebeplerinin açıklanması ve çözümlenmesi oldukça zordur. Fakat çözüm önerisi için, hem çatışmanın sebeplerinin hem de çatışmanın sürekliliğinin sebepleri üzerine çözümler yapılması gerekmektedir.

Uzun süreli ve çözülmemiş çatışmaları tanımlamak üzere birçok yazarın farklı terimler kullandığını görmekteyiz. Örneğin, çatışma çözümleri üzerine çalışan John Burton, Arap-İsrail meselesi, Sri Lanka, Keşmir, Kıbrıs, İrlanda gibi bölge ve ülkeleri incelerken var olan çatışmaları “köklü/ yerleşik çatışmalar” (*deep-rooted conflicts*) olarak adlandırmaktadır.⁴ Çatışma çözümleri oluşturulurken de tüm bu olay incelemelerine genel yaklaşım, köklü/ yerleşik çatışma kavramı üzerinden geliştirilmektedir.

Burton'a göre, köklü/ yerleşik çatışmalar, iktidar ile çatışma, iktidarlar arası çatışma ile toplumdaki kişiler ve gruplar arasındaki çatışmaları içermektedir. Bu çatışmalar, bireylerin davranışlarında, kabul edilemeyen, insanın toleransının ve becerilerinin ötesinde bir değişiklik ve uyum hali talep etmektedir.⁵ Bu tür çatışmalarda somut sorunlar mevcuttur ancak çatışma var olan sorunların çok daha ötesine geçmiştir ve çözülmez algısı yerleşmiştir. Bu tür çatışmalar, uzlaşma sağlanamayan temel ihtiyaçlar üzerinde gerçekleşmektedir. Çatışmalar, eşitsizliğin olduğu, kimlik ve katılım haklarının engellendiği herhangi bir durumda ortaya çıkabilmektedir. Kültürel değerlerin korunmaya çalışıldığı durumlarda ise en acımasız çatışmaların çıkabildiği görülmektedir.⁶

4 John W. Burton, *Resolving Deep-Rooted Conflict: A Handbook* (Lanham, MD: University Press Of America: 1987), John W. Burton, (ed.), *Conflict: Human Needs Theory* (Houndmills, Basingstoke, Hampshire: The Macmillan Press, 1990).

5 John W. Burton, *Conflict: Resolution and Prevention* (New York: St. Martin's Press, 1990), 15.

6 *Ibid.*

Çözülememiş çatışmalar üzerine geliştirilen bir başka kavram da “müzmin/uzatmalı” (*protracted*) çatışmadır. Edward Azar ile özdeşleşen bu kavramda çoğunlukla devlet içi ve toplumlar arası çatışmalar ele alınsa da çok farklı türlerde çatışmayı da kapsayabilmektedir. Temel insan ihtiyaçlarının reddedilmesi, kimliğe ilişkin saldırılar, sosyal adaletsizlikler bu çatışmalarla beraber anılmaktadır. Azar’a göre müzmin/uzatmalı çatışma, toplumsal gruplar arasında, güvenlik, tanınma, kabul edilme, siyasi kurumlara erişebilme ve iktisadi katılım gibi temel ihtiyaçlar için sürdürülen uzun süreli ve sıklıkla şiddet içeren mücadelelerdir.⁷ Edward Azar, 1970’ler ve 1980’lerin sonuna kadar çalışmalarında Lübnan, Sri Lanka, Filipinler, Kuzey İrlanda, Etiyopya, İsrail, Sudan, Kıbrıs, İran, Nijerya, Güney Afrika örneklerini kullanmıştır. Günümüzde de bu bölgelerde şiddet içeren veya içermeyen müzmin/uzatmalı çatışmaların sürdüğüne dikkat çekmek gerekmektedir.

Çatışmalar, eşitsizliğin olduğu, kimlik ve katılım haklarının engellendiği herhangi bir durumda ortaya çıkabilmektedir. Kültürel değerlerin korunmaya çalışıldığı durumlarda ise en acımasız çatışmaların çıkabildiği görülmektedir.

Edward Azar, müzmin/uzatmalı çatışma kavramını kullanırken üzerinde en çok durduğu konulardan birisi kimlik ve kimlik meselesinin çatışmalardaki rolü olmuştur. Azar, kimlik meselesini temel analiz birimi olarak aldığını açık biçimde ifade etmemiştir. Fakat Ronald J. Fisher, Azar’ın çatışmalardaki temel analiz biriminin kimlik grubu (*identity group*) olduğunu belirtmektedir.⁸ Burada ifade edilen kimlik grupları, etnik, ırksal, dini, dilsel şekilde tanımlanmakta ve bu yolla, sosyal ve siyasi anlamda zorunlu insan ihtiyaçları ifade edilmektedir.⁹ Grup kimliği, güvenlik, tanınma ve adalet gibi temel ihtiyaçların sağlanmasıyla doğrudan bağlantılıdır. Örneğin kimlik grupları, temel ihtiyaçlar olan güvenlik, tanınma, hakkaniyet ve siyasi katılımın reddedilmesi şeklinde baskı veya mağduriyet algılsa çatışmaların ortaya çıkması kolaylaşmaktadır.¹⁰

Edward Azar’a göre müzmin/uzatmalı çatışmaların dört temel sebebi bulunmaktadır:¹¹ Bunlardan ilki, toplumsal içeriktir (*communal content*). İçerik

7 Edward E. Azar, “The Analysis and Management of Protracted Social Conflict,” Vamik D. Volkan, Joseph V. Montville, Demetrios A. Julius, (eds.), *The Psychodynamics of International Relationships: Unofficial Diplomacy at Work II* (Lexington M.A.: Lexington Publishing, 1991), 93.

8 Ronald J. Fisher, *Interactive Conflict Resolution* (Syracuse, New York: Syracuse University Press, 1997), 5.

9 *Ibid.*

10 *Ibid.*

11 Edward E. Azar, *The Management of Protracted Social Conflict* (Vermont: Dartmouth Publishing Company, 1990), 7-12.

ile anlatılmak istenen, toplumda etnik, dini, dilsel veya kültürel farklılıklar içeren grupların bulunması ve bu grupların siyasileşmiş olmasıdır.¹² İkinci sebep, insan ihtiyaçlarıdır (*human needs*). Kimlik gruplarının temel ihtiyaçlara ulaşamaması önemli bir çatışma sebebidir.¹³ Azar aslında somut ihtiyaçların doğrudan çatışmaya yol açmadığını belirtmektedir.¹⁴ Temel ihtiyaçların bölüşümünü sağlayan sosyal ve iktisadi kurumlara, yani toplumun üst yapılarına bazı kimlik gruplarının erişimi yoksa çatışmanın ortaya çıkma olasılığı artmaktadır. Kaynakların adil bölüşümünün engellenmesi veya bu kaynakların bölüşümünü sağlayan kurumlara katılımın önlenmesi çatışmalara yol açabilmektedir.¹⁵

Üçüncü sebep hükümetlerin ve devletin rolüdür. Azar, devlet ve hükümetin bireyin ve grupların ihtiyaçlarının saptanmasında ya da bu ihtiyaçlara ulaşmasının engellenmesinde kritik bir rolü olduğunu vurgulamaktadır.¹⁶ Müzmin/ uzatmalı çatışmaların olduğu toplumlarda çoğunlukla devletlerin karakteristik özelliğinin, bireyin ihtiyaçlarını karşılayamayan, yetersiz, sınırlı, kırılabilir ve otoriter hükümetler tarafından yönetilmeleri olduğunu belirtmektedir.¹⁷ Bu duruma ek olarak hızlı nüfus artışı ve sınırlı kaynaklar ile devletin siyasi kapasitesi de önemli etkenler olarak sıralanmıştır.¹⁸ Dördüncü ve son sebep ise uluslararası bağlantılardır. Azar, uluslararası bağlantıyı, uluslararası sistemdeki ekonomik bağlantı ve büyük devletlerle olan askeri bağlantı şeklinde iki farklı bağlamda anlatmaktadır.¹⁹ Azar'a göre, müzmin/ uzatmalı çatışmalar, eski dönemlerdeki çatışma türlerinden farklı anlamlara gelmektedir. Bu çatışma türünde iç ve dış kaynaklar ile iç ve dış aktörler arasındaki ayrım bulanıklaşmıştır. Çok sayıda sebep ve çatışma dinamiği, değişen amaçlar, aktörler ve hedeflere yansımaktadır. Ayrıca bu çatışmalarda başlangıç ve bitiş noktaları da belirsizdir.²⁰

John Burton ve Edward Azar'ın çatışmalar için kullandığı kavramlardaki ortak nokta, her iki düşünürün de çatışmalar ile insan ihtiyaçları arasında bağlantı kurmasıdır. Bireylerin ve grupların kimlik, saygınlık, güvenlik, hakkaniyet ve karar alma süreçlerine katılım haklarının var olduğu ve bu hakların reddedilemez haklar olarak kabul edildiği her iki düşünürce de vurgulanmıştır.

12 *Ibid.*, 7.

13 *Ibid.*, 7-10

14 *Ibid.*, 9.

15 *Ibid.*

16 *Ibid.*, 10-11.

17 *Ibid.*, 10.

18 *Ibid.*, 11.

19 *Ibid.*, 11, 12.

20 *Ibid.*, 6.

Bu haklara erişimlerinin engellenmesi veya hakların reddedilmesi çatışmaların temel sebeplerini oluşturmaktadır.

Çatışma kavramı üzerinde duran bir diğer düşünür Kriesberg ise çözülemeyen/inatçı çatışmalar (*intractable conflicts*) kavramını tercih etmektedir. Kriesberg, bu çatışma türlerinde dört önemli niteliğin bir arada olduğunu ve bu sebepten dolayı çözülemediğini belirtmektedir.²¹ Bunlardan ilki çatışmanın müzmin/uzatmalı çatışma niteliğinde olmasıdır. Çatışmanın uzun sürmesi ve en az bir neslin çatışma gerçekliği ile büyümüş ve stresli koşullarda yaşayarak düşmanlık hisleri geliştirmiş olması gerekmektedir.²² İkincisi, çatışmanın geçmişte veya hâlihazırda azalan ve artan şekillerde fiziksel şiddet içermesi beklenmektedir. Fiziksel şiddetin tüm topluluğu etkilemesi ve o topluluğa yönelik olduğunun açık olması gerekmektedir.²³ Çatışmaya ilişkin bir diğer nitelik, bu çatışma türünün çözülemeyeceği şeklinde bir algının yerleşmiş olmasıdır. Çatışan taraflar arasında kazanan olmadığı için tarafların çatışmayı sürdürmesi ya da çözüme yanaşmaması ve hatta gelecekte de süreceği düşünüldükçe ileriyeye dönük önlemler alınması haliyle karşılaşılmaktadır.²⁴ Kriesberg'ün belirttiği son çatışma niteliği ise çatışmanın şiddet içeren dönemde olsun veya olmasın çok geniş çaplı bir maddi ve manevi yatırım gerektirmesidir. Maddi anlamda askeri, teknolojik, mali harcama ve yatırımlar kast edilmektedir. Manevi anlamda da tüm toplumun psikolojik olarak etkilenmesi, nefret hisleri ve stresle baş etmesi anlatılmaktadır.²⁵

Kriesberg'e göre, çatışmanın çok uzun sürmesi önemli olduğu kadar, bu süreç içerisinde dış müdahalenin gerekip gerekmediğinin sorulmaya başlamasını da çatışmaların türünü belirlemek için önem arz etmektedir.²⁶ Ayrıca, çözülemeyen/inatçı çatışmalar söz konusu olduğunda taraflardan hiçbiri kendi (temel) değerlerini değiştirmeye ya da uzlaştırmaya yanaşmamaktadır.²⁷ Bu tutum aslında kimlik meselesi ile doğrudan bağlantılıdır. Bu tür çatışmalarda bireyin kendi kimliğine veya kolektif kimliğine tehdit yöneltildiği algısı mevcuttur.²⁸ Bir diğer özellik de tarafların bu çatışmaya yatırım yapmaları ve

21 Louis Kriesberg, "Intractable Conflicts," E. Weiner (der.), *The Handbook of Interethnic Coexistence* (New York: The Continuum Publishing, 1998), 332-342.

22 *Ibid.*

23 *Ibid.*

24 *Ibid.*

25 *Ibid.*

26 Louis Kriesberg, "Conclusion: Research and Policy Implications," Louis Kriesberg, Terrell A. Northrup, Stuart J. Thorson (eds.), *Intractable Conflicts and Their Transformation* (Syracuse, New York: Syracuse University Press, 1989), 214.

27 *Ibid.*, 214-215.

28 *Ibid.*, 215.

aktivistler için bu halin bir yaşam biçimi haline gelmesi söz konusudur.²⁹ Çünkü tarafların temel çıkarlarının tehdit edilmesi durumu mevcuttur.³⁰

Çözülemeyen/ inatçı çatışmalar kavramını kullanan önemli akademisyenlerden Daniel Bar-Tal, Kriesberg'ün sıraladığı dört temel çatışma özelliğini aynen kabul etmektedir. Bu niteliklere üç farklı madde daha ekleyerek kavramı genişletmiş ve derinleştirmiştir. Bar Tal'a göre bu tür çatışmalarda dört özelliğe ek, önemli özelliklerden birisi çatışmanın topluluk için topyekûn olmasıdır. Çatışma, topluluğun var olmasının ve hayatta kalabilmesinin “ayrılmaz bir parçası olan” temel hedefler, ihtiyaçlar ve değerler olarak algılanmaktadır.³¹ Genellikle kültür, din, toprak anlaşmazlığı, devlet olabilme ve ekonomi gibi çok yönlü ve temel konuları içerebilmektedir. Çatışmaların diğer özelliği, çatışmadaki her bir olayın ve gelişmenin “sıfır toplamlı” bir oyun gibi algılanmasıdır. Bu durumda bir tarafın mutlak kazancı diğer tarafın mutlak kaybı olmaktadır.³² Son olarak Bar-Tal, bu tür çatışmaların, bireylerin hayatlarında merkezi bir konumda yer aldığını belirtmektedir. Çatışmadaki topluluğun bireyleri kendileri için veya topluluk için karar alırken daima çatışmayı dikkate almak durumunda kalmaktadırlar.³³

Görüldüğü üzere çatışma söz konusu olduğunda, farklı terimler ve çatışma nitelikleri ön plana çıkabilmektedir. Farklı terimlerin tamamı çözülmemiş olan çatışma türlerini açıklayabilmek ve çatışma sebeplerini açıklayarak bir çözüm üretebilmek amacıyla geliştirilmektedir. Herhangi bir çatışmanın neden bir türlü çözülmediğinin açıklanabilmesi, çözüm yolunda atılacak en önemli adım olmaktadır. Çatışmalarda genellikle çözülmemiş somut sebepler yer almakta fakat toplumsal algıda her zaman somut sebeplerden daha fazlası bulunduğu gözlenmektedir.

Çözülemeyen/ inatçı çatışmalara ilişkin söylenecek en önemli noktalardan birisi çatışmanın sosyopsikolojik altyapısının çatışmaları başka bir şekle dönüştürmeye zorlamasıdır. Bu tür çatışmalarda zaten var olan somut ve çözüme ulaşması zor çok sayıda sorun bulunmaktadır. Bu sorunlar çözülmeden uzun süre devam ettiğinde ise oluşan sosyopsikolojik alt yapı sanki çatışmaların yeni bir sebebiymiş gibi çözümü ve uzlaşmayı daha da güç hale getirmektedir. Daniel Bar-Tal, çözülemeyen/ inatçı çatışmalar söz konusu olduğunda, var

29 *Ibid.*

30 *Ibid.*, 216.

31 Daniel Bar-Tal, “Societal Beliefs in Times of Intractable Conflicts: The Israeli Case,” *International Journal of Conflict Management*, Sayı 9, 1998, 22-50.

32 *Ibid.*

33 *Ibid.*

olan somut çatışma sebepleri dışında sosyopsikolojik bir alt yapısı olduğundan bahsetmektedir. Bar-Tal'a göre bu sosyopsikolojik alt yapı üç temel elementten oluşmaktadır: Kolektif hafıza, çatışma etosu ve kolektif duygusal yönelim.³⁴ Bu üç temel alt yapı çözülemeyen/ inatçı çatışmalar için çok önemli yeni bir durum ve yeni sorunlar kümesi yaratmaktadır. Bu tür çatışmalarda oluşan sosyopsikolojik alt yapı, çatışmada çözüm ve uzlaşma süreçlerinin gerçekleştirilememesine yol açan yeni bir sebep olmaktadır. Çatışmaların somut sebepleri sıralanırken bu sosyopsikolojik altyapının da bir madde olarak eklenmesi gerekmektedir. Üstelik bu madde diğer sorunların ya konuşulmamasına ya çözüm önerileri getirilmemesine ya da çözüm süreci başlasa dahi sürdürülememesine yol açmaktadır.

Çözülemeyen/ inatçı çatışmaların sosyopsikolojik altyapısındaki ilk nitelik kolektif hafızadır (*collective memory*). Kolektif hafızaya ilişkin toplumsal inançlar zaman içinde oluşmaktadır ve bir süre sonra geçmişte ne olduğunun dahi önemi kalmayabilmektedir. Zira geçmişte olanlar, bugün için fonksiyonel anlamda kullanılmaktadır. Kolektif hafıza, resmi kurumlar, resmi tarih ya da sosyal kurumlar ve kuruluşlar aracılığıyla oluşturulmaktadır.

Çatışmanın ortaya çıkış sebepleri ve şiddet olayları kolektif hafızada meşrulaştırılabilmektedir.³⁵ Genellikle kendi tarafına ilişkin pozitif karşı tarafa ilişkin negatif bir algı söz konusu olmaktadır.³⁶ Hatta karşı tarafın eylemlerinin meşruiyeti olmadığına ilişkin kanı güçlüdür ve tüm taraflar kendisinin mağdur olduğunu düşünebilmektedir.³⁷

Çatışmalı grupların kolektif hafızalarında önemli bir özellik de karşıt grupların geçmişe ilişkin bilgileri seçerek hatırlamasıdır. Bu seçici hatırlama sırasında tarafların, aynı olaya ilişkin bilgilerden ve somut durumlardan istediğini alması diğer bilgileri dışlaması durumu görülmektedir.³⁸ Seçici kolektif hafıza aynı olayı tarafların bambaşka hatırlamasına ve aktarmasına yol açmaktadır. Aynı zamanda seçici kolektif hafıza ile olayların kolay, hızlı ve siyah-beyaz

Kolektif hafıza, resmi kurumlar, resmi tarih ya da sosyal kurumlar ve kuruluşlar aracılığıyla oluşturulmaktadır. Çatışmanın ortaya çıkış sebepleri ve şiddet olayları kolektif hafızada meşrulaştırılabilmektedir.

34 Daniel Bar-Tal, "Sociopsychological Foundations of Intractable Conflicts," *American Behavioral Scientist*, Sayı 50, 2007, 1435.

35 *Ibid.*, 1436.

36 *Ibid.*, 1436-1438.

37 *Ibid.*, 1438.

38 Gavriel Salomon, "A Narrative-Based View of Coexistence Education," *Journal of Social Issues*, Cilt 60, Sayı 2, 2004, 275-276.

anlaşılması ve günümüzdeki devamlılığın anlamlandırılması da sağlanmış olmaktadır.³⁹

Bar-Tal'a göre çatışmaya ilişkin sosyopsikolojik altyapının ikinci özelliği, çatışma etosudur (*ethos of conflict*).⁴⁰ Çatışma etosu bir anlamda toplumun bugün için oluşturduğu bir anlatıdır.⁴¹ Süreklilik arz eden çatışmaların günümüzdeki algılanış şekli çatışma etosu ile gerçekleşmektedir. Bar-Tal'a göre çatışma etosu sosyal bilince işaret etmekte ve grup üyeleri arasında bağ kurmakta ayrıca, bugünkü ve gelecekteki amaçlar arasında bağ kurarak sosyal hayata anlam kazandırmaktadır.⁴² Bar-Tal, çözülemeyen/ inatçı çatışmalar söz konusu olduğunda tarafların belirli bir etos türü geliştirdiklerini ve bunun çatışma etosu olarak adlandırıldığını belirtmektedir. Çatışma etosu çatışmaya ilişkin net bir resim sunmakta, çatışmanın amaçlarını ve gerekliliklerini, grubun kendisinin ve karşıt grubun imajının belirlenmesini sağlamaktadır.⁴³ Çatışma etosu sadece çatışmanın şiddet içeren dönemlerinde değil barış döneminde de oluşmaya devam etmekte ve kolektif hafızadaki anlatılarla da desteklenmektedir.⁴⁴

Bar-Tal, çözülemeyen/ inatçı/ yola gelmeyen çatışmaların çatışma etosunu oluşturan sekiz temel toplumsal kanıya yol açtığını belirtmektedir.⁴⁵ Bu toplumsal kanaatleri şu şekilde sıralamak mümkündür: kendi amaçlarının haklı olduğu kanısı, güvenlik hakkında toplumsal kanaatler, pozitif bir kolektif benlik bilinci, kendi grubunun mağdur olduğu kanısı, karşıt grubun meşruiyetini düşüren toplumsal kanaatler, milliyetçiliğe/ vatanseverliğe ilişkin toplumsal kanı, dış tehditlere karşı birlik olmak gerektiğine ilişkin toplumsal kanı, grubun nihai isteğinin barış olduğuna ilişkin toplumsal kanaat.

Bar-Tal sosyopsikolojik altyapının üçüncü özelliğinin kolektif duygu yönelimi (*collective emotional orientation*) olduğunu ifade etmiştir. Yazara göre çözülemeyen/ inatçı çatışmaların olduğu toplumlarda bazı kolektif duygusal yönelimler oluşmakta ve dominant bir seyirde olmaktadır.⁴⁶ Bu duygu

39 Daniel Bar-Tal, "Sociopsychological Foundations of Intractable Conflicts," *op.cit.*, 1436.

40 İngilizcesi "ethos" olan bu kelime birey veya grubun inançları ve fikirleri anlamına gelmektedir. Değerler sistemine ve kültürel özelliklere de işaret etmektedir.
<http://dictionary.cambridge.org/dictionary/turkish/>, Erişim Tarihi: 27.03.2017.

41 Daniel Bar-Tal, "Sociopsychological Foundations of Intractable Conflicts," *op.cit.*, 1438.

42 *Ibid.*

43 *Ibid.*

44 *Ibid.*

45 Daniel Bar-Tal, *Shared Beliefs in a Society: Social Psychological Analysis* (Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage Publications, 2000), 5, 6, 7 ve 8. bölümler; Daniel Bar-Tal, "Societal Beliefs in Times of Intractable Conflicts: The Israeli Case," *op.cit.*

46 Daniel Bar-Tal, "Sociopsychological Foundations of Intractable Conflicts," *op.cit.*, 1439.

yönelimlerinden en önemlileri korku, nefret, kızgınlık, suçluluk ve gurur duyma hisleridir. Çatışmaların fiziksel şiddet içermesi bu hislerin oluşmasında büyük etkindir.

Sosyopsikolojik altyapı diğer somut sosyal ve siyasi sorunlar kadar önemlidir. Çatışmaların devamlılığına yol açmaktadır ve toplumlar arasında gerçekleşebilecek görüşme, çözüm, uzlaşma gibi süreçlerin tamamı için zihinsel bir kapanma haline yol açabilmektedir. Sosyopsikolojik altyapının, çatışmaların yol açtığı sorunlara yardım eden fonksiyonel bir yönü bulunmaktadır. İhtiyaçların giderilmesine, stresle baş edilmesine ve düşmanla baş etmeye yaradığı durumlar mevcuttur.⁴⁷ Hatta fiziksel şiddete başvurmak dâhil, etik olmayan davranışları meşrulaştırabilen bir aşamaya da gelebilmektedir.⁴⁸ Türk-Ermeni ilişkilerinde de benzer bir sosyopsikolojik altyapı görmek mümkündür. Sonraki bölümde çözülemeyen/ inatçı çatışma nitelikleri ve bu çatışmanın sosyopsikolojik altyapısı Türk-Ermeni ilişkilerine uygulanacaktır.

Türk-Ermeni⁴⁹ İlişkilerinde Çözülemeyen/ İnatçı Çatışma Özellikleri

Çözülemeyen/ inatçı çatışmalar kavramı, niceliksel ve niteliksel olarak dünya üzerinde çok sayıda çatışmaya uygulanabilmektedir. Bu çatışma türünün birçok özelliği Türk-Ermeni ilişkilerinde ve Ermeni meselesinin genelinde de görülmektedir. Ermeni meselesinin yüz yılı aşkın bir süredir iki toplum arasındaki tüm ilişkileri dondurması ve giderek negatif bir seyrde ilerlemesi çözülemeyen/ inatçı çatışma türünde değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir. Türk ve Ermeni toplumlar arasındaki mevcut sorunlara, çözülemeyen/ inatçı çatışma niteliklerinin eklenmesi aynı zamanda yeni bir sorunun yerleşmesi anlamına gelmektedir. Çözülemeyen/ inatçı çatışmalar için kullanılan niteliklerin neredeyse tamamının, Türk-Ermeni uzlaşmazlığına ve ilişkiler ağına yerleşmiş olması çözüm sürecini engellemekte ve çözüm girişimlerini, süreçlerini, bu süreçlerin kalıcılığını ve gerçek uzlaşmayı imkânsız kılmaktadır.

Sorunların ve çatışmanın türünün belirlenmesi, iletişimi ve çözüme ilişkin girişimler başlatabilmek için çok gerekli bir süreçtir. Zira ilişkilerin pozitif bir seyre dönüştürülmesi sadece tarihsel bulgularla yapılamayacaktır. Diğer tüm çözülemeyen/ inatçı çatışma türlerinde olduğu gibi topyekûn çözüm arama ve

47 *Ibid.*, 1440.

48 *Ibid.*, 1441.

49 Bakınız dipnot 1.

strateji geliştirmek gerekecektir. Bu nedenle çatışmanın türünün tespiti de önem arz etmektedir. Çalışmanın geri kalanında Louis Kriesberg ve Daniel Bar-Tal tarafından geliştirilen çözülemeyen/ inatçı çatışmalar kavramının özellikleri Ermeni meselesinde uygulanacaktır.

Çözülemeyen/ inatçı çatışmaların ilk özelliği müzmin (*protracted*) olmasıdır. Çatışmanın müzmin sayılabilmesi için Kriesberg'ün ifadesine göre, uzun sürmesi ve en az bir neslin çatışma gerçekliği ile büyümüş olması gerekmektedir. Ayrıca stresli koşullar dolayısıyla düşmanlık hisleri geliştirmiş olması da beklenmektedir.⁵⁰ Ermeni meselesinde iki toplum arasındaki ilişkilerin yüz yılı aşkın süredir kesintiye uğraması, gerilimli seyretmesi ve birkaç nesil geçmiş olması yeterince uzun bir süreye işaret etmektedir. Üstelik uzun süre geçmiş olmasına rağmen üzerinde uzlaşma sağlanamayan 1915 olayları, olaylar henüz yaşanmış gibi canlı tutulmaktadır. Özellikle diaspora Ermenilerinde 1915 olayları nesilden nesile aktarılmakta ve Ermeni kimliğinin en önemli parçası olarak tüm diaspora Ermenilerinde ortak bir kimlik işlevi görmektedir. Bu ortak kimliğin güçlü bir şekilde aktarılması sayesinde yeni nesiller, olaylar çok yakın zamanda yaşanmışçasına stres dolu bir tarihsel kimliği devralmaktadır.

Donald E. Miller ve Lorna Touryan Miller'in Ermeni diasporada yaptığı önemli bir araştırmada, Ermeni diaspora arasında, 1915 olayları ile bağlantılı olarak depresif kişilik özellikleri çok yaygın görüldüğü ortaya çıkmıştır.⁵¹ Görüldüğü üzere çatışmanın müzmin çatışma kategorisinde sayılabilmesi için gerekli olan koşullar, yani uzun sürmesi, birkaç neslin bu çatışmanın varlığından haberdar olması ve stres yaratan koşullar bulunması hali mevcuttur.

Çözülemeyen/ inatçı çatışmaların ikinci özelliği şiddet olaylarının var olmasıdır.⁵² İki toplum arasında şiddet içeren iki önemli dönem mevcuttur. Bunlardan ilki çok sayıda kaybın yaşandığı 1915 olaylarıdır. Bu tarihten sonra, 1975-1985 arasında ASALA (*Armenian Secret Army for the Liberation of Armenia*) terör örgütünün eylemlerine tanık olunmuştur. ASALA'nın eylemleri sonucunda kırk altı kişi hayatını kaybetmiş, üç yüze yakın yaralı olmuştur. Saldırıya uğrayanların Türk yetkili makamlarından olması ve kamusal alanlarda diğer sivillerin de saldırılara maruz kalması nedeniyle etkisi büyük olmuştur. Bu tarihlerden sonra iki toplum arasında yoğun bir şiddet olayına rastlanmamaktadır. Ancak şiddet geçmişi derin etkiler bıraktığından yakın

50 Louis Kriesberg, "Intractable Conflicts," *op.cit.*

51 Donald E. Miller ve Lorna Touryan Miller, "Memory and Identity across the Generations: A Case Study of Armenian Survivors and Their Progeny," *Qualitative Sociology*, Cilt 14, Sayı 1, 1991, 13-38.

52 Louis Kriesberg, "Intractable Conflicts," *op.cit.*

tarihte Hrant Dink'in ölümünde olduğu gibi bireysel saldırıların etkisi ve yankısı büyük olmaktadır. Özellikle 1915 olaylarını çözülemeyen ve ilişkileri donduran niteliğini sürdürmektedir. Çözülemeyen/ inatçı çatışma türünde şiddet olaylarının hâlihazırda devam etmesi gibi bir koşul yoktur. Önemli olan toplumlar arasında şiddet geçmişinin var olması ve bu geçmişin etkilerinin günümüzde yoğun bir şekilde hissedilmesidir. Bu durum, çözülemeyen/ inatçı çatışma türünün ikinci özelliğine karşılık gelmektedir.

Bu tür çatışmalardaki üçüncü özellik, çatışmanın çözülemez olduğuna ilişkin genel kanı ve algıdır.⁵³ Taraflar arasında görüşmeler dahi başlamadığı gibi ileriki yıllarda da süreceğine ilişkin yerleşik bir algı vardır. Hatta taraflar, çatışmanın sürekliliği algısıyla çözüm önerisi geliştirmek yerine çözümsüzlük içerisinde ileriki yılların stratejileri üzerinde düşünmektedir. Özellikle diasporanın bir sonraki yılın kınama eylemleri veya metinleri üzerine çalışması bu duruma en önemli örnek olmaktadır.

Çözülemeyen/ inatçı çatışmaların dördüncü özelliği, çözüm için geniş çaplı yatırım gerektirmesidir.⁵⁴ Türk-Ermeni ilişkilerinde herhangi bir görüşmenin dahi başlayamaması aslında ufak girişimlerin yetmeyeceğinin ve geniş çaplı yatırımın gerekli olduğunun örtük şekilde bilindiğine işarettir. Ermeni meselesi söz konusu olduğunda sıklıkla dile getirilen şey, meselenin tarihçilere bırakılması gerektiğidir. Oysa çatışmaya ilişkin tarihsel çalışmalar çözüm ve uzlaşma sürecinin sadece bir parçası olabilecektir. Bu tür çatışmalarda uluslararası hukuk, sosyoloji, psikoloji ve siyaset bilimi gibi çok sayıda sosyal bilimden bir arada faydalanmak gerekmektedir. Ayrıca olası çözüm süreçleri akademik alt yapı gerektirdiği kadar siyasi, askeri, psikolojik, iktisadi ve medyaya ilişkin desteğe de ihtiyaç duyacaktır. Sadece siyasi girişimlerin yetmediği 2009 yılında Türkiye ve Ermenistan arasındaki siyasi diyalogun⁵⁵ ne kadar hızlı başlayıp bittiğinden anlaşılabilir.

Çözülemeyen/ inatçı çatışmaların beşinci özelliği, çatışmaya ilişkin total/ topyekûn algıdır.⁵⁶ Türk tarafı için bu algının varlığından söz etmek güçtür. Fakat Ermeni tarafı için ve özellikle diaspora için total/ topyekûn algı açık biçimde görünmektedir. Bu algıya göre çatışma, topluluğun var olabilmesi, hayatta kalabilmesi ve varlığını sürdürebilmesinin ayrılmaz bir parçasıdır. Temel toplumsal değerlerin ve kimliğin de merkezinde yer almaktadır. Ermeni

53 *Ibid.*

54 *Ibid.*

55 Türkiye'nin bu dönemki açılım politikası için bakınız: Mitat Çelikpala, "Türkiye ve Kafkasya: Reaksiyoner Dış Politikadan Proaktif Ritmik Diplomasiye Geçiş," *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 7, Sayı 25, Bahar 2010.

56 Daniel Bar-Tal, "Societal Beliefs in Times of Intractable Conflicts: The Israeli Case," *op.cit.*

toplumun çatışmanın başlangıç noktası olan 1915 olaylarının canlı tutulması ve kimliğinin ayrılmaz bir parçası olarak korunması, nesilden nesile aktarılması, toplumun yaşamsal varlığı için gerekli görüldüğünün bir kanıtıdır.⁵⁷

Çözümeyen/ inatçı çatışmaların altıncı özelliği, çatışma konularının “sıfır toplamlı” kabul edilmesidir.⁵⁸ Her iki tarafın birden kazanması mümkün görülmediği gibi bir tarafın kazanması diğer tarafın kaybetmesi anlamına

gelmektedir. Bu tür bir algıda uzlaşma zaten mümkün görülmemektedir. Çünkü bir tarafın vereceği en ufak bir taviz karşı tarafın büyük bir kazancı gibi görüleceğinden, taraflardan hiçbiri uzlaşma adına farklı konularda karşılıklı tavizler vermeye yanaşmamaktadır.

Çözümeyen/ inatçı çatışmaların son özelliği çatışmanın toplumun bireyleri için merkezi bir konumda yer almasıdır. Yine Türk tarafı için bunu söylemek mümkün olmamaktadır. Fakat Ermeniler ve özellikle diaspora için çatışmanın ana eksenini olan 1915 olayları tüm bireylerin hayatlarında merkezi bir konum edinmektedir. Çünkü 1915 olaylarının soykırım olarak tanınması ve tüm dünyaya duyurulması tüm Ermeniler için kimliklerinin ayrılmaz bir parçasıdır.

Çözümeyen/ inatçı çatışmaların son özelliği çatışmanın toplumun bireyleri için merkezi bir konumda yer almasıdır.⁵⁹ Yine Türk tarafı için bunu söylemek mümkün olmamaktadır. Fakat Ermeniler ve özellikle diaspora için çatışmanın ana eksenini olan 1915 olayları tüm bireylerin hayatlarında merkezi bir konum edinmektedir. Çünkü 1915 olaylarının soykırım olarak tanınması ve tüm

dünyaya duyurulması tüm Ermeniler için kimliklerinin ayrılmaz bir parçasıdır. Hatta gayet heterojen bir topluluk olan diaspora Ermenileri için 1915 olayları topluluğu bir arada tutan bir tutkal işlevi görmektedir.⁶⁰ Bireylerin, yaşadıkları yer, arkadaşlık, evlilik gibi gündelik kararlarında da bu kimlik önemli bir yer tutabilmektedir.

Görüldüğü üzere, çözümmeyen/ inatçı çatışma özelliklerinin neredeyse tamamı Türk-Ermeni ilişkilerine yerleşmiş durumdadır. Buna ek olarak çözümmeyen/ inatçı çatışmanın sosyopsikolojik altyapısının da var olduğuna dikkat çekmek gerekmektedir. Daniel Bar-Tal, çözümmeyen/ inatçı çatışmaları incelerken

57 Bu konu üzerine yazılmış bir makale için bkz: Ebru Çoban-Öztürk, “Tarih, Travma ve Kimlik: Ermeni Diasporada Kimlik ve Kimliğin Yeni Nesillere Aktarımı,” *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 52, 2015, 141-167.

58 Daniel Bar-Tal, “Societal Beliefs in Times of Intractable Conflicts: The Israeli Case,” *op.cit.*

59 *Ibid.*

60 *Ibid.*, s. 22; Razmik Panossian, *The Armenians: From Kings and Priests to Merchants and Commissars* (New York: Columbia University Press, 2006), 242.

Arap-İsrail çatışmasını temel almakta ve bu çatışmaya çözümler üretebilmek adına çalışmalarını şekillendirmektedir.⁶¹ İlginç olan, Bar-Tal'ın kategorizasyonunun ve açıklamalarının dünya üzerinde mevcut çözülemeyen/inatçı çatışma türlerinin neredeyse tamamına uygulanabilir olmasıdır. Ermeni meselesine ilişkin, fiziksel şiddete başvurmeyen çatışma hali de bu uygulamalarda yer bulabilmektedir. Bar-Tal bu çatışma türündeki sosyopsikolojik altyapıyı, kolektif hafıza, çatışma etosu ve kolektif duyguların yönelimi olarak üç temel başlığa ayırmaktadır.⁶²

İlk olarak, sosyopsikolojik alt yapıda Ermeniler ve özellikle diaspora için kolektif hafızanın önemli bir role sahip olduğunu görmekteyiz. Türk tarafı için de kolektif hafızanın yeri önemli olsa da bu hafızayı diasporada olduğu gibi sürekli güncel tutma eğilimi yüksek değildir. Ermeniler açısından kolektif hafızanın ve özelinde de 1915 olaylarının hep canlı tutulmasının fonksiyonel anlamı büyüktür. Çünkü fazlasıyla heterojen ve çatışmalı⁶³ bir geçmişe sahip olan diaspora için ortak bir kimlik oluşturan bir dönüm noktası olarak görülmektedir.⁶⁴ Ermeni diasporada siyasi, dini, dile ilişkin ve bölgesel farklılıklar ilk gittikleri günden itibaren mevcuttur. Ermeni diaspora üyeleri yaşadıkları yerlerdeki anlaşmazlıkları gittikleri yerlere de taşımışlardır. Bu nedenle 1915 olayları ve bu olayların soykırım olarak tanınması konusundaki ortak talepleri birleştirici bir unsur olarak var olmaktadır. 1915 olaylarının şiddet içeren yönleri elbette ki hem Ermeniler hem evrensel değerler adına negatif anlamlar ve olaylarla doludur. Fakat Ermenilerin günümüzde de olaylarla bağlantısı kalmamış olan bir ülke ve toplumu, aynı algıyla değerlendirmesinin de endişe verici bir tutum olduğunu kabul etmek gerekmektedir. Bar-Tal'ın ileri sürdüğü üzere kendisine ilişkin tamamen pozitif ve karşı tarafa ilişkin tamamen negatif algılar her iki tarafta da mevcuttur ve çatışmanın sürekliliğinde etkisi olduğu açıktır. Zira iletişimin önünü kapatan önemli engellerden biridir.

Buna ek olarak, tarafların çatışmada aynı olayı farklı şekillerde hatırlaması ve olaya ilişkin farklı veriler sunması da kolektif hafıza da yaygın görülen bir durumdur.⁶⁵ Seçici kolektif hafıza olarak anılan bu durumda olaylar taraflar için tamamen farklı şekillerde ve kendi algılarına yardımcı olacak şekilde yer

61 Bu çalışmalardan bir örnek için bkz: Eran Halperin ve Daniel Bar-Tal, "Sociopsychological Barriers to Peace Making: An Empirical Examination within the Israeli Jewish Society," *Journal of Peace Research*, Cilt 48, Sayı 5, Eylül 2011, 637-651.

62 Daniel Bar-Tal, "Sociopsychological Foundations of Intractable Conflicts," *op.cit.*, 1435-1440.

63 S. P. Pattie, 'Armenians in Diaspora', E. Herzig, M. Kurkchian, (der.), *The Armenians Past and Present in the Making of National Identity* (London and New York: Routledge, 2005), 131.

64 Razmik Panossian, *op.cit.* ve Ebru Çoban-Öztürk, *op.cit.*

65 Gavriel Salomon, *op.cit.*

almaktadır. Örneğin 1915 olaylarında hayatını kaybedenlerin sayısında taraflar arasında çok ciddi farklılıklar mevcuttur. Olaylara Ermeniler tarafından bakan yazarlar, hayatının kaybedenlerin sayısını sekiz yüz bin ile iki milyon arasında değişen rakamlarda gösterirken,⁶⁶ Türk tarafı bu rakamları en fazla üç yüz bin ile anmaktadır.⁶⁷ Konu üzerine çalışan ve her iki taraftan da farklı rakamlar gösteren bazı akademisyenler ise bu rakamın altı yüz bin ile sekiz yüz bin arasında değiştiğini belirtmektedir.⁶⁸

66 Hayatını kaybedenlerin sayısının 800.000 ile 1.500.000 arasında olduğunu belirten bazı yazarlar: Rebecca Joyce Frey, *Genocide and International Justice* (New York: Infobase Publishing, 2009), 80; Donald E. Miller and Lorna Touryan Miller, *Survivors: An Oral History of the Armenian Genocide* (Berkeley: University of California Press, 1999), 44.

Hayatını kaybedenlerin sayısını bir milyon olarak belirten yazarlardan bazıları şöyledir: Donald Bloxham, *The Great Game of Genocide: Imperialism, Nationalism and the Destruction of Ottoman Armenians* (New York: Oxford University Press, 2005), 1; Richard L. Rubenstein, “Jihad and Genocide: The Case of the Armenians,” S. L. Jacobs, (der.), *Confronting Genocide: Judaism, Christianity, Islam*, içinde (Lanham: Lexington Books, 2009), 132; Simon Payaslian, “The United States Response to the Armenian Genocide,” Richard G. Hovannisian, (der.), *Looking Backward, Moving Forward: Confronting the Armenian Genocide* (New Brunswick: Transaction Publishers, 2006), 62; Eric D. Weitz, *A Century of Genocide: Utopias of Race and Nation*, (Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2003), 5; Robert Melson, “Provocation or Nationalism: A Critical Inquiry into the Armenian Genocide of 1915,” Richard G. Hovannisian, (der.), *The Armenian Genocide in Perspective*, içinde (New Brunswick : Transaction Publishers, 1986), 61-84. Uluslararası Soykırım Akademisyenleri Birliği (*International Association of Genocide Scholars*) yayımladığı bildiriye ölenlerin sayısını bir milyondan fazla olarak belirtmiştir. Yair Auron, *The Banality of Denial: Israel and the Armenian Genocide* (New Brunswick: Transaction Publishers, 2003), Appendix B, 301.

Alvarez hayatını kaybedenlerin sayısının 600.000 ile 2.000.000 arasında olduğunu ifade etmektedir. Alex Alvarez, *Governments, Citizens, and Genocide: A Comparative and Interdisciplinary Approach* (Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press, 2001), 11.

Taner Akçam, Osmanlı belgelerini dikkate alarak belirterek toplam sayının 800.000 civarında olduğunu ileri sürmektedir. Taner Akçam, *İnsan Hakları ve Ermeni Sorunu: İttihat ve Terakki'den Kurtuluş Savaşı'na* (Ankara: İmge Kitabevi, 2002), 333 ve Taner Akçam, *From Empire to Republic: Turkish Nationalism and the Armenian Genocide* (London: Zed Books, 2004), 199.

Kevorkian 1915 yılı sonunda yaklaşık 600.000 Ermeninin hayatını kaybettiğini, bu rakamın 1918'e kadar din değiştirmeye zorlama, çocukların para karşılığı veya karşılıksız Türk ve Kürt toplulukların evlerine alınması ve göç edilen yerlerdeki ölümlerle beraber daha da arttığını iddia etmektedir. Raymond Kevorkian, *The Armenian Genocide: A Complete History* (London and New York: I. B. Tauris, 2011), 693.

İstanbul'da 1913 ve 1916 yılları arasında görev yapan Amerikan büyükelçisi H. Morgenthau, hayatını kaybedenlerin sayısının 600.000 olduğunu belirtir, fakat ardından “belki bir milyona yaklaşmıştır” iddiasında bulunmaktadır. Henry Morgenthau, *Ambassador Morgenthau's Story* (New York: Doubleday, Page & Company, 1918), 322.

67 Hayatını kaybedenlerin sayısını en çok 300.000 (genelde 200.000-300.000 arası) olarak gösteren yazarlardan bazıları şunlardır: Yusuf Halaçoğlu, *Sürgünden Soykırma Ermeni İddiaları*, 9. Baskı (İstanbul: Babıalı Kültür Yayıncılığı, 2010), 75; Yavuz Ercan, *Toplu Eserler I: Ermenilerle İlgili Araştırmalar* (Ankara: Turhan Kitabevi, 2006), 170; Kemal Çiçek, *Ermenilerin Zorunlu Göçü 1915-1917* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2012), 271; Hikmet Özdemir, Kemal Çiçek, Ömer Turan, Ramazan Çalık, Yusuf Halaçoğlu, *Ermeniler: Sürgün ve Göç*, 4. Baskı (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2010), 98-99.

68 Zürcher, hayatını kaybedenlerin sayısının net bir şekilde verilemeyeceğini ama göç edenler ve savaştan önce Osmanlı topraklarında yaşayanlar dikkate alındığında akla en yakın gelen rakamın 600.000 ile 800.000 arası bir değer olduğunu söylemektedir. Erik J. Zürcher, *Turkey: A Modern History* (London and New York: I. B. Tauris, 2004), 115.

İkinci olarak, çatışmanın sosyopsikolojik altyapısında çatışma etosu yer almaktadır. Geçmişte yaşanan olayların bugün için geçerli olan anlatıları çatışma etosunu oluşturmaktadır. Çatışma etosu, yaşanmış çatışmanın günümüzdeki algılanış biçimidir. Yine kolektif hafızada olduğu gibi çatışma etosunda da geçmişte ne yaşandığından çok bugün nasıl algılandığı önemlidir. Çatışma etosu olayları günümüze uyarlayarak açıklamakta ve her iki grubun da imajı hakkında bilgi vermektedir. Bar-Tal'a göre çözülemeyen/ inatçı çatışmalardaki çatışma etosu, keskin çizgilerle çizilmiş toplumsal kanılara yol açmaktadır.⁶⁹ Çatışma etosunun Türk-Ermeni ilişkilerinde her iki toplum içinde değişmez gibi görünen toplumsal kanılara yol açtığı aşikârdır. Her iki taraf da 1915 olaylarına ilişkin kendisinin haklı olduğu konusunda emin bir görüntü çizmektedir. Üstelik tarafların ortak bir kanıya varmak üzere bir araya gelmesi çok zor görünmektedir. Olaylarda hayatının kaybedenler üzerine, olayların soykırım olup olmadığı üzerine, zorunlu göç mü yoksa sevk ve iskân mı olduğu üzerine her iki taraf da birbirinin tersi iddialarda bulunmaktadır. Ayrıca taraflar kendi eylemlerinin güvenlik gerekçeleriyle yapıldığını kabul etmektedir. Örneğin göç, Osmanlı İmparatorluğu için Ermenilerin gerçekleştirdiği isyanlardan⁷⁰ ve katliamlardan⁷¹ dolayı güvenlik gerekçesi oluşturmuştur. Birçok Ermeni yazar ise Osmanlı'ya karşı yürütülen ayaklanmaların kendi güvenlikleri için bir misilleme olduğunu savunmaktadır.⁷² Her iki görüşten farklı olarak Lewy, örneğin Van ayaklanmasında katliamların karşılıklı olduğunu belirtmiştir.⁷³ 1915 olaylarının ya da genel olarak savaşın tüm taraflar için kayıplarla ve kötü anılarla dolu olduğu aşikârdır. Ancak her çözülemeyen/ inatçı çatışmada olduğu gibi tarafların kendisine ilişkin pozitif bir algıya sahip olduğu ve diğer grubun ya da grupların sadece negatif yönleri üzerinde durduğu da görülmektedir. Buradan hareketle tarafların sadece kendi mağduriyetleri üzerinde yoğunlaştığını da belirtmek gerekmektedir.

Hayatını kaybedenlerin sayısının 600.000 ile 650.000 arasında olduğunu belirten bazı yazarlar ise şöyledir: James Bryce ve Arnold Toynbee, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermenilere Yönelik Muamele, 1915-1916*, Cilt 2, Çevirenler, Attila Tuygan ve Jülide Degirmenciler (İstanbul: Pencere Yayınları, 2006), 496; Michael M. Gunter, *Armenian History and the Question of Genocide* (New York: Palgrave Macmillan, 2011), 17; Guenter Lewy, *1915 Osmanlı Ermenilerine Ne Oldu?: Çarpıtılan-Değiştirilen Tarih*, Çeviren, Ceren Elitez (İstanbul: Timaş Yayınları, 2011), 372; Justin McCarthy, *Muslims and Minorities: The Population of Ottoman Anatolia and the End of the Empire* (New York and London: New York University Press, 1983), 130.

69 Daniel Bar-Tal, *Shared Beliefs in a Society: Social Psychological Analysis*, *op.cit.* ve Daniel Bar-Tal, "Societal Beliefs in Times of Intractable Conflicts: The Israeli Case," *op.cit.*

70 Yusuf Halaçoğlu, *Sürgünden Soykırma Ermeni İddiaları*, *op.cit.*, 20; Guenter Lewy, *op.cit.*, 157.

71 Hikmet Özdemir, Kemal Çiçek, Ömer Turan, Ramazan Çalık, Yusuf Halaçoğlu, *op.cit.*, 58.

72 Vahakn N. Dadrian, *Ermeni Soykırımı Tarihi: Balkanlardan Anadolu ve Kafkasya'ya Etnik Çatışma*, Çeviren, Ali Çakıroğlu (İstanbul: Belge Yayınları, 2008), 601-608.

73 Guenter Lewy, *op.cit.*, 156-164, 189-192.

Sosyopsikolojik altyapının üçüncü özelliği olan kolektif duygu yöneliminin varlığı yine Türk Ermeni ilişkilerinde açık bir şekilde var olmaktadır. Bar-Tal'a göre çözülemeyen/ inatçı çatışmalarda baskın kolektif duygular bulunmaktadır.⁷⁴ Türk ve Ermeni toplumlar için genelleme yapmak kolay olmasa da karşılıklı kırgınlık ve zaman zaman nefret hisleri görülebilmektedir. Diasporada nefret dili doğal olarak daha kolay gözlemlenmektedir. Çünkü diaspora, 1915 olaylarını doğrudan yaşayan kişilerin ikinci veya üçüncü kuşak yakınlarından oluşmaktadır. Karşılıklı olarak bu hislerin varlığı, geçmişte kalan bir şiddet ilişkisini günümüzde de devam eden çözülemeyen/ inatçı çatışmaya dönüşmesindeki önemli etkenlerden birisi olmuştur.

Çözülemeyen/ inatçı çatışmalar toplumsal kimliği etkileyen ve şekillendiren çatışmalardır. Çatışmanın şiddeti arttıkça ya da süresi uzadıkça toplumsal aidiyet, güvenlik, dayanışma hisleri toplumsal kimlikte birlik algısıyla pekişmektedir. Çatışma etosu ve kolektif hafızaya ilişkin anlamlar toplumsal kimlikte güçlü bir şekilde yer bulduğunda ise toplumsal kimlik çatışmanın devamını destekler konuma gelmektedir.

Çözülemeyen/ inatçı çatışmalardaki sosyopsikolojik altyapı toplumsal paylaşımın yüksek olması ile daha da derinleşmektedir. Medya ya da kurumlar ve kuruluşlarda benzer paylaşımların yapılması, meselenin sorgulanmayan ön kabullere dönüşmesine yol açmaktadır. Türk-Ermeni ilişkilerinde her iki toplumun da resmi tarihleri bu sosyopsikolojik altyapıyı yansıtmaktadır. Ermeni diasporada resmi tarih söz konusu olmasa da diaspora, düşünce kuruluşları, sivil toplum kuruluşları, okullar ve kiliseler aracılığıyla bu sosyopsikolojik altyapıyı tekrar tekrar aktarmaktadır. Özellikle aile, kimlik aktarımında çok ön plandadır. Çatışmanın sosyopsikolojik altyapısı bu aktarım sayesinde çatışma devam edermişçesine sürdürülmektedir. Çatışma konusu üzerinde yazan ve konuşan kişilerin de kendi kendilerine sansür uygulama ihtiyacı duyması bu sosyopsikolojik altyapının ne denli kökleşmiş olduğunu gösterir niteliktedir.

Sonuç

Çalışmada geçmişten gelen sorunların günümüzde iki toplum arasında nasıl çatışma sürekliliğine yol açtığı vurgulanmak istenmiştir. Çatışmanın fiziksel şiddet boyutu olmasa bile devam ettiği ve çözülemeyen/ inatçı çatışma türüne dönüştüğü vurgulanmıştır. Sorunların bu çatışma türüne dönüşmesiyle beraber

74 Daniel Bar-Tal, "Sociopsychological Foundations of Intractable Conflicts," *op.cit.*, 1439.

iki toplum arasında artık yeni bir sorun türü daha eklenmiş olmaktadır, o da çatışmayı oluşturan sosyopsikolojik altyapıdır.

Çözümeyen/ inatçı çatışmalarda zaman içinde oluşan toplumsal altyapının çatışmayla baş edebilmek için fonksiyonel bir rolü mevcuttur. Fakat gün geçtikçe bu sosyopsikolojik altyapı, bilgi toplarken, ikili ilişkilerde, alınan kararlarda bir prizmaya dönüşmekte, tüm kararların bu prizmadan geçerek farklılaşmasına, etkilenmesine yol açabilmekte ve zihinsel bir kapanmayla sonuçlanabilmektedir.⁷⁵ Böylece çatışma sırasında ve sonrasında oluşan bu sosyopsikolojik altyapı çatışmanın süreklilik kazanmasına ve çözüm üretilememesine yol açan temel etkenlerden birisine dönüşmektedir.

Türk-Ermeni ilişkileri kısa vadede çözüm üretilemeyecek kadar yıpranmıştır. Mevcut sorunlar ve görüş farklılıkları üstesinden gelmek için yeterince zordur. Bir de ilişkilerin çözümeyen/ inatçı çatışma türünde seyretmeye başlamasıyla beraber, iletişim kurmak, ikili ilişkiler geliştirmek son derece güç bir hale gelmiştir. Çözüm üretmenin ya da uzlaşma sürecine geçebilmenin bu çatışma türlerinde daha zor olduğu açıktır. Diasporayı da dikkate alarak iki toplum arasında pozitif ilişkiler kurabilmek ve barışçı çözümler üretebilmek için çözümeyen/ inatçı çatışma niteliklerini dikkate almak ve bu yöndeki çözümlere odaklanmak gerekmektedir.

---

75 Daniel Bar-Tal, "Sociopsychological Foundations of Intractable Conflicts," *op.cit.*, 1446-1147.

Kaynakça

- Akçam, Taner. *İnsan Hakları ve Ermeni Sorunu: İttihat ve Terakki'den Kurtuluş Savaşı'na* (Ankara: İmge Kitabevi, 2002).
- Akçam, Taner. *From Empire to Republic: Turkish Nationalism and the Armenian Genocide* (London: Zed Books, 2004).
- Alvarez, Alex. *Governments, Citizens, and Genocide: A Comparative and Interdisciplinary Approach* (Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press, 2001).
- Azar, Edward E. *The Management of Protracted Social Conflict* (Vermont: Dartmouth Publishing Company, 1990).
- Azar, Edward E. "The Analysis and Management of Protracted Social Conflict." Vamık D. Volkan, Joseph V. Montville, Demetrios A. Julius, (eds.), *The Psychodynamics of International Relationships: Unofficial Diplomacy at Work II* (Lexington M.A.: Lexington Publishing, 1991).
- Auron, Yair. *The Banality of Denial: Israel and the Armenian Genocide* (New Brunswick: Transaction Publishers, 2003).
- Bar-Tal, Daniel. "Societal Beliefs in Times of Intractable Conflicts: The Israeli Case." *International Journal of Conflict Management*, Sayı 9, 1998.
- Bar-Tal, Daniel. *Shared Beliefs in a Society: Social Psychological Analysis* (Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage Publications, 2000).
- Bar-Tal, Daniel. "Sociopsychological Foundations of Intractable Conflicts", *American Behavioral Scientist*, Sayı 50, 2007.
- Bloxham, Donald. *The Great Game of Genocide: Imperialism, Nationalism and the Destruction of Ottoman Armenians* (New York: Oxford University Press, 2005).
- Bryce, James ve Arnold Toynbee. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermenilere Yönelik Muamele, 1915-1916*, Cilt 2, Çevirenler, Attila Tuygan ve Jülide Değirmenciler (İstanbul: Pencere Yayınları, 2006).
- Burton, John W. *Resolving Deep-Rooted Conflict: A Handbook* (Lanham, MD: University Press Of America: 1987).

- Burton, John W. (der.), *Conflict: Human Needs Theory* (Houndmills, Basingstoke, Hampshire: The Macmillan Press, 1990).
- Burton, John W. *Conflict: Resolution and Prevention* (New York: St. Martin's Press, 1990).
- Çelikpala, Mitat. "Türkiye ve Kafkasya: Reaksiyoner Dış Politikadan Proaktif Ritmik Diplomasiye Geçiş." *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 7, Sayı 25, Bahar 2010.
- Çiçek, Kemal. *Ermenilerin Zorunlu Göçü 1915-1917* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2012).
- Çoban-Öztürk, Ebru. "Tarih, Travma ve Kimlik: Ermeni Diasporada Kimlik ve Kimliğin Yeni Nesillere Aktarımı." *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 52, 2015.
- Dadrian, Vahakn N. *Ermeni Soykırımı Tarihi: Balkanlardan Anadolu ve Kafkasya'ya Etnik Çatışma*, Çeviren, Ali Çakıroğlu (İstanbul: Belge Yayınları, 2008).
- Ercan, Yavuz. *Toplu Eserler I: Ermenilerle İlgili Araştırmalar* (Ankara: Turhan Kitabevi, 2006).
- Fisher, Ronald J. *Interactive Conflict Resolution* (Syracuse, New York: Syracuse University Press, 1997).
- Frey, Rebecca Joyce. *Genocide and International Justice* (New York: Infobase Publishing, 2009).
- Gunter, Michael M. *Armenian History and the Question of Genocide* (New York: Palgrave Macmillan, 2011).
- Halaçoğlu, Yusuf. *Sürgünden Soykırımı Ermeni İddiaları*, 9. Baskı (İstanbul: Babiali Kültür Yayıncılığı, 2010).
- Halperin, Eran ve Daniel Bar-Tal. "Sociopsychological Barriers to Peace Making: An Empirical Examination within the Israeli Jewish Society." *Journal of Peace Research*, Cilt 48, Sayı 5, Eylül 2011, 637-651.
- Kevorkian, Raymond. *The Armenian Genocide: A Complete History* (London and New York: I. B. Tauris, 2011).

- Kriesberg, Louis, “Intractable Conflicts”, E. Weiner, (der.), *The Handbook of Interethnic Coexistence* (New York: The Continuum Publishing, 1998).
- Kriesberg, Louis, “Conclusion: Research and Policy Implications”, Louis Kriesberg, Terrell A. Northrup, Stuart J. Thorson, (der.), *Intractable Conflicts and Their Transformation* (Syracuse, New York: Syracuse University Press, 1989).
- Lewy, Guenter, *1915 Osmanlı Ermenilerine Ne Oldu?: Çarpıtılan-Değiştirilen Tarih*, Çeviren, Ceren Elitez (İstanbul: Timaş Yayınları, 2011).
- McCarthy, Justin, *Muslims and Minorities: The Population of Ottoman Anatolia and the End of the Empire* (New York and London: New York University Press, 1983).
- Melson, Robert, “Provocation or Nationalism: A Critical Inquiry into the Armenian Genocide of 1915” Richard G. Hovannisian, (der.), *The Armenian Genocide in Perspective*, içinde (New Brunswick: Transaction Publishers, 1986).
- Miller, Donald E. ve Lorna Touryan Miller, “Memory and Identity across the Generations: A Case Study of Armenian Survivors and Their Progeny”, *Qualitative Sociology*, Cilt 14, Sayı 1, 1991.
- Miller, Donald E. ve L. Touryan Miller, *Survivors: An Oral History of the Armenian Genocide* (Berkeley: University of California Press, 1999).
- Morgenthau, Henry, *Ambassador Morgenthau’s Story* (New York: Doubleday, Page & Company, 1918).
- Özdemir, Hikmet, Kemal Çiçek, Ömer Turan, Ramazan Çalık, Yusuf Halaçoğlu, *Ermeniler: Sürgün ve Göç*, 4. Baskı (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2010).
- Panossian, Razmik, *The Armenians: From Kings and Priests to Merchants and Commissars* (New York: Columbia University Press, 2006).
- Pattie, Susan P., ‘Armenians in Diaspora’, Edmund Herzig, Marina Kurkchiyan, (der.), *The Armenians Past and Present in the Making of National Identity* (London and New York: Routledge, 2005).

Payaslian, Simon, “The United States Response to the Armenian Genocide”, Richard G. Hovannisian, (der.), *Looking Backward, Moving Forward: Confronting the Armenian Genocide* (New Brunswick: Transaction Publishers, 2006).

Rubenstein, Richard L., “Jihad and Genocide: The Case of the Armenians”, Steven Leonard Jacobs, (der), *Confronting Genocide: Judaism, Christianity, Islam*, içinde (Lanham: Lexington Books, 2009).

Salomon, Gavriel, “A Narrative-Based View of Coexistence Education”, *Journal of Social Issues*, Cilt 60, Sayı 2, 2004.

Weitz, Eric D., *A Century of Genocide: Utopias of Race and Nation* (Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2003).

Zürcher, Erik Jan, *Turkey: A Modern History* (London and New York: I. B. Tauris, 2004).

PARLAMENTO KARARLARININ ALINDIĞI DÖNEMDE İNGİLİZ BASINI (1982-2007)*

(BRITISH PRESS DURING PARLIAMENTARY DECISIONS
ON THE ARMENIAN ISSUE (1982-2007))

Doç. Dr. Yıldız DEVECİ BOZKUŞ

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi,
İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi,
Ermeni Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı
yildizdeveci@gmail.com

Öz: *Ermeni sorunu konusunda Parlamento kararlarıyla ilgili haberler ve özellikle İngiliz basınındaki yansımaları, Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin temel parametreleri açısından önemlidir. Basın geçmişte olduğu gibi günümüzde de ülkelerin bazı sorunlar karşısındaki tutum ve politikalarını göstermesi ve ilgili ülkelerin soruna nasıl yaklaştıkları hakkında fikir vermesi açısından önem arz etmektedir. Ayrıca uzun vadede soykırım iddialarını kabul eden ülkelerin sayılarının artış veya azalma göstermesinin Türkiye-Ermenistan ilişkilerine yansımaları da oldukça dikkat çekicidir. Bu çerçevede bu çalışma kapsamında BYEGM arşivinde 1982-2007 yıllarına dair İngiliz basınında Ermeni sorununa dair haberler incelenecektir. Buradan hareketle söz konusu ülke basınında konuyla ilgili yer alan haberlerin hangi dönemlerde artış ve azalma gösterdiği, mevzubahis dalgalanmanın ortaya çıkmasında etkili olan gelişmeler ve bu haberlerin içeriklerine dair birtakım değerlendirmelerde bulunulacaktır.*

Anahtar Kelimeler: *Ermeni Sorunu, BYEGM, İngiliz Basını, Reuter, The Times, The Observer.*

Abstract: *News publications and articles about parliamentary decisions with regard to the Armenian issue and their reflections in the British media are important in terms of the basic parameters of Turkey-Armenia relations. Thus, media as a whole is critical in displaying the reactions and policies of states on particular issues and how they perceive these issues. Moreover, it is important how an increase of decrease in the rate of parliamentary decisions that acknowledge the Armenian genocide allegations would affect Turkey-Armenia relations in the long-term. In that context, this article*

* Bu çalışma Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü'nde hazırlanan ve 2011 yılında kabul edilen *Parlamento Kararları Çerçevesinde Soykırım İddialarının Yabancı Basında Yeniden İnşası (1965-2007)* konulu doktora tezinden üretilmiştir.

evaluates the publications in the British press on Armenian issue in Directorate General of Press and Information of the Republic of Turkey Office of the PM archives between 1982-2007. The article explores why, how and when the publications on Armenian issue show increase or decrease, the factors that influence such trends and the content of these publications in the press

Keywords: *Armenian issue, Directorate General of Press and Information of the Republic of Turkey Office of the PM, British press, Reuter, The Times, The Observer*

Giriş:

II. Dünya Savaşı'nın ardından SSCB'nin Orta, Doğu ve Güneydoğu Avrupa'daki etkisini arttırma yönündeki çalışmalarının hız kazanması başta ABD ve Avrupa'nın Batı kesimlerinde büyük endişeye neden olmuştur. İki kutuplu dünya düzeninde Doğu Bloku "komünizm." Batı Bloku ise "kapitalizm-liberalizm-demokrasi" ile simgelenmekte ve bu iki ideoloji arasındaki büyük mücadele de Soğuk Savaş'ı yansıtmaktadır. II. Dünya Savaşında Almanya ve İtalya mihveri, yani Roma-Berlin ittifakını oluşturmuşlar ve Japonya'nın da bu ittifaka katılması ile dünya adeta ikiye bölünmüştür.¹ Bazı araştırmacılar ise II. Dünya Savaşı'nın dünya barışının ve dengesinin kurulması için, I. Dünya Savaşı'ndan daha fazla yardımcı olmadığını öne sürmektedirler. Bu çerçevede II. Dünya Savaşınının komünist genişlemesi için sağladığı büyük imkânla Sovyetler Birliği'ni dünyanın ikinci büyük gücü olarak ortaya çıkardığı iddia edilmekte ve komünizm ideolojisinin dünyaya yayılması konusundaki kararlı çalışmaların Soğuk Savaş'ı doğurduğunu ifade etmektedirler.²

Savaş sonrasında iki "süper" devletin çevresinde kümelenecek siyaset odaklanmaları ile beliren iki kutuplu dünyayı ifade eden "Soğuk Savaş"ın³ etkisi 1945-1991 yılları arasında özellikle siyaset, psikoloji, ekonomi, bilim ve teknoloji alanlarında kendini hissettirmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda yeni dünya düzenine yön veren İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya, 1918'de merkezi imparatorluklar karşısında zafer kazandılar. Ancak 1918 tarihli Wilson Prensipleri'nin hayata geçirilmesi, iki dünya savaşları sürecinde Doğu Avrupa'da, Ortadoğu, Afrika ve Asya'da uygulanırken birçok problemi de beraberinde getirecekti: "*Britanya, Fransa, İtalya ve Japon imparatorlukları, 1918'de Merkezi güçler karşısında zafer kazandıkları ve Wilson'un 1919'da yeni bir dünya düzeni konusundaki görüşlerini engelledikleri için, bu milliyetçilik kıvılcıkları ancak seçici bir tutumla teşvik edildi. Avrupalı*

1 Almanya, İtalya ve Japonya'dan oluşan Mihver Devletleri karşısında, İngiltere ve Fransa bir süre bekleyerek Milletler Cemiyeti'nin silahsızlanma kararına bağlı kaldılar. Almanya ve İtalya'nın hızlı silahlanması karşısında, aralarında anlaşarak Müttefik Devletler birliğini oluşturdular. Hitler, ülkesinde kazandığı siyasal ve ekonomik başarılarından güç alarak, Avrupa devletlerinden isteklerini artırdı. Versailles Antlaşması'nı tanımadığını ilan etti. Polonya'dan Danzig limanını geri almak için hazırlıklara başladı. Sovyetler Birliği ile bir saldırmazlık antlaşması imzaladı. Sonra Polonya'ya savaş açtı.(1 Eylül 1939). Polonya'ya daha önceden yardım yapacakları konusunda bir antlaşma yapan İngiltere ve Fransa'da Almanya'ya karşı savaşa girdiler. Böylece İkinci Dünya Savaşı başlamış oldu. Fatma Güngören, *SSCB Dışişleri Bakanlığı Almanya Dışişleri Bakanlığı Belgeleri, İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye Üzerine Gizli Pazarlıklar (1939-1944)*, (İstanbul: Örgün Yayınevi, 2003), 253.

2 *Büyük Savaş II. Dünya Savaşı Tarihi*, Çev: Fikret Arıt, (İstanbul: Milliyet Yayınları, 1974), 9-10, Ayrıca bkz. Kazım Karabekir, *CHP Grup Tartışmaları Ankara'da Savaş Rüzgârları II. Dünya Savaşı*, (İstanbul: Emre Yayınları, 5. Baskı, İstanbul, 2000).

3 "Soğuk Savaş" terimi ilk defa 1947'de Bernard Mannes Baruch (1870-1965) tarafından kullanılmıştır.

oldukları ve böylece “uygarlaşmış” sayıldıkları için doğu Avrupa halklarına kendi kaderlerini belirleme hakkını vermek iyi bir şeydi; ama bu ilkeleri, emperyalist güçlerin topraklarını genişlettikleri ve bağımsızlık hareketlerini bastırdıkları Ortadoğu’ya, Afrika’ya ya da Asya’ya yaymak iyi bir şey değildi.”⁴

Kimi araştırmacılar Soğuk Savaş’ın aslında iki güçlü ülkenin kutuplaşması neticesinde ortaya çıktığını düşünmektedir. Eric Hobsbawm da bu yazarlar arasında yer almakta ve ABD ile SSCB’nin oluşturduğu kamplaşmanın Soğuk Savaş’ın temel sebepleri arasında yer aldığına işaret etmektedir. Hobsbawm bu dönemi, İkinci Dünya Savaşı’ndan çıkan iki süper gücün “Soğuk Savaş” denilen bir mücadele içinde sürekli karşı karşıya gelmesi olarak tanımlar.⁵ Stephen J. Lee ise birçok araştırmacıdan farklı olarak Soğuk Savaş’ın aslında temelinde nükleer silahlanma olduğuna vurgu yapar; “*Soğuk Savaş, savunma paktları olarak nükleer silahlarla donanmış ve koruma alanları çerçevesinde örgütlenmiş iki güç bloğunun karşı karşıya gelmesini tanımlamak üzere kullanılan bir terimdir.*”⁶

Sovyet Bloğu ülkeleri ile Batılı güçler arasında 1945’den 1990’lı yıllara kadar devam etmiş olan uluslararası siyasi ve askeri gerginlik sürecinde Soykırım iddialarında da bir söylem değişikliği yaşanmıştır. I. Dünya Savaşı sonunda uluslararası hukuki antlaşmalarla sona erdirilen Ermeni sorunu (Kars, Lozan Antlaşmaları gibi), Soğuk savaşın ardından yeni bir söylem adı altında uluslararası kamuoyunda sorun olarak yeniden gündemde yer almıştır. İlk olarak soykırım iddialarının 50. yılı etkinlikleri çerçevesinde konu yeniden

4 Paul Kennedy, *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri*, 16. Yüzyıldan Günümüze Ekonomik Değişim ve Askeri Çatışmalar, Çev: Birtane Karanakçı, (İstanbul: Türkiye İşbankası Kültür Yayınları, 10. Baskı, 2005) 465-466. Paul Kennedy, Sander ve Hobsbawm’dan farklı olarak Soğuk Savaş “son bin beş yüz yıl içinde kıyaslanabilir nitelikte hiçbir şey olmadığı ve savaştan sonraki global güç dengesini savaş öncesinininkinden tümüyle farklı” olarak yorumlayarak şöyle demiştir; “Aslında olan şuydu, 20. yüzyıl güç politikalarındaki önemli yeni bir başka eğilimle etkileşim içine giriyordu-dünyanın politik açıdan bölünmesi ile. 1900 dolaylarında egemen olan sosyal Darwinci ve emperyalist hava içinde, tüm gücün, sayıları giderek azalan dünya başkentlerinde yığılmakta olduğunu düşünmek kolaydı. Ama Batı emperyalizminin kendini bilmezliği ve hırsı, kendi kendisini yok edecek tohumları da içinde taşıyordu; Cecil Rhodes’un ya da Pan-Slavların ya da Avusturya-Macaristan askeri yetkililerinin abartılı milliyetçiliği, Boerler, Polonyalılar, Finliler arasında tepkilere yol açmıştı; Almanya ve İtalya’da birlik sağlanmasını ya da Müttefiklerin 1914’te Belçika’ya yardım kararını haklı çıkarmak için yayılan, ulusların kendi kaderlerini kendilerinin belirlemesine ilişkin görüşler, durmak nedir bilmeden, doğruya ve güneye doğru, Mısır’a, Hindistan’a Çin’i ne sızdı”. Kennedy, *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri*, 16. Yüzyıldan Günümüze Ekonomik Değişim ve Askeri Çatışmalar, 426.

5 Eric Hobsbawm, *Kısa 20. Yüzyıl 1914-1991 Aşırıklar Çağı*, Çev: Yavuz Alogan, (İstanbul: Everest Yayınları, 2006), 302.

6 Stephen J. Lee, *Avrupa Tarihinden Kesitler 1789-1980*, Çev: Savaş Aktur, (Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2002), 309-312. Stephen J. Lee’nin de dikkat çektiği gibi, Soğuk Savaş Almanya’ya karşı verilen mücadelenin son aşamasında ortaya çıktıysa da, yüzyılın ikinci on yılına denk geri giden kökenlere sahipti ve savaşta “askeri güvenliğe dair kaygılar” önemli yer tutmaktaydı.

gündeme getirilmiştir. 50. yıl etkinliklerinin ardından 1965 yılında ilk kez Uruguay'ın soykırımını resmen kabul etmesinin ardından 2007 yılına kadar 19 ülke parlamentosunda soykırım iddiaları resmen kabul edilmiştir. Bu ülkeler Uruguay – 1965, 2004, 2005, Kıbrıs Rum Yönetimi – 1982, Arjantin – 1993, 2003, 2004, 2005, Rusya – 1995, 2005, Kanada – 1996, 2000, 2004, Yunanistan – 1996, Lübnan – 1997, 2000, Belçika – 1998, İtalya – 2000, Vatikan – 2000, Fransa – 2001, İsviçre – 2003, Slovakya – 2004, Hollanda – 2004, Polonya – 2005, Almanya – 2005, Venezuela – 2005, Litvanya – 2005, Şili_2007 tarihlidir.⁷

1982-2007 Yılları Arasında İngiliz Basını

Ermeni soykırımını iddialarının resmi olarak kabul edilmediği ülkelerden biri İngiltere'dir. Bu nedenle İngiltere'nin geçmişten itibaren soruna yaklaşımı önemli bir fark yaratmaktadır. Fransa ve Almanya tarafından soykırım iddialarının resmi kabul edildiği ve ABD'de ise çok sayıda Eyalette bu yönde kararların alındığı göz önüne alındığında, İngiltere'nin yaklaşımının diğer Avrupa devletlerinden farklı olduğu görülür.

BYEGM (Basın, Yayın, Enformasyon Genel Müdürlüğü) arşivinde 1982-2007 tarihleri arasında 15 basın yayın organı incelenmiştir. Bunlar *The Economist*, *BBC*, *Reuters*, *Financial Times*, *The Independent*, *The Guardian*, *The Observer*, *The Times*, *Londra Radyosu*, *International Herald Tribune*, *The Sunday Telegraph*, *The Daily Telegraph*, *Open Democracy*, *The Sunday Times* ve *Jane's Information Group*'dur. Ermeni iddialarıyla ilgili olarak söz konusu yayınlarda toplam 309 haber tespit edilmiştir.

İngiliz basınındaki yayın organlarından *The Times*, ilk kez 1875 yılında *The Daily Universal Register* adıyla günlük olarak Britanya'da yayın hayatına başlamıştır. Amacı, Amerika Bağımsızlık Savaşı sırasında korsanların eline düşen gemiler yüzünden mahvolan sigortacı John Walter'in durumuna yardımcı olmaktır. Gazete kendini şöyle tanımlıyordu: “*Gününün belgesi, her tür bilginin sadık defteri; herhangi bir konuya saplanıp kalmamalı; aksine, her damağa yönelik bir şeyler içermelidir.*”⁸ *The Times*'ın editörlüğünü 1785–1803 yılları arasında John Walter, 1803–1812 yıllarında John Walter II, 1812–1816 döneminde John Stoddart, 1817–1841 yıllarında Thomas Barnes yapmıştır.

7 2007 yılının ardından Bolivya, Çek Cumhuriyeti, Avusturya, Brezilya, Suriye, Bulgaristan, Lüksemburg, Paraguay, Almanya tarafından da benzer kararlar alınmıştır.

8 Martin Walker, *Basının Gücü*, Çev: Gülden Şen, (İstanbul: Milliyet Yayınları, 1999), 39-77, Gazetenin Resmi Web Sitesi: <http://www.thetimes.co.uk/tto/news>, http://en.wikipedia.org/wiki/The_Times, G.T.10.08.2010.

Daha sonra uzun bir dönem editörlük görevini 1841–1877 arasında John Delane, 1877–1884’te Thomas Chenery ve 1884–1912’te ise George Earle Buckle yürütmüştür. 2007 yılından itibaren gazetenin editörlüğü James Harding tarafından yürütülmektedir.⁹

Guardian Media Group bünyesinde yayın yapan *The Guardian*, ilk kez 1821 yılında John Edward Taylor yönetiminde yayın hayatına başlayan gazetenin adı 1959 yılına kadar *The Manchester Guardian* adı ile bilinmekteydi. 1964 yılından itibaren Londra merkezli yayına devam eden gazete bazı anket sonuçlarına göre politik açıdan özellikle sol kanada yakın okurlarca takip edilmekte ve gazetede ki makalelerin çoğunluğunun liberal ile sol kanat arası değişen politik bakış açılarını taşıdığı öne sürülmektedir.¹⁰ Türkçe karşılığı *Bağımsız* olan *The Independent* gazetesinden de İngiliz basını çerçevesinde yararlanılmıştır. Sol bir çizgiyi izleyen gazete 1986 yılında Andreas Whittam Smith, Stephen Glover ve Matthew Symonds tarafından kurulmuş, Birleşik Krallık’da günlük olarak yayımlanmakta ve en geniş sirkülasyona sahip ulusal gazetedir.¹¹

İngiliz basınında günlük gazetelerin dışında yararlanılan bir diğer kaynak da ekonomi gazeteleridir. Bu çerçevede *Financial Times* (FT)’da da Ermeni meselesiyle ilgili haberler yayınlanmıştır. Uluslararası İngiliz iş gazetesi olan *Financial Times*, Londra’da günlük olarak yayımlanmakta ve periyodik olarak 24 yerde basılmaktadır. *Financial Times*’ın ana rakibi New York’ta basılan *Wall Street Journal* gazetesidir. James Sheridan ve kardeşi tarafından 1888 yılında kurulan *Financial Times*, uzun yıllar bu alanda en iyi olan diğer dört gazeteyle yarışmış ve sonunda 1945 yılında *Financial News*’in kurulmasıyla bunlar son bulmuştur. FT, iş ve mali haberleri yayınlamakta uzmanlaşmış ve alanında en iyisi olmayı başarmış bir gazetedir. Gazete ayrıca Londra Menkul Değerler Borsası (London Stock Exchange) ve dünya pazarlarında kullanılan tek mali gazete olma özelliğini de bulundurmaktadır.¹²

Ekonomi gazeteleri bağlamında incelenen bir diğer gazete de *The Economist*’dir. Londra merkezli gazete “The Economist Newspaper Ltd.”in sahibi olduğu haftalık haber, uluslararası ilişkiler ve ekonomi dergisidir. 1843 yılında James Wilson tarafından kurulmuştur. *The Economist* kendisini bir gazete olarak tanımlasa da dergi formatında basılan bir yayındır.¹³

9 <http://us.macmillan.com/author/jamesharding>

10 Gazetenin Resmi Web Sitesi: <http://www.guardian.co.uk>

11 Gazetenin Resmi Sitesi: <http://www.independent.co.uk> , G.T. 10.08.2010.

12 Gazetenin Resmi Web Sitesi: <http://www.ft.com/home/uk>, G.T.10.08.2010.

13 Gazetenin Resmi Web Sitesi: <http://www.economist.com>, G.T.10.08.2010.

Çalışma kapsamında günlük gazetelerin yanısıra *The Guardian Weekly* gibi haftalık yayınlanan İngiliz gazetelerinden de yararlanılmıştır. Türkçe karşılığı *Gözlemci* olan *The Observer*, ilk kez W.S. Bourne tarafından 1791’de yayın hayatına başlamıştır. İngiltere’de Pazar günleri yayımlanmakta olan gazete liberal/sosyal demokrat bir çizgidedir.¹⁴

İngiliz basınında bazı haber ajanslarından da yararlanılmıştır. Dünya çapında gazetelere ve uydu yayınlarına yolladığı haber raporları ile tanınan *Reuters* önemli bir İngiliz haber ajansıdır. Buna rağmen haber raporlarından elde ettiği gelir, toplam gelirinin sadece %10’unu oluşturmaktadır. Şirket temelde borsalardan finansal bilgiler ve ticari ürünlerin bilgilerini tedarik etmeye odaklanmıştır. 1850 yılında Paul Julius *Reuter* tarafından Almanya’nın Aachen kentinde kurulmuştur.¹⁵

Gazete ve dergilerin dışında radyo ve televizyon yayınlarından da yararlanılmıştır. Özellikle *BBC* ve *Londra Radyosu*’nda Ermeni meselesiyle ilgili oldukça fazla habere yer verilmektedir. İngiltere’de devlet desteğiyle çalışan ve kısa adı *BBC* olan *British Broadcasting Corporation*’un kurucusu John Reith’dır. 1930’lu yıllarda John Logie Baird önderliğinde radyo yayınından ilk televizyon yayınına başlanmıştır. 1940’lı yıllarda ise II. Dünya Savaşı’nın patlak vermesiyle *BBC* radyosunun haberleri dinleyici sayısında ciddi bir artışın yaşanmasına neden olmuştur. Bu dönem *BBC* yayınlarının objektif ve bağımsız oluşu dünya gazetecilik tarih için de bir kırılma noktası oluşturmuştur. 1950’li ve 1960’lı yıllarla birlikte *BBC* televizyonu giderek daha fazla radyonun yerini almaya başlamıştır. 1990 yılında dijital yayına geçen *BBC*, 2000’li yıllarda ise giderek globalleşen bir yayın kuruluşu haline gelmiştir.¹⁶

Ermeni iddialarıyla ilgili olarak BYEGM arşivinde İngiliz basınına dair 3 Ocak-30 Aralık 1989 yılına ait 52 haber yer almıştır. “*Osmanlı Arşivleri Açılacak*” başlıklı ilk haberde dönemin Dışişleri Bakanı Mesut Yılmaz’ın Ermeni iddialarının kapsamlı bir araştırmasının yapılabilmesi için arşivlerin araştırmacıların hizmetine açılacağı konu edinilmiştir.¹⁷ Aynı konuyla ilgili olarak *Reuter*’da yayınlanan haberde de Türkiye’nin arşivleri açarak

14 Gazetenin Resmi Web Sitesi: <http://observer.guardian.co.uk>, G.T.10.08.2010.

15 Haber Ajansının Resmi Web Sitesi: <http://www.reuters.com>, <http://en.wikipedia.org/wiki/Reuters>, G.T. 10.08.2010.

16 *BBC* Resmi Web Sitesi: <http://www.bbc.co.uk>, <http://www.bbc.co.uk/historyofthebbc>, G.T. 10.08.2010.

17 “*Osmanlı Arşivleri Açılacak*,” *Reuter*, 3 Ocak 1989, BYEGM Yayınları, Dış Basında Ermeniler, Ankara, 1-2.

soykırım iddialarını çürütmeyi amaçladığı dile getirilmiştir.¹⁸ *The Guardian*'de aynı konuya “*Osmanlı'nın aleyhindeki katliam suçlamalarından kurtulma çabası*” ifadeleriyle yer vermiştir. Benzer içerikli haberler Londra Radyosu ve BBC’de de yer almıştır.¹⁹ Osmanlı arşivlerinin açılması söz konusu dönemde İngiliz basınında oldukça yankı bulmuş ve bu konuda bazı mülakatlara yer verilmiştir. Örneğin, Ermeni Ekonomist Arman Kuyumcuyan ile arşivlerin açılması konulu uzun bir röportaj gerçekleştirilmiştir.

Osmanlı arşivlerinin açılması söz konusu dönemde İngiliz basınında oldukça yankı bulmuş ve bu konuda bazı mülakatlara yer verilmiştir. Örneğin, Ermeni Ekonomist Arman Kuyumcuyan ile arşivlerin açılması konulu uzun bir röportaj gerçekleştirilmiştir.

Kuyumcuyan arşivlerin açılmasının tek başına yeterli olamayacağı, açılan arşivlerde de araştırmacıların tamamen Türk tezlerini savunan belgeleri bulabilecekleri, Ermeni soykırımının 1890’dan başlayıp 1920’li yıllara kadar devam ettiğine dikkat çekmiştir. Konuyla ilgili Mümtaz Soysal ise röportajında ortaya çıkan katliamların aslında 19.yüzyılın sonlarına doğru ortaya çıkan milliyetçilik akımı ve I. Dünya Savaşı’nın şartları nedeniyle meydana geldiğini, 1915 Olayları’nın Nazi Almanya’sının Yahudilere uyguladığı soykırım ile aynı kefeye konmaması gerektiğine vurgu yapmıştır.²⁰

Aynı konuya *Londra Radyosu*’nda da yer verilmiş ve Mesut Yılmaz’ın arşivlerin açılmasıyla ilgili haberine geniş yer verilerek konuyla ilgili yabancı tarihçilerin görüşüne de değinilmektedir. Konuyla ilgili Washington’daki Türkiye Araştırmaları Enstitüsü Müdürü Dr. Heath Lowry’nin gelişmeyi cesaret verici olarak değerlendirdiği, ancak Genelkurmay Başkanlığı arşivinin de açılması gerektiğine vurgu yaparken, Türkiye uzmanı Andrew Mango ise ortaya çıkacak yeni belgelerin özellikle Ermeni tezine yakın tarihçilerin ilgisini çekeceğinin altını çizmiştir.²¹ Arşivlerin açılması hususunun Londra Radyosu’nda geniş yer aldığı, bazı bilim adamlarının bütün belgelerin kullanıma açılıp açılmayacağıyla ilgili endişelerinin bulunduğunu, arşivlerin sadece konuyla ilgili araştırma yapan

18 “Türkiye, Osmanlı Arşivlerini Açmakla Ermeni Soykırımı İddialarını Çürütmeyi Ümit Ediyor,” *Reuter*, 3 Ocak 1989, BYEGM Yayınları, Dış Basında Ermeniler, Ankara, 2-3.

19 “Türkiye, Osmanlı Arşivlerini Açıyor,” *The Guardian*, 3 Ocak 1989, 4-5, “Osmanlı Arşivi Tarihçilere Açılıyor,” *Londra Radyosu*, 3 Ocak 1989, 6, “Türkiye, Osmanlı Arşivlerinin İncelenmesine İzin Veriyor,” *BBC*, 3 Ocak 1989, BYEGM Yayınları, Dış Basında Ermeniler, Ankara, 6-8.

20 “Osmanlı Arşivleri Konusunda Kuyumcuyan ve Soysal İle Yapılan Mülakat,” *BBC*, 3 Ocak 1989, BYEGM Yayınları, Dış Basında Ermeniler, Ankara, 8-10.

21 “Osmanlı Arşivlerinin Açılmasına Yabancı Tarihçilerin Tepkileri,” *Londra Radyosu*, 3 Ocak 1989, BYEGM Yayınları, Dış Basında Ermeniler, Ankara, 12-14.

tarihçilere açılmasının tepki aldığı ifade edilmiştir.²² Londra Radyosu'nda bu kez Türk Hükümeti'nin ABD'de yaşayan Ermenileri Sovyet Ermenistan Cumhuriyeti'ndeki deprem dolayısıyla bu felaketin yarattığı sempatiden yararlanmaya çalışmakla suçladığı konu edinilmiştir.²³

Reuter de, açılacak olan arşivin Ermeni sorunuyla ilgili çalışacak araştırmacılara büyük bir kaynak sağlayacak nitelikte olduğuna dikkat çekmiştir.²⁴ *BBC* ise arşivlerin açılması kararının tarihçiler arasında memnuniyetle karşılandığını dile getirmiştir.²⁵ 1989 yılının Mayıs ayına gelindiğinde, *Reuter* haber ajansında bu kez 100 milyon belgeyi içeren arşivin kullanıcıların hizmetine açıldığı konulu bir haber yayınlanmıştır.²⁶ *The Guardian*'ın Türkiye'nin kullanıma açtığı Osmanlı arşivlerinin aslında konuyla ilgili tüm belgeleri kapsamadığını, yine de Türkiye'nin diğer ülkeler ile ilişkilerini etkileyebilecek belgeleri ortaya koyması bakımından dikkate değer olduğunu, fakat belgeleri kullanma izninin sınırlı sayıda kişilere verilmesini eleştirdiğini söylemek mümkündür.²⁷ Bu yönüyle gerek İngiliz gerekse ABD basını Türkiye'nin arşivlerini açmasını olumlu karşılayarak, Türkiye'yi destekleyen haberler yayınlamışlardır.

Londra Radyosu'nda ayrıca, ABD'de 24 Nisan'ın 1915-1923 yıllarında Osmanlı İmparatorluğu ile Ermeniler arasında yaşanan olayların resmen anılacağı gün olarak kabul edilmesi için ABD Kongresi'nde yürütülen çalışmaların Türkiye-ABD ilişkilerini olumsuz etkileyeceği ve Türkiye'nin konuyla ilgili olarak ABD'yi uyardığı dile getirilmiştir.²⁸ ABD Kongresi'ne sunulan tasarıyla ilgili olarak Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in Başkan George Bush'a bir mektup gönderdiği ve iki ülke ilişkilerinin tasarıdan olumsuz

22 "Arşiv Tartışmalarının Sonuçlanacağı Umuluyor," *Londra Radyosu*, 4 Ocak 1989, "Osmanlı Arşivlerinin Açılması Kararına Tepkiler," *Londra Radyosu*, 4 Ocak 1989, BYEGM Yayınları, Dış Basında Ermeniler, Ankara, 16-18.

23 "Türk Hükümeti, ABD'deki Ermeni Toplumunu Suçladı," *Londra Radyosu*, 6 Ocak 1989, BYEGM Yayınları, Dış Basında Ermeniler, Ankara, 29.

24 "Arşivler, Osmanlı Mirasının İhtişamını Yansıtır," *Reuter*, 11 Ocak 1989, BYEGM Yayınları, Dış Basında Ermeniler, Ankara, 30-32.

25 "Osmanlı Arşivleri," *BBC*, 24 Ocak 1989, BYEGM Yayınları, Dış Basında Ermeniler, Ankara, 38-40.

26 "Türkiye, 100 Milyon Kadar Belgeyi İçeren Osmanlı Arşivini Açtı," *Reuter*, 12 Mayıs 1989, BYEGM Yayınları, Dış Basında Ermeniler, Ankara, 53.

27 "Türkler, Ermeni Arşivlerini Kısmen Açıyor," *The Guardian*, 17 Mayıs 1989, BYEGM Yayınları, Dış Basında Ermeniler, Ankara, 57-58.

28 "ABD İle Türkiye Arasında Soğuk Rüzgarlar," *Londra Radyosu*, 11 Ekim 1989, 70-71, "Ermeni Tasarısı, Türkiye-ABD İlişkilerinde Yeni Bir Gerginliğe Yol Açtı," *Londra Radyosu*, 11 Ekim 1989, "Türkiye, Ermeni Tasarısı Konusunda ABD'yi Uyardı," *Reuter*, 11 Ekim 1989, BYEGM Yayınları, Dış Basında Ermeniler, Ankara, 70-73.

etkileneceği ifade edilmiştir.²⁹ Tasarıyla ilgili Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Murat Sungar ile yapılan söyleşide benzer şekilde tasarının iki ülke ilişkilerine etkisi ve tasarının onaylanmasının Ermeni terörizmini doğrudan destekleyeceği konuları üzerinde durulmuştur.³⁰

İngilizlerin Ermeni Sorunu'na olan ilgisi sadece Türkler ve Ermenilerle sınırlı kalmamış, ABD'de Ermenilerle ilgili olarak görüşülen kararlar da İngiliz basınında geniş yer verilmiştir. Aslında bu tutum sadece ABD basını ile değil diğer ülke basınlarında da izlendiğini Ermeni meselesiyle ilgili önemli bir gelişme karşısında neredeyse tüm dünya basınının kimi uzun kimi kısa olmak üzere konuya dair haberlere yer verdiğini söylemek mümkündür.

ABD Senatosu'na sunulan kararın Adalet Komisyonu'nda kabul edildiği, Türkiye'nin konuyla ilgili ABD yönetimine baskı uyguladığı ve Türkiye'nin tasarıya karşı bir kampanya başlattığı haberleri yer almıştır.³¹ Londra Radyosu'nda bu kez tasarının ABD Senatosu tarafından kabul edildiği ancak kararın Türkiye ile ilişkilere etkisi konusunda çekinceleri olduğu dile getirilmiştir.³² *Reuter*, ABD Kongresi'nin Türkiye'yi hayal kırıklığına uğrattığını, kongrenin ise önemli bir NATO müttefiki olan Türkiye'nin güvenmemesini ümit ettiklerini konu edinmiştir. ABD Dışişleri Bakanlığı'nın Türkiye ile ilişkiler nedeniyle tasarıya karşı çıktığı ve tasarının iki ülke ilişkilerinde gerginliğe neden olduğu belirtilmiştir. Tasarının kabul edilmesinin ardından Türkiye'nin ABD yönetiminin bu tavrını nasıl değerlendirdiğine dair gazeteci Nur Batur'la gerçekleştirilen söyleşiye de yer verilmiştir. Batur, ABD Başkanı ve Dışişleri Bakanlığı'nın tasarıya karşı olmasına rağmen onaylanmasının Bush yönetiminin geç harekete geçmesinden kaynaklandığını ifade etmiştir.³³ ABD Senatosu'nun kararıyla ilgili olarak Türkiye'nin Bush yönetimini suçladığı, tasarının onaylanmasını ABD'deki Yahudi lobisinin engellediği, öte yandan İsrail Başbakanı İzhak

29 "Evren, Bush'a Gönderdiği Mektupta, Ermeni Yanlısı Kararın Kongre'de Onaylanmasının Önlenmesini İstedi," *Reuter*, 13 Ekim 1989, BYEGM Yayınları, Dış Basında Ermeniler, Ankara, 76-77.

30 "Ermeni Tasarısı İle İlgili Murat Sungar'la Yapılan Söyleşi," *Londra Radyosu*, 13 Ekim 1989, BYEGM Yayınları, Dış Basında Ermeniler, Ankara, 79-80.

31 "Ermeni Karar Tasarısı, ABD Senatosu Adalet Komisyonu'nda Kabul Edildi," *Reuter*, 18 Ekim 1989, 84, "Türkiye, Ermeni Tasarısının Durdurulması İçin ABD Yönetimi'nin Etkili Tutum İzlemesini İstedi," *Reuter*, 18 Ekim 1989, 84-85, "Türkiye, Karşı Kampanya Başlattı," *Reuter*, 18 Ekim 1989, BYEGM Yayınları, Dış Basında Ermeniler, Ankara, 87-88.

32 "Ermeni Karar Tasarısı Kabul Edildi," *Londra Radyosu*, 18 Ekim 1989, BYEGM Yayınları, Dış Basında Ermeniler, Ankara, 94.

33 "ABD Dışişleri Bakanlığı, Ermeni Tasarısına Karşı Çıkıyor," *Londra Radyosu*, 19 Ekim 1989, 98, "Ermeni Tasarısının Senato Adalet Komisyonu'ndan Geçmesi Türk-Amerikan İlişkilerinde Gerginliğe Yol Açtı," *Londra Radyosu*, 19 Ekim 1989, 98-99, "Türkiye, Ermeni Tasarısı Konusundaki Amerikan Yönetiminin Tavrını Nasıl Değerlendiriyor," *Londra Radyosu*, 19 Ekim 1989, BYEGM Yayınları, Dış Basında Ermeniler, Ankara, 100-101.

Şamir'in ise tasarıya karşı durmayacakları yönünde açıklamada bulunduğu ifade edilmiştir.³⁴

Yahudi lobisinin Ermeni iddialarıyla ilgili tasarımı engelleme yönünde çaba sarf ettiklerini, açıklamalarının İsrail yönetimini zor durumda bıraktığını, Yahudi lobisinin bu tutumunda soykırımın sadece kendi toplumlarına has bir olay olarak görmelerinin ve Türkiye ile ilişkilerinin önemli olduğuna işaret edilmiştir. ABD Senatosu'ndaki tasarının beraberinde ABD'ye yönelik bir takım yaptırımları da ortaya çıkardığı ve bunların İncirlikteki keşif uçuşları sayısının azaltılması, Amerikan F-16 uçaklarının Konya'da eğitim uçuşlarının durdurulması, İncirlik hava üssündeki askeri uçak sayısının azaltılması olduğu iddia edilmiştir.³⁵ Türkiye'nin ABD'ye yönelik yaptırımları gündeme getirmesiyle beraber ABD yönetiminin endişelerinin artmaya başladığını, ABD Dışişleri Bakanlığı, Beyaz Saray ve NATO'nun Türkiye'nin Ermeni tasarısına karşı aldığı kararları üzüntü ile karşıladıkları ifade edilmiştir.³⁶ Türkiye'nin ABD'ye yönelik yaptırımları karşısında ABD yönetiminin ise kısıtlamaların kaldırılması yönünde Türk hükümetine çağrıda bulunurken Türkiye ise ABD ile Savunma ve Ekonomik İşbirliği konularındaki antlaşmalarını yeniden gözden geçireceğini açıklamıştır.³⁷

Londra Radyosu'nda yapılan bir yayında tasarıyla ilgili siyasetçiler ve tarihçiler arasında bazı görüş farklılıklarının bulunduğu ifade edilmiştir. Bu bağlamda konuyla ilgili olarak Andrew Mango, Nilüfer Yalçın, Richard Hovanisyan, Büyükelçi İsmail Soysal, Christopher Ropper, Metin Toker ve Justin McCarthy'nin görüşlerine yer verilmiştir. McCarthy, tasarının Ermeni milliyetçilerinin görüşünü yansıttığını, Hovvanisyan ise 1915 Olayları'nın tehcir olarak tanımlanamayacağını, konuyla ilgili tartışmaların soykırımın varlığı ya da yokluğu olmaması gerektiği, önemli olan soykırımın

34 "Türkiye, Bush Yönetimini, Ermeni Tasarısı Konusunda Aktif Bir Şekilde Gayret Göstermemekle Suçluyor," *Londra Radyosu*, 22 Ekim 1989, 108-109, "Ermeni Tasarısına, Türkiye'nin Tepkisi Ardından, Yahudi Lobisinin Engel Olmaya Çalıştığı Anlaşıldı," *Londra Radyosu*, 22 Ekim 1989, 110-111, "Şamir, Ermeni Tasarısına Karşı Durmayacağını Söyledi," *Reuter*, 23 Ekim 1989, BYEGM Yayınları, Dış Basında Ermeniler, Ankara, 111-112.

35 "Ermeniler Konusunda İsrail'in Yaptığı Gaf," *The Guardian*, 25 Ekim 1989, 112-113, "Türkiye, Amerikan Üslerine Yaptırımlar Getiriyor," *The Guardian*, 26 Ekim 1989, BYEGM Yayınları, Dış Basında Ermeniler, Ankara, 113-114.

36 "Türkiye'nin İleri Sürdüğü Önlemler, Amerikan Yönetimini Endişelendirdi," *Londra Radyosu*, 26 Ekim 1989, 120-121, "Türkiye, Geçici Önlemler Alacağını Bildirdi," *Reuter*, 27 Ekim 1989, 122-123, "Türkiye, Bush Yönetiminin Ermeni Tasarısına Karşı Aktif Olmasını İstedi," *Reuter*, 27 Ekim 1989, BYEGM Yayınları, Dış Basında Ermeniler, Ankara, 123-124.

37 "Washington, Kısıtlamaların Kaldırılmasını İstedi," *Londra Radyosu*, 27 Ekim 1989, 124, "Türkiye'nin ABD İle Savunma ve Ekonomik İşbirliği Antlaşmasını Yeniden Gözden Geçireceği Bildiriliyor," *Londra Radyosu*, 29 Ekim 1989, BYEGM Yayınları, Dış Basında Ermeniler, Ankara, 127.

nedenlerinin ve sonuçlarının incelenmesi olduğu yönünde beyanatta bulunmuştur.³⁸

Tasarıya karşı girişimlerde bulunan Yahudi lobisinin ABD Senatosu Cumhuriyetçi Lideri Robert Dole tarafından eleştirildiğini, bu girişimin arkasında aslında İsrail Elçiliğinin bulunduğunu iddia etmiştir.³⁹ Tasarıyla ilgili Türkiye'nin ABD'yi yeniden uyardığı, öte yandan Türk yetkililer tarafından PKK ve Ermeniler arasında bir bağlantı olduğu yönünde açıklamada da bulunulmuştur.⁴⁰ Londra Radyosu'nda Türk Hükümeti'nin Kongre'deki tasarımı durdurmak için aldığı tedbirlerin Türk-Amerikan ilişkilerinde yeni bir gerginliğe neden olduğu da konu edinilmiştir.⁴¹

The Independent gazetesinde PKK ile Ermeniler arasında bir bağ olduğu yönünde haberlerin yer aldığı, ancak Batılı diplomatların bunun gerçekliğinin sorgulanması gerektiğini ifade ettikleri belirtilmiştir.⁴² 1989 yılına ait son haber, yine *Londra Radyosu*'nda yayınlanmıştır. Sovyet Ermenistan'ının, Türkiye-Sovyetler Birliği sınırının geçersiz olduğunu belirtip, Türkiye'den toprak talebinde bulunmasının ardından, Türkiye'nin ciddi tepki gösterdiği, konuyla ilgili Ankara'daki bir Sovyet yetkilisinin Türkiye'ye güvence verirken, öte yandan Azerbaycan konusunda ise Türkiye'yi uyardığı belirtilmiştir. Konuyla ilgili olarak Sovyet yetkilisi kendilerinin Türkiye'den herhangi bir toprak taleplerinin bulunamayacağı yönündeki resmi açıklamasının metnini burada vermekte yarar vardır:

“Çeşitli cumhuriyetler, bazen anayasamız ve yasalarımıza aykırı kararlar alabiliyorlar. Yeni kurulan Anayasa Komisyonu, bu tür çelişkileri düzeltmeye çalışıyor. Ancak şunu açıkça söyleyebilirim ki, SSCB'nin, Türkiye'den toprak talebi yoktur ve gelecekte de olmayacaktır. Ermenistan, Sovyetler Birliği içinde bulunduğu süreç,

38 “Ermeni Soykırımına İlişkin Tasarıya Karşı, Siyasetçilerde Olduğu Gibi, tarihçiler Arasında da Görüş Farklılıkları Var,” *Londra Radyosu*, 29 Ekim 1989, BYEGM Yayınları, Dış Basında Ermeniler, Ankara, 127-133.

39 “Dole, Ermeni Tasarısına Karşı Lobicilik Yapan Yahudileri Eleştirdi,” *Reuter*, 4 Kasım 1989, BYEGM Yayınları, Dış Basında Ermeniler, Ankara, 139-140.

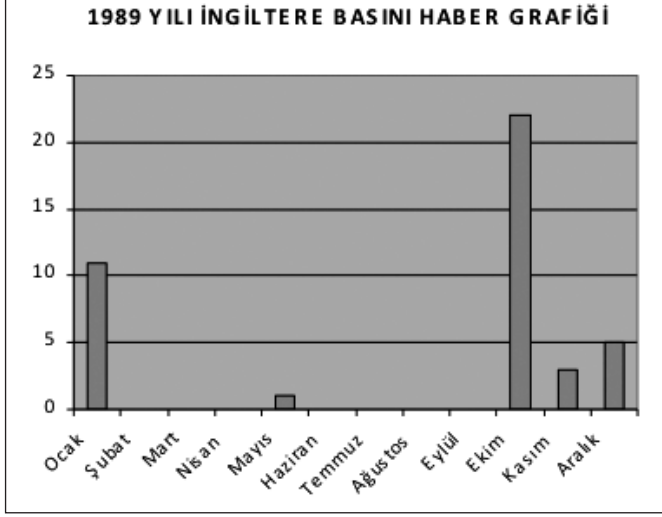
40 “Türkiye, Ermeni Tasarısı Konusunda ABD'yi Bir Kez Daha Uyardı,” *Reuter*, 19 Kasım 1989, 153-154, “Aksu, Kürt Asileri, Ermeni Gerillalar İle İşbirliği Yapmakla Suçladı,” *Reuter*, 28 Kasım 1989, BYEGM Yayınları, Dış Basında Ermeniler, Ankara, 156.

41 “Türk-Amerikan İlişkilerinde Yeni Bir Gerginlik,” *Londra Radyosu*, 1 Aralık 1989, BYEGM Yayınları, Dış Basında Ermeniler, Ankara, 157.

42 “Türkiye'deki Çarpışmalarda Etnik Ermeniler Öldürüldü,” *The Independent*, 5 Aralık 1989, “Türkiye, Ermenilerle Kürtlerin Güç Birliği Yaptıklarını Öne Sürdü,” *Reuter*, 6 Aralık 1989, 159-160, “Türkiye'nin PKK İle ASALA'nın Birlikte Hareket Ettiği Şeklindeki Açıklamaları Batılı Diplomatları İkna Edemedi,” *Londra Radyosu*, 7 Aralık 1989, BYEGM Yayınları, Dış Basında Ermeniler, Ankara, 160-162.

Türkiye'ye karşı toprak talebi olamaz. Sovyet sınırları ile ilgili konularda ağırlık Sovyet yüksek organlarına aittir.”⁴³

Tablo 1

1989 yılında İngiliz basınında özellikle Ocak, Ekim ve Aralık aylarında ciddi bir artış görülmektedir. Aslında normal şartlarda bu dönem basınında günümüzde olduğu gibi Nisan ve Mayıs aylarında bir artışın olması gerekirdi ancak bu aylarda neredeyse konuya dair hiç haberin yayınlanmamış olması iki hususa işaret etmektedir. Birincisi 1989 yılında halen Ermenistan'ın Sovyet Cumhuriyeti olması, ikincisi ise 1980'li yıllarda konunun henüz diaspora tarafından etkin bir biçimde çeşitli ülke gündemine taşınmamış olunmasıyla bağlantılandırılabilir.

1990'da yılında Dışişleri Bakanı Mesut Yılmaz ile ABD Dışişleri Bakanı arasında tasarıyla ilgili gerçekleştirilen görüşmeye yer verilmiştir. Yine Londra Radyosu'nda tasarının Washington'da nasıl karşılandığıyla ilgili bir röportaj yayınlanmıştır. ABD'de tasarının görüşülmesiyle birlikte Türk diplomatlarının ilgili Senatörlere tasarının reddedilmesi yönünde mektuplar gönderdiği ve tasarının iki ülke ilişkilerine olan etkisi üzerinde durulmuştur.⁴⁴ Cumhuriyetçi Azınlık lideri Robert Dole'un ABD Senatosunda görüşülen tasarının kabul

43 "Sovyet Yetkili, Türkiye'ye Güvence Verdi," *Londra Radyosu*, 26 Aralık 1989, BYEGM Yayınları, Dış Basında Ermeniler, Ankara, 166-167.

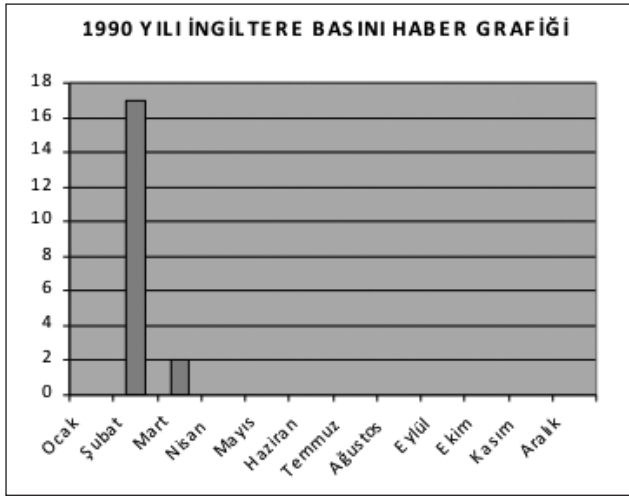
44 "Yılmaz-Baker Görüşmesinde Ermeni Karar Tasarısı Ele Alındı," *Londra Radyosu*, 13 Şubat 1990, 1-2, "Ermeni Tasarısı Hakkında Gazeteci Turan Yavuz İle Yapılan Mülakat," *Londra Radyosu*, 18 Şubat 1990, 2-4, "Ermeni Karar Tasarısının Görüşülmesine Başlanacak," *Londra Radyosu*, 2 Şubat 1990, 7-8, "ABD Senatosu, Ermeni Soykırımı Tasarısını Görüşmeye Başladı," *Londra Radyosu*, 21 Şubat 1990, BYEGM Yayınları, Dış Basında Ermeniler, Ankara, 9.

edilmesi çağrısında bulunduğu, ABD’li Senatör Sam Nunn’un ise tasarının Türk-Amerikan ilişkilerine zarar vereceğine işaret ettiği, yine tasarının lehinde ve aleyhinde olan senatörlerle bir oylama yapılacağı belirtilmiştir.⁴⁵

Tasarıyla ilgili Yunan lobisinin Ermeni tarafını tutarken, İsrail lobisinin ise Türkiye’den yana bir tutum sergilediğini, yine ABD’deki birçok ihracat ve güvenlik sektöründeki firmaların Türkiye ile ilişkileri göz önünde bulundurarak tasarı aleyhinde görüş beyan ettikleri belirtilmiştir. Türkiye’nin tasarıyla mücadele konusunda kararlı olduğunun da belirtildiği Londra Radyosunda ayrıca ABD’de tasarının oylanması için gereken çoğunluğun sağlanamaması ve durdurulmasının Türkiye’de memnuniyetle karşılandığı, ancak Robert Dole’ün bu konudaki mücadelesini devam ettireceği de açıklanmıştır.⁴⁶

Tablo 2

45 “Dole, Ermeni Tasarısının Kabul Edilmesi Çağrısında Bulundu,” *Reuter*, 21 Şubat 1990, 14-15, “Türkiye-ABD İlişkileri Zedelenebilir,” *Reuter*, 22 Şubat 1990, 21, “ABD Senatosu’nda Usul Oylaması,” *Londra Radyosu*, 22 Şubat 1990, 22-23, “ABD Senatosu, Ermeni Karar Tasarısını Geri Çevirdi,” *Reuter*, 22 Şubat 1990, 27-29, “Türkiye, Tasarının Geri Çevrilmesi Konusunda İhtiyatlı,” *Reuter*, 23 Şubat 1990, BYEGM Yayınları, Dış Basında Ermeniler, Ankara, 37-38.

46 “Türkiye, Ermeni Tasarısı İle Mücadeleye Kararlı,” *Londra Radyosu*, 23 Şubat 1990, 42-43, “Türkiye, Ermeni Tasarısı İle Mücadeleye Kararlı,” *Londra Radyosu*, 23 Şubat 1990, 43-44, “Karar Tasarısı Türkiye’ye Rahat Nefes Aldırdı,” *Londra Radyosu*, 24 Şubat 1990, 46-47, “Senato’daki Oylamanın Sonucu, Türkiye’yi Memnun Etti,” *Londra Radyosu*, 24 Şubat 1990, 47, “Ermeni Tasarısı İle İlgili İkinci Oylamada Yine Sonuç Alınmadı,” *Londra Radyosu*, 28 Şubat 1990, 52, “ABD Senatosu, Ermeni Tasarısını Yine Durdurdu,” *Reuter*, 28 Şubat 1990, 53, “Türkiye, ABD Aleyhtarı Tedbirleri Gözden Geçirecek,” *Reuter*, 28 Şubat 1990, 55-56, “Ankara, Karadan Memnun,” *Londra Radyosu*, 28 Şubat 1990, 60-61, “Türkiye, ABD’ye Karşı Uyguladığı Bir Dizi Yaptırımı Kaldırdı,” *Londra Radyosu*, 1 Mart 1990, 65-66, “Ermeni Tasarısı, Türkiye’nin Dış Politika Gündeminde,” *Londra Radyosu*, 4 Mart 1990, BYEGM Yayınları, Dış Basında Ermeniler, Ankara, 74.

1990 yılında, 1989'dan farklı bir tablo ortaya çıkmaktadır. Bu kez Şubat-Mart aylarında Ermeni meselesiyle ilgili haberlerde ciddi bir artış olduğu gözlenmektedir. Bu aylarda, ABD Senatosu'nda görüşülen tasarılar haberlerin sayısının artmasında etkili olmuştur. Yine burada da Nisan ve Mayıs aylarında konuyla ilgili herhangi bir haberin yayınlanmamış olması dikkat çekicidir.

ABD Meclisi'nde görüşülen karar 2000 yılı başında da yer almış ve tasarının Türk-ABD ilişkilerine etkisi ele alınmıştır. *Reuter*'da ise tasarıyla ilgili olarak Başbakan Ecevit'in ABD'ye yönelik sert bir açıklamada bulunduğu ve tasarının iki ülke ilişkilerini olumsuz etkileyeceğine işaret edilmiştir. Yine tasarıyla ilgili olarak tarihçi Mete Tuncay ile bir röportaj gerçekleştirildiği ve Tuncay'ın Osmanlı arşivlerinde 1915 Olayları'nı soykırım olarak kanıtlayacak herhangi bir belgenin çıkacağına ihtimal vermediği görülmektedir. Tuncay'ın ayrıca, ABD Temsilciler Meclisi'nde bu yönde bir kararın görüşülmesinin de yanlış olduğunu ve konunun tarihi bir mesele olduğunu dolayısıyla siyasetçilerin bu konuda karar vermemesi gerektiği dile getirilmiştir. ABD Senatosu'nda görüşülen tasarıya ABD medyasında fazla ilgi gösterilmezken Türk basınında bunun aksine sert başlıkların atıldığı, Türk diplomatların konuyu talihsiz bir gelişme olarak değerlendirdiği ifade edilmiştir. Ayrıca tasarıyla ilgili olarak Türkiye'nin müttefiki ABD'yi cezalandırma yönteminin de pek doğru bir karar olmadığı yönünde bir yoruma yer verilmiştir.⁴⁷

BBC kaynaklı olarak, Clinton yönetiminin ABD Temsilciler Meclisi'ndeki tasarımı engellemeye çalıştığı, ABD yönetiminin de tasarıya karşı çıktığı, Ermenistan yönetiminin ise tasarıyla ilgili gelişmelerden memnun olduğu öte yandan Genel Kurmay Başkanlığının konuyla ilgili olarak ABD'yi eleştirdiği ifade edilmiştir.⁴⁸ Temsilciler Meclisi'ndeki tasarının oylanması yüzünden ABD meclisinde siyasiler arasında gerginlik yaşandığı, konunun ABD Temsilciler Meclisi Uluslararası İlişkiler ve İnsan Hakları Alt Komitesi'nde de görüşülmeye başlandığı ve komitenin tasarımı görüşmeyi ertelediği,

47 "ABD Temsilciler Meclisi'nde Ermeni Soykırımı Üzerine Tartışmalar," *BBC*, 15 Eylül 2000, 6, "Başbakan Ecevit, Soykırım Tasarısının Kabul Edilmesini Sert Bir Biçimde Eleştirdi," *Reuter*, 23 Eylül 2000, 6-7, "ABD Temsilciler Meclisi Alt Komitesince Kabul Edilen Ermeni Soykırımı Karar Tasarısı ve Bu Konudaki Gelişmelerle İlgili Olarak Tarihçi Mete Tuncay'la Yapılan Bir Söyleşi," *BBC*, 25 Eylül 2000, 7-8, "Ermeni Tasarısı: Türkiye'de Duygusal Çalkantı," *Reuter*, 25 Eylül 2000, BYEGM Yayınları, Dış Basında Ermeniler, Ankara, 9-10.

48 "Clinton Yönetim, 'Ermeni Soykırımı' Tasarısına Muhalefetini Sürdürüyor," *BBC*, 26 Eylül 2000, 6-7, "ABD Yönetimi, Türkiye'ye Yönelik Suçlamalara Karşı Çıktı," *Reuter*, 26 Eylül 2000, 7, "ABD Dışişleri Bakanlığı, Ermeni Soykırımı İle İlgili Tasarısının Temsilciler Meclisi Alt Komitesi'nde Kabul Edilmesini Eleştirdi," *BBC*, 26 Eylül 2000, 7-8, "Ermenistan, ABD Temsilciler Meclisi Alt Komitesi'nin, Soykırım İddialarına İlişkin Kararını Memnulukla Karşıladi," *Reuter*, 26 Eylül 2000, 8, "Türk Genelkurmay Başkanı, Ermeni Karar Tasarısı Hakkında ABD'yi Eleştirdi," *Reuter*, 27 Eylül 2000, 8-9, "Türkler, Ermeni Soykırımı İle İlgili Tasarısının Protesto Etti," *International Herald Tribune*, 27 Eylül 2000, 9, "Türkiye, Ermeni Soykırım Tasarısının Kabul Edilmesinden Dolayı Kızgın," *BBC News*, 27 Eylül 2000, BYEGM Yayınları, Dış Basında Ermeniler, Ankara, 9-10.

Türkiye'nin tasarıyla ilgili ABD'yi uyardığı ve TBMM'nin tasarıyla ilgili olarak ABD'yi kınayan bir önerge kabul ettiği de belirtilmiştir.⁴⁹

İngiliz basınında, ABD'de Ermeni iddialarıyla ilgili gelişmelerde yakından takip edilmektedir. Bu yönüyle İngiliz basınının konuya müdahil olmaktan ziyade izleyici olmayı tercih ettiği söylenebilir.

İngiliz basınında ayrıca Uluslararası İlişkiler Komitesi'nin Türkiye aleyhindeki tasarımı kabul ettiği, tasarının doğuracağı sonuçlar, Türkiye'nin tasarıyla ilgili gösterdiği tepkiler, Türk milletvekillerinin ABD'ye yönelik uyarıları da konu edinilmiştir. Yine Türk milletvekillerinin ABD Temsilciler Meclisi'ndeki gelişmelerle ilgili olarak ABD'yi uyardığı, ABD yönetiminin ise tasarının iki ülke ilişkilerini olumsuz etkileyeceğini düşündüğünü, Türkiye'nin ABD'nin tasarımı kabul etmesi halinde Saddam Hüseyin'e karşı oluşturulan ittifaktan ayrılacağını, Irak'ta ABD'yi desteklemeyeceğini, tasarının Türkiye-Ermenistan ilişkilerini de olumsuz etkilediği dile getirilmiştir.⁵⁰

2000'li yıllardan itibaren ABD Senatosu'nda sıkça gündeme gelmeye başlayan Ermeni karar tasarılarının düzenli olarak İngiliz basınında da yayınlanmakta ve tasarının iki ülke ilişkileri üzerindeki olası etkileri değerlendirilmektedir.

İngiliz basınında 1915 Olayları dolayısıyla sadece Türklerin değil ABD ve İsraili Yahudi liderlerin, Avrupa Yahudilerinin acılarının eşsiz olduğunu ifade ederek suça ortak oldukları da dile getirilmiştir. Ermeni tasarısının bu kez Fransız Senatosu'nda gündeme gelerek kabul edildiği, Türkiye'nin ise bu kararı sert bir dille eleştirdiği de konu edinilerek ilk defa 1915 Olayları'nın eleştirel bir bakış açısıyla ele alındığına yer verilmiştir. *BBC* kaynaklı haberde

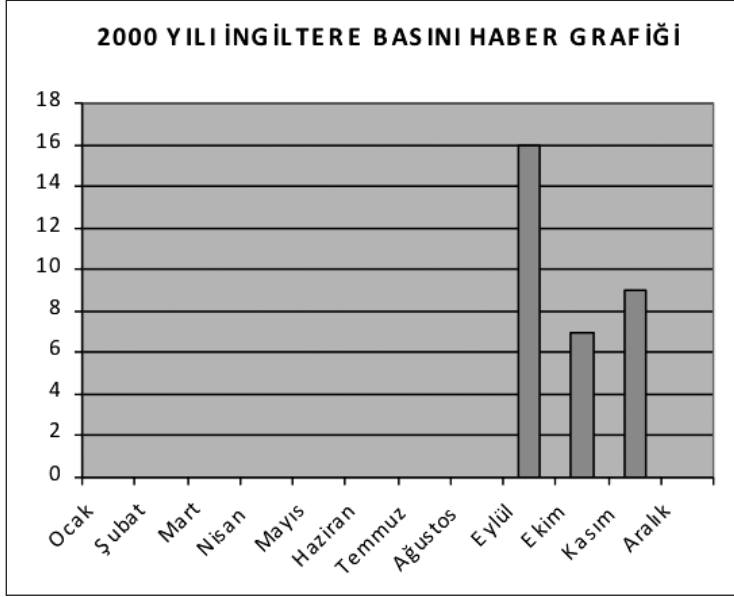
49 "ABD Temsilciler Meclisi'ndeki Ermeni Karar Tasarısının Oylanması Yüzünden Siyaset Arenası Toz Duman," *Reuter*, 28 Eylül 2000, 10-11, "Ermeni Soykırım Tasarısı, Uluslar arası İlişkiler Komitesi Gündeminde," *BBC*, 28 Eylül 2000, 11-12, "Temsilciler Meclisi Uluslar arası İlişkiler Komitesi, Ermeni Soykırımı İddialarıyla İlgili Oylamayı Ertelede," *Reuter*, 29 Eylül 2000, 12-13, "Ermeni Soykırımı Tasarısıyla İlgili Oylama Ertelendi," *BBC*, 29 Eylül 2000, 13-15, "Türkiye ABD'yi, Ermeni Tasarısı Konusunda Uyardı," *Reuter*, 30 Eylül 2000, 15, "Türkiye Parlamentosu, ABD'deki Soykırım Tasarısını Topa Tuttu," *Reuter*, 2 Ekim 2000, BYEGM Yayınları, Dış Basında Ermeniler, Ankara, 15-16.

50 "Türk Milletvekilleri, Ermeni Soykırım Suçlamaları Konusunda ABD'yi Uyardı," *Reuter*, 5 Ekim 2000i 18-19, "Türkiye'nin İncirlik Konusunda Washington'a Uyarıda Bulunması, Amerikan Yönetimince Nasıl Karşılıyor," *BBC*, 5 Ekim 2000, 19, "Türkiye, Ermeni Soykırımı Suçlaması Konusunda ABD'yi Uyardı," *Reuter*, 5 Ekim 2000, 20-21, "Ermeni Soykırımı Karar Tasarısının Yansımaları," *BBC*, 6 Ekim 2000, 21-24, "Türkiye, Irak Karşısı İttifaktan Ayrılma Tehdidinde Bulundu," *The Times*, 6 Ekim 2000, 24, "Türkiye, Irak'a Karşı Yaptırımları Yumuşatma Hareketine Katılıyor," "Ermenistan Dışişleri Bakanı Oskanyan: Tam Düzelmeye Başlamışken İlişkilerin Amerika'daki Ermeni Tasarısı Yüzünden Bozulması Yazık Olur," *BBC*, 10 Ekim 2000, BYEGM Yayınları, Dış Basında Ermeniler, Ankara, 25-26.

Osmanlı İmparatorluğu döneminde Ermenilerin soykırımı mı uğradığı yoksa hükümet güçleriyle mücadele ederken mi hayatlarını kayb ettikleri söz konusu dönemin İngiltere hükümeti tarafından görevlendirilen iki tarihçi Arnold Toynbee ve James Bornson'un yazdığı *Mavi Kitap* üzerinden sorgulanmıştır.⁵¹

BBC kaynaklı bir diğer haberde de Ermeni iddialarının Avrupa Parlamentosu gündemine taşınmaya başlandığı, AP'nin Türkiye'den soykırım iddialarını kabul etmeden AB'ye üye olmaması gerektiği, Türkiye'nin ise bu karara son derece sert tepkiler gösterdiği dile getirilmiştir.⁵²

Tablo 3

51 "Ermenileri Hatırlamaları İçin Kime İzin Veriliyor? Bize Değ il," *The Observer*, 6 Kasım 2000, 17, "Ermeni Soykırımı Şimdi de Fransa Senatosu'nda," *BBC*, 8 Kasım 2000, 17-18, "Türkiye, Fransa'nın Ermeni Soykırımını Tanıma Kararını Sert Bir Dille Eleştirdi," *Reuter*, 8 Kasım 2000, 18, "Fransa, Ermeni Soykırım İddialarını Resmen Tanıdı," *BBC*, 8 Kasım 2000, 18-20, "Osmanlı Döneminin Son Yıllarında Öldürülen Ermeniler Soykırımı Mı Kurban Gittiler, Yoksa Hükümet Güçleriyle Mücadele Ederken Mi Hayatlarının Yitirdiler," *BBC*, 10 Kasım 2000, BYEGM Yayınları, Dış Basında Ermeniler, Ankara, 20-21.

52 "Ermeni Soykırım İddiaları Avrupa Parlamentosu Gündemine Getiriliyor," *BBC*, 14 Kasım 2000, 14, "Avrupa Parlamentosu, Türkleri Soykırım Uygulamakla Suçluyor," *Reuter*, 15 Kasım 2000, 14-15, "Avrupa Parlamentosu'nda Ele Alınan Türkiye Raporuna, Ermeni Soykırımının Tanınmasını Talep Eden Değişiklik Önergesi Eklenerek Kabul Edildi," *BBC*, 15 Kasım 2000, 15, "Türkler Avrupa'daki Ermeni Soykırım Oylaması Konusunda Öfkeli," *Reuter*, 16 Kasım 2000, 16.

2000 yılı haber grafiğinde -1989 yılı haber grafiğiyle benzer şekilde- daha ziyade Eylül-Ekim-Kasım aylarında bir yoğunluk yaşandığı ancak Nisan-Mayıs aylarında ise konuyla ilgili herhangi bir haberin yayınlanmadığı görülmektedir. Eylül-Ekim-Kasım aylarında basında yer alan haberlere bakıldığında ise, ABD Senatosu'nun Ermeni Sorunu'yla ilgili görüştüğü kararlar ve Türkiye'nin AB'ye üyelik meselesinin etkili olduğu anlaşılmaktadır.

İngiliz basınında Başkan Bush'un 24 Nisan'da yaptığı açıklamada soykırım kelimesini kullanmamasının Türkiye ve Azerbaycan tarafından memnuniyetle karşılandığına yer verilmiştir. Türkiye'nin kullanıcıların hizmetine sunulmayan gizli arşivlerinde soykırım iddialarını destekleyen belgelerin olabileceği de iddia edilirken, ABD'de 1915 Olayları sırasında hayatını kaybeden Ermenilere ithafen bir anıtın dikilmek istendiği, Türkiye'nin buna itiraz ettiği, konuyla ilgili ABD'de büyük bir mücadelenin devam etmekte olduğu belirtilmiştir. *International Herald Tribune*'da Philip Mardsen imzasıyla yayınlanan bir yazıda ise Türklerin ve Ermenilerin aralarındaki sorunu çözebilmeleri için gerçeklere ihtiyacı olduğu, konunun bağımsız araştırmacılar tarafından derinlemesine araştırılması gerektiği dile getirilmiştir.⁵³

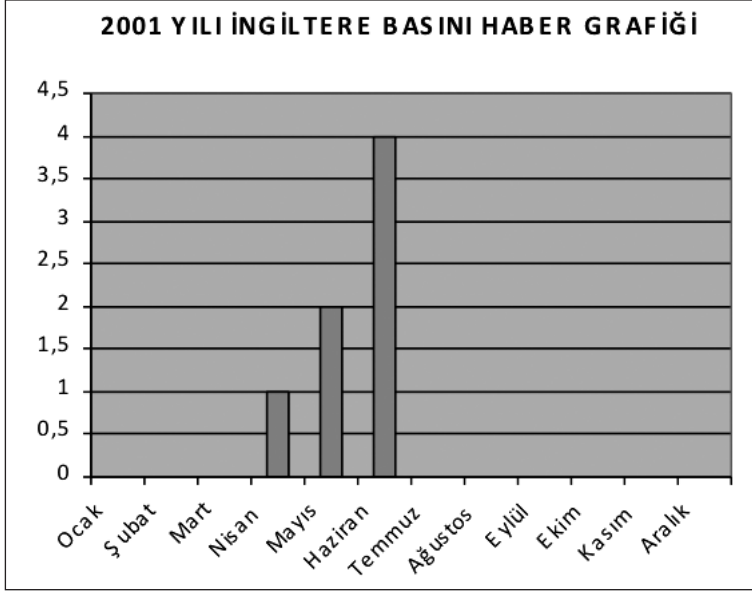
The Independent'da Robert Fisk imzasıyla, 1918'de İskenderun Sancağı'nda Türklerle Ermeniler arasında yaşanan çekişmeler konu edinilmiştir. Burada yaşayan Ermenilerin göçünde Türkiye kadar Fransa'nın da suçlu olduğu, çünkü Türkiye'nin Almanya'nın yanında yer almasından çekinen Fransa'nın bu endişe dolayısıyla bölgeyi Türklere teslim ettiği öne sürülmüştür.⁵⁴ Basında ayrıca Türkiye'ye hac ziyareti için gelen bir grup Amerikalı Ermeninin ziyaret sırasında bazı konuşmalar yaptıkları, konuşmanın ana temasını 1915'te hayatını kaybeden Ermenilerin olduğu ve BM'nin ilk defa "soykırım" sözcüğünü kullanan Raphael Lemkin'e yönelik övgüde bulunan bir karar aldığı ifade edilmiştir.⁵⁵

53 "Azerbaycan Haber Ajansı: Bush'un, Ermenilere Hitaben Yaptığı konuşma, Azeri-Türk Diplomasininin Bir Zaferidir," *Financial Times*, 27 Nisan 2001, 10, "Gizli Türk Arşivleri Soykırım İddialarını Destekleyebilir," *The Times*, 1 Mayıs 2001, 10-11, "ABD'de Soykırım Anıtı Konusunda Türk ve Ermeniler Savaşıyor," *Independent*, 21 Mayıs 2001, 11-12, "Türklerin ve Ermenilerin Gerçeklere İhtiyacı Var," *International Herald Tribune*, 1 Haziran 2001, BYEGM Yayınları, Dış Basında Ermeniler, Ankara, 12-13.

54 "Sürgündeki Ermeniler Ürkütücü Sırları İçin Neden Fransızları Suçluyorlar," *The Independent*, 4 Haziran 2001, BYEGM Yayınları, Dış Basında Ermeniler, Ankara, 13-14.

55 "Amerikalı Ermenilerin Duygusal Hac Ziyareti," *Reuter*, 8 Haziran 2001, "BM, Soykırım Aleyhindeki Dünya Anlaşmasının Yazarını Onurlandırdı," *Reuter*, 14 Haziran 2001, BYEGM Yayınları, Dış Basında Ermeniler, Ankara, 15-16.

Tablo 4

2001 yılına gelindiğinde bu kez Ermeni soykırımı iddialarıyla doğru orantılı olarak Nisan-Mayıs ve Haziran aylarında giderek artış gösteren bir grafik ortaya çıkmaktadır. Bunda, özellikle 24 Nisan anma etkinlikleri çerçevesinde yapılan beyanatların ve haberlerin etkili olmuştur.

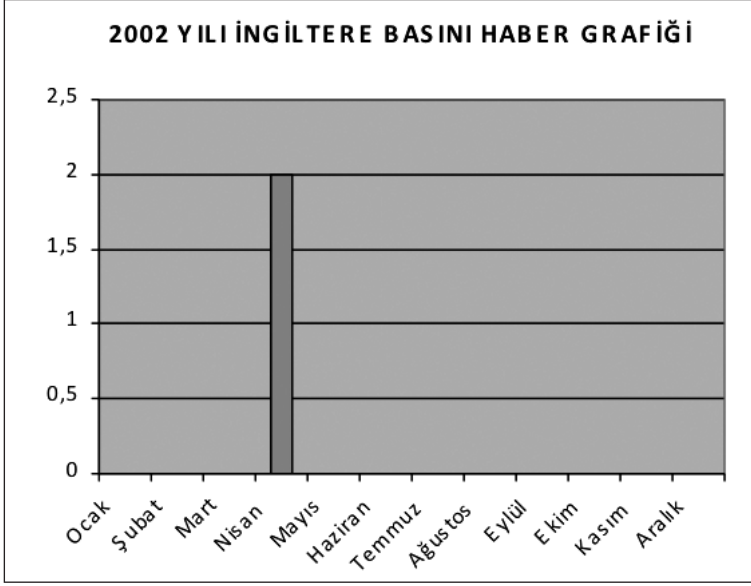
BYEGM arşivinde 2002 yılına gelindiğinde, 25 Mart-23 Nisan tarihlerinden itibaren arşiv belgesinin bulunduğu, konuyla ilgili bir adet haber olduğu ve burada da Türkiye'nin konuyla ilgili arşivlerini kullanıcıların hizmetine sunduğu, bilim adamlarının konuyu incelemek üzere Türkiye'ye davet edildiği ifade edilmiştir.⁵⁶

İngiliz basınında Ermenistan'da 1915 Olayları'nda ölen Ermenilerin anısına etkinlikler düzenlendiği ancak Ermenistan Devlet Başkanı'nın Türkiye'ye yönelik herhangi bir intikam beslemediği yönündeki beyanatları yayınlanmıştır.⁵⁷

56 "Türkler, Akademisyenleri 'Soykırım' Arşivlerini İncelemeye Davet Ediyor," *Reuter*, 21 Nisan 2002, BYEGM Yayınları, Dış Basında Ermeniler, Ankara, 6-7.

57 "Ermenistan Cumhurbaşkanı: Ermeniler 1915'de Ölenlerin İntikamını Almaya Çalışmıyor," *Reuter*, 25 Nisan 2002, BYEGM Yayınları, Dış Basında Ermeniler, Ankara, 14-15, BYEGM Arşivinde 5 Mayıs-16 Haziran 2002 tarihleri arasında Ermeni meselesine dair arşiv belgesi olmadığı tespit edilmiştir.

Tablo 5

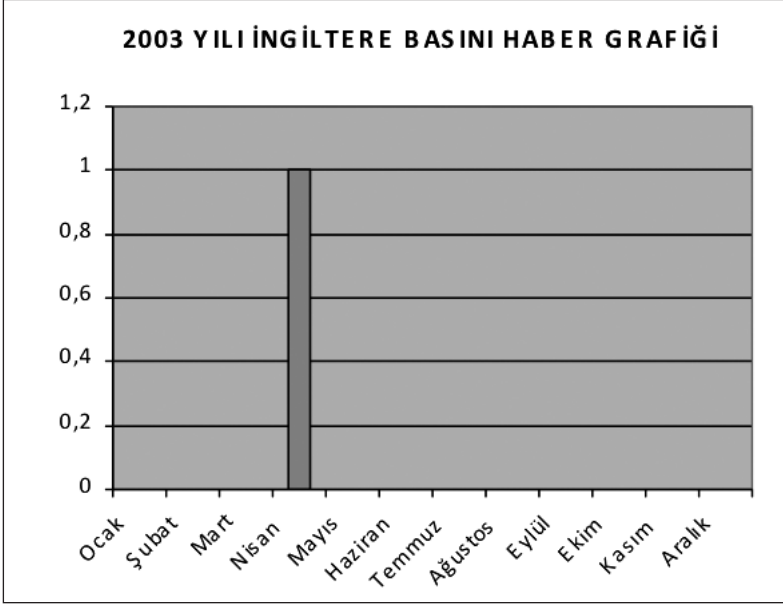

2002 yılında -2001 yılıyla benzer şekilde- sadece Nisan ayında Ermeni iddialarıyla ilgili bir artış olmuştur. Bu da 24 Nisan'ın Ermeni soykırımını anma günü etkinlikleri çerçevesinde yayınlanan haberlerin bu ay içerisinde artış göstermesiyle doğru orantılıdır.

2003'te *The Guardian* kaynaklı bir haberde Türkiye aleyhinde bir filmin gösterime girdiği, söz konusu filmin daha önce yazılmış bir kitaptan sinemaya uyarlandığı, film aracılığıyla soykırım iddialarının tartışmaya açıldığı dile belirtilmiştir.⁵⁸

58 "Ermenistan'a Saygı," *The Guardian*, 14 Nisan 2003, BYEGM Yayınları, Dış Basında Ermeniler, Ankara, 6-7.

Tablo 6

2003 yılı haber grafiği, 2001 ve 2002 yıllar ile benzer özellikler taşımaktadır. Sadece 24 Nisan, haberlerin sayısında bir artış yaşanmasına neden olmuştur.

24 Nisan etkinlikleri beraberinde Ermeni lobisinin eylemlerinin hız kazanmasında etkili olmaktadır. Türkiye'nin Ermeni iddialarıyla mücadele konusunda ABD'li ünlü tarihçi Prof. Dr. Justin McCarthy'nin desteğini aldığını, AKP Hükümetinin Ermeni meselesi dolayısıyla ABD'ye uygulamayı düşündüğü yaptırımlardan vazgeçme sinyalleri vermeye başladığını ve Türkiye aleyhindeki Robert Fisk imzalı yazıda 1915 Olayları'nın dünyanın diğer yerlerinde gerçekleştirilen İnsanlığa Karşı Suçlar ile eşdeğer olduğu iddia edilmiştir.⁵⁹

2005'te İngiliz basınında yayınlanan bir diğer yazı da Vincent Boland imzalıdır. Boland, Türkiye'nin AB'ye üyelik yolunda birtakım reformlar gerçekleştirdiğini, bunlar arasında en önemlisinin de yeni ceza kanununun olduğu belirtmiştir.⁶⁰

59 "24 Nisan Yaklaşırken ABD'deki Ermeni lobisi Hareketleniyor," BBC, 23 Mart 2005, 18-19, "Türkiye, Soykırım İddialarıyla Mücadelede ABD'li Tarihçinin Desteğini Aldı," Reuters, 24 Mart 2005, 19-20, "AKP Hükümeti, Amerika'nın Israrlı İncirlik Talebi Karşısında Yumuşuyor mu?," BBC, 25 Mart 2005, 20-21, "Dini Şehitler İçin Ağlanırken Masumlar Katlediliyor," The Independent, 26 Mart 2005, BYEGM Yayınları, Dış Basında Ermeniler, Ankara, 22.

60 "Türkiye'nin Yeni Ceza Kanunu Liberal Bir Görünümde," Financial Times, 30 Mart 2005, BYEGM Yayınları, Dış Basında Ermeniler, Ankara, 14-15.

İngiliz basınında Türkiye'nin AB'ye tam üyelik yolundaki görüşmelerinin başlamasıyla birlikte ülkede milliyetçiliğin giderek artış göstermeye başladığını ve Ermeni iddialarıyla ilgili olarak Dink'in Avrupa Parlamentosunda bir konuşma yapacağı konu edinilerek bu konuşmayla ilgili kendisiyle bir röportaj gerçekleştirildiği belirtilmiştir. Dink'in mülakatında Türk-Ermeni ilişkilerinin iyileştirilmesi için AB'ye düşen görevin ne olduğu üzerinde durmak istediği dile getirilmiştir. *The Economist*'de yayınlanan bir başka makalede, 1915 Olayları sırasında Ermenilerin katledilmesinde Türkler kadar Kürtlerin de suçlu olduğu iddia edilmiştir. Doğu'da halen Ermeni kimliğini saklayan, Müslümanlaştırılmış Ermenilerin yaşadığı, Türkiye'de AB'ye üyelik yolunda gerçekleştirilen reformların sevindirici olmakla beraber halen güçlü milliyetçi bir kesimin varlığının endişe verici olduğuna değinilmiştir. Türkiye'de ifade özgürlüğü konusunda halen ciddi sıkıntıların olduğuna, bazı yazarların açıklamaları nedeniyle ölüm tehditleri aldıklarına, küçük de olsa sevindirici gelişmelerin de yaşanmakta olduğuna işaret edilmiştir.⁶¹

Türk ve Ermenilerden oluşan bir komisyonun kurulması önerisinin Ermenistan tarafından gerçekçi görülmediği ve Yunanistan Ermenilerinin de Türkiye'nin AB'ye tam üyelik yolunda attığı adımları gerçekçi bulmadığı basına yansıyan haberler arasındadır.⁶²

Birçok ülkede olduğu gibi İngiltere'de de 24 Nisan etkinlikleri öncesinde ABD başkanı Bush'un "soykırım" kelimesini kullanıp kullanmayacağı konusu ciddi bir merak konusu olmuştur.⁶³ İngiliz basınında Türkiye Ermenilerinin 24 Nisan'ı iki ülke arasındaki sorunların çözümü için dua ederek geçirecekleri, Türkiye'de artık 1915 Olaylarının aydınlar tarafından rahatlıkla tartışılabildiği, bu konuda Türkiye'nin Londra Büyükelçisi Akın Alptuna ile Ermenistan'ın Londra Büyükelçisi Dr. Vahe Gabrielyan'ın *BBC*'de katıldıkları

61 "AB Görüşmeleri Yaklaşırken Türkler Milliyetçiliğe Döndü," Reuters, 7 Nisan 2005, 7-8, "Ermeni Gazeteci Avrupa Parlamentosunda Konuşacak," *BBC*, 8 Nisan 2005, 8-9, "Korkunç Geçmişle Yüzleşmeye Başlarken," *The Economist*, 8 Nisan 2005, BYEGM Yayınları, Dış Basında Ermeniler, Ankara, 9-10.

62 "Ermeni Sorunu Meclis Genel Kurulu'nun Gündemi'nde," *BBC*, 13 Nisan 2005, 47-48, "Ermeni Soykırımı İddiaları TBMM Gündeminde," *BBC*, 14 Nisan 2005, 48-49, "Yunanistanlı Ermeniler, Türkiye'nin AB Zihniyetine Kuşkuyla Bakıyor," *Reuters*, 14 Nisan 2005, 50, "Yunanistanlı Ermeniler, Türkiye'nin AB Zihniyetine Kuşkuyla Bakıyor," *Reuters*, 14 Nisan 2005, BYEGM Yayınları, Dış Basında Ermeniler, Ankara, 51.

63 "Ermeni Soykırımı Tasarısının ABD Kongresine Sunulması Bekleniyor," *BBC*, 20 Nisan 2005, 90-91, "Amerikan kongresi'nde Ermenilerin Gövde Gösterisi... Türkiye, Soykırımı Tanımaya Çağrıldı," *BBC*, 21 Nisan 2005, 91-92, "Ermenilerin Ulusal Acısı Türkiye'nin AB Üyelikliğini Tehlikeye Sokuyor," *Reuters*, 21 Nisan 2005, 92-93, "Türkiye, İncirlik Karamamesini Bir Yıl Uzattı Ancak Washington Tatmin Olmadı," *BBC*, 22 Nisan 2005, BYEGM Yayınları, Dış Basında Ermeniler, Ankara, 93-95.

bir programda 1915 Olayları'yla ilgili tartıştıkları ve Alptuna'nın "Bizim tarihimize ilgili bir sorunumuz yok. Sorun Ermenilerin" ifadelerini kullandığı da görülmektedir.⁶⁴

The Times'da anma etkinlikleri çerçevesinde Erivan'da büyük bir törenin gerçekleştirileceği, öte yandan Türkiye'nin AB'ye katılmadan önce soykırım iddialarını mutlaka tanınması gerektiği, Ermenistan'la diplomatik ilişki kurması ve sınırlarını açması gerektiği yönünde baskı uygulanması gerektiği bilgisi vardır. *Financial Times*'da Vincent Boland imzasıyla yayınlanan makalede, Türk milletvekillerinin İngiltere parlamentosuna gönderilmek üzere hazırladıkları mektupta İngiliz tarihçi Arnold Toynbee'nin hazırlamış olduğu *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermenilere Uygulanan Muamele 1915-1916* başlıklı eserin gerçekleri yansıtmadığı, yalanlara, önyargılı söylentilere ve gerçeklikten uzak düşüncelere dayanan bir propaganda eseri olduğuna işaret edilmiştir. Dan Bilefsky'nin kaleme aldığı makalede ise Fransa'daki anayasa referandumunu konu edinilerek, burada yaşayan Ermenilerin Türkiye'nin AB'ye üyeliğini olumsuz etkilemesi için anayasaya hayır dediklerine işaret edilmiştir. *The Guardian*'da ise Ermenilerin 1915 olaylarıyla ilgili olarak Başkan Bush'un Türkiye'ye baskı uygulamasını bekledikleri konu edinilmiştir. Yine Türkiye'nin Ermenistan'a yönelik 1915 Olaylarını incelemek üzere bir komisyon kurulması önerisinin de sevindirici bir gelişme olduğu, 24 Nisan'la ilgili olarak Rafi Manukyan adında bir Ermeninin "Ermeni Soykırım Günü 24 Nisan" ilanı verdiği haberi de basında öne çıkan haberler arasında yer almıştır. *BBC*'de yayınlanan haberde Başkan Bush'un 24 Nisan'la ilgili yaptığı konuşmada soykırım sözcüğünü kullanmadığı, *The Independent*'da Ermenistan'daki 24 Nisan anma törenlerine katılımın son derece fazla olduğu, birçok Avrupa ülkesinin soykırımı kabul ettiği, diğerlerinin tanımaya yönelik ciddi çalışmalar yürütmekte olduğu ifade edilmiştir.⁶⁵

İngiliz basınında İsrail Ermenileri de konu edilmiş ve burada yaşayan Ermenilerin soykırım iddialarını tanınması için İsrail'e baskı uyguladıkları, tüm Yahudilerin Türkiye lehinde olan İsrail'in resmi tezine katılmadığı, konuyla ilgili Prof. Yair Auron'un bir kitap kaleme aldığı ve eserinde İsrail

64 "Türkiye Ermenileri Uzlaşma için Dua Ediyor," *Reuters*, 22 Nisan 2005, 95-96, "Ermeni Soykırım İddiaları," *BBC World*, 22 Nisan 2005, BYEGM Yayınları, Dış Basında Ermeniler, Ankara, 96.

65 "Türkiye Soykırım 'Aldatmacasına' Meydan Okuyor," *Financial Times*, 22 Nisan 2005, 97-98, "Ermeniler, 1915 'Soykırımı' konusunda Türkiye'ye Baskıları Artırması İçin Gözlerin Başkan Bush'a Çevirdiler," *The Guardian*, 23 Nisan 2005, 100-101, "Türkler ve Ermeniler," *The Guardian*, 23 Nisan 2005, 101-102, " 'Ermeni Soykırım Günü 24 Nisan' İlanı," *The Sunday Telegraph*, 24 Nisan 2005, 102, "ABD Başkanı Bush, Ermenileri Anma Gününde 'Soykırım' Sözcüğünü Kullanmadı," *BBC*, 25 Nisan 2005, 102-103, "Ermeniler Türkiye'den 90 Yıl Önceki Soykırımı Tanınmasını İstiyorlar," *The Independent*, 25 Nisan 2005, 103, "Ermeniler Soykırımın Unutulmasına İzin Vermiyorlar," *The Daily Telegraph*, 25 Nisan 2005, BYEGM Yayınları, Dış Basında Ermeniler, Ankara, 104-105.

yönetimini eleştirdiği belirtilmiştir. *Reuter* kaynaklı bir sonraki haberde, Türkiye'nin Polonya Ulusal Meclisi'nin 1915 Olayları'yla ilgili olarak Türkiye aleyhinde almış olduğu kararı kınadığı, *BBC*'de ise Ermenistan ile Türkiye arasındaki sorunların çözümü konusunda her iki tarafın tutumunda herhangi bir değişiklik olmadığı öne sürülmüştür. *The Economist*'in okuyucu mektupları bölümüne bir Yahudinin gönderdiği mektuba da yer verilerek burada Ermenilerle Yahudilerin yaşadığı acıların karşılaştırılmasından duyulan rahatsızlık dile getirilmiştir.⁶⁶

Ermeni sorunuyla ilgili İstanbul'da gerçekleştirilmesi düşünülen ancak daha sonra ertelenen konferans da İngiliz basınında yankılanmıştır. Konferansın son anda iptal edilmesinin Türkiye'nin AB'ye üyelik şansını azalttığı, ABD'de Ermeni soykırımı iddialarıyla ilgili bir tasarruğun Temsilciler Meclisi'ne sunulduğu, Alman Parlamentosu'nun 1915 Olayları'yla ilgili olarak ilk kez Türkiye'yi kınayan bir karar aldığı öne sürülmüştür.

Almanya Başbakanı Gerhard Schröder'in Türkiye ziyareti sırasında iki ülkenin 1915 Olayları'yla ilgili arşivlerinin kullanıcıların hizmetine sunulmasının olumlu bir gelişme olduğuna işaret edilmiştir.⁶⁷ Yine Başbakan Erdoğan'ın Macaristan ziyareti ve ziyaretin iki ülke ilişkilerine etkisi ile Macaristan'ın Türkiye'nin AB üyeliğine olumlu baktığı, son dönemlerde Ermeni iddialarıyla ilgili olarak Türkiye Polonya arasında yaşanan gerginlik nedeniyle Ankara'nın Macaristan'a ayrı bir önem verdiğine de dikkat çekilmiştir. Son haberde, Avrupa Konseyi liderler zirvesinde Türkiye-Azerbaycan-

Ermenistan arasında yaşanan gelişmelerin de ele alındığı görülmektedir.⁶⁸

Ermeni sorunuyla ilgili İstanbul'da gerçekleştirilmesi düşünülen ancak daha sonra ertelenen konferans da İngiliz basınında yankılanmıştır. Konferansın son anda iptal edilmesinin Türkiye'nin AB'ye üyelik şansını azalttığı, ABD'de Ermeni soykırımı iddialarıyla ilgili bir tasarruğun Temsilciler Meclisi'ne sunulduğu, Alman Parlamentosu'nun 1915 Olayları'yla ilgili olarak ilk kez

66 "İsrail'deki Ermeniler Bir Başka 'Soykırımı' Andılar," *The Independent*, 26 Nisan 2005, 37-38, 37-38, "Türkiye Polonya'nın Ermeni Soykırımını Tanımasını Protesto Etti," *Reuters*, 27 Nisan 2005, 38, "Ermenistan: Önce Sınır Açılsın," *BBC*, 28 Nisan 2005, 38-39, "Okuyucu Mektupları... 'Türkiye ve Ermenistan,'" *The Economist*, 29 Nisan 2005, BYEGM Yayınları, Dış Basında Ermeniler, Ankara, 38-40.

67 "Schröder Türkiye'de," *BBC*, 4 Mayıs 2005, BYEGM Yayınları, Dış Basında Ermeniler, Ankara, 7-8.

68 "Macaristan Başbakanı Tayyip Erdoğan'ı Bekliyor," *BBC*, 12 Mayıs 2005, 7, "Avrupa Konseyi Liderler Zirvesinde Gözler Türkiye-Azerbaycan-Ermenistan Üçgeninde," *BBC*, 16 Mayıs 2005, BYEGM Yayınları, Dış Basında Ermeniler, Ankara, 7-8.

Türkiye'yi kınayan bir karar aldığı öne sürülmüştür.⁶⁹ Kararın Türkiye'de tepkiyle karşılandığı, Başbakan'ın konuyla ilgili olarak Alman meslektaşı Schröder'i eleştirdiği ve son olarak Türkiye'nin AB'ye katılabilmesi için geçmişiyile yüzleşmesi gerektiği konuları ele alınmıştır.⁷⁰

İngiliz basınına İstanbul'da düzenlenecek olan Ermeni konferansının iptali ile hükümetin iptal kararının kınandığı, Türk akademisyenlerin sorunu çözmeye çalıştığı ve konferansı iptal eden mahkemenin Türkiye ve AB tarafından eleştirildiği yansımıştır. Ayrıca bir grup milliyetçinin konferansın gerçekleştirileceği üniversite önünde gösteriler düzenlemesinin AB tarafından sert bir dille eleştirildiği de iddia edilmiştir. Türk basınında bazı kesimlerin konferansı olumlu karşıladığı ve konferansı tarihle barışmak olarak yorumladığı da konu edinilmiştir. Öte yandan, konferansın Türkiye'ye ne tür faydalarının olacağı yönünde İngiliz basınında birtakım haberlerin yayınlandığı ve bu girişimin demokratikleşme yolunda atılan önemli bir adım olarak yorumlandığı görülmüştür. Konferansın bir bakıma Türkiye'deki bazı tabuları yıktığı belirtilmiştir. AB Parlamentosu, Türkiye'nin 'soykırımı' tanımadan AB'ye üye olamayacağı yönünde bir karar aldığı konulu bir haber yayınlanırken, diğer yandan Türkiye'deki ve Ermenistan'daki Ermenilerin ise 1915 Olayları'na rağmen Türkiye'nin AB'ye üye olmasını istedikleri ve destekledikleri dile getirilmiştir. Son üç haberde, yine Hrant Dink ve Orhan Pamuk davaları ele alınmıştır.⁷¹

İngiliz basınında "*Hristiyan Soykırımı*" başlığıyla yayınlanan bir haberde ise Dr. Makro Atilla Hoare tarafından *The Independent* gazetesine bir okuyucu

69 "Tartışma Yaratan Ermeni konferansı Ertelendi," *BBC*, 25 Mayıs 2005, 35-36, "Türkiye, 'Hainlerin' Soykırım Tartışmasının Önünü Kesti," *Financial Times*, 9 Haziran 2005, 36-37, "ABD'de Ermeni Soykırımı Tasarısı Temsilciler Meclisi'ne Sunuldu," *BBC*, 16 Haziran 2005, 37-38, "Alman Parlamentosu 1915 Ermeni Katliamını Kınadı," *Reuters*, 16 Haziran 2005, 38-39, "Türkiye Başbakanı, Alman Parlamentosunun Aldığı Kararla İlgili Olarak Schröder'e Çıkıştı," *Reuters*, 18 Haziran 2005, 39-40, "Soykırımın Türkçesi," *The Times*, 18 Haziran 2005, BYEGM Yayınları, Dış Basında Ermeniler, Ankara, 40-41.

70 "Türkiye-Ermenistan Sınırının Açılması Konusundaki Tasarı Amerikan Kongresine Sunuldu," *BBC*, 4 Temmuz 2005, BYEGM Yayınları, Dış Basında Ermeniler, Ankara, 21.

71 "Ermeni Konferansı Mahkeme Kararıyla Durduruldu," *BBC*, 23 Eylül 2005, "Türk Hükümeti Ermeni Konferansı'nın Durdurulması Yönünde Alınan Mahkeme Kararını Kınadı," *Reuters*, 23 Eylül 2005, "Türk Akademisyenler Ermeni Meselesine Çözüm Bulmaya Çalışıyor," *Financial Times*, 23 Eylül 2005, "Ermeni Konferansını Durduran Mahkemeyi Türkiye ve AB Eleştiriyor," *Reuters*, 23 Eylül 2005, "Türk Milliyetçiler Ermeni Konferansının Yapıldığı Bilgi Üniversitesi Önünde Gösteri Yapıyor," *Reuters*, 24 Eylül 2005, "AB, Mahkemenin Konferansı Yasaklamasının Ardından Türkiye'ye Sert Çıktı," *The Independent*, 24 Eylül 2005, "Türk Basını, Ermeni Konferansını Protestolara Rağmen Alkışlıyor," *Reuters*, 25 Eylül 2005, "Ermeni Konferansının Türkiye'ye Yararı Ne?," *BBC*, 26 Eylül 2005, "Soykırım Konferansına Türklerin Protestosu," *The Guardian*, 26 Eylül 2005, "AB Parlamentosu: Türkiye 'Soykırımı' Tanımak Zorunda," *Reuters*, 28 Eylül 2005, "Size İyi dileklerde Bulunsak Bile," *The Economist*, 7 Ekim 2005, "Türk Editör, 'Devleti Aşağılamaktan' Suçlu Bulundu," *Financial Times*, 8 Ekim 2005, "Türkiye'deki 'Soykırım' Yazarına AB Desteği," *The Daily Telegraph*, 10 Ekim 2005, BYEGM Yayınları, Dış Basında Ermeniler, Ankara, 26-39.

mektubu gelmiştir. Mektupta AB'nin sürekli olarak Türkiye'den soykırımı tanımamasını istemesi son derece başarılı bir yöntemle şöyle eleştirmiştir: “2 Ekim’de “Türkiye Davası” başlığıyla yayımlanan başyazınız, Türkiye’nin 1915 Ermeni soykırımını tanımamasının, AB üyeliği davasına yardım edeceğini öne sürüyor. Oysa Avrupa’nın Hıristiyan uluslarından, kendi AB üyeliklerinin bedeli olarak Müslümanlara karşı giriştikleri tarihi suçları tanımaları istenmemiştir. Mazeret olmasa dahi Ermeni soykırımı, Rusya ve Balkanlar’daki Hıristiyan uluslar tarafından Avrupa’nın Osmanlı Müslümanlarına karşı giriştiği on yıllarca süren etnik temizliğe Türklerin verdiği cevaptı ve Müslüman nüfusunun büyük bölümünün Bulgaristan, Sırbistan, Yunanistan ve Karadağ’dan kovulduğu ya da öldürüldüğü 1912-1913 yıllarında, doruğa ulaşmıştı. Hıristiyan Ermeni kurbanlara özel ilgi göstermek ve soykırım kurbanı Müslümanları gözardı etmek, Hıristiyan Avrupa’daki yaygın “İslam fobisini” ortaya koymaktadır.”⁷²

1916 yılında James Bryce ve Arnold Toynbee tarafından kaleme alınan *Osmanlı İmparatorluğu’nda Ermenilere Yönelik Muamele 1915-1916* adıyla bilinen ‘Mavi Kitap’la ilgili olarak Türkiye ile İngiltere arasında birtakım görüşmelerin başladığı basına yansımıştır. Türkiye’nin ‘Mavi Kitap’ın propaganda amacıyla kaleme alındığını belirttiği, öte yandan tarihçi Ara Sarafyan’ın ise bunun aksini iddia ettiği ele alınmıştır. Yine 1915 yılında hayatını kaybeden Ermenilerin yakınlarına Fransız sigorta şirketi AXA’nın tazminat ödeyeceği, verilecek tazminatın hayatını kaybeden Ermenilerin yakınları arasında bölüştürüleceği haberleri yayınlanmıştır. Yine Pamuk davasıyla ilgili bir diğer haber ise Pamuk’un açıklamalarında ‘soykırım’ ifadesini kullanmadığı ve ifadelerinin yanlış anlaşıldığı konusudur. Pamuk’la ilgili olarak, yazarın yaptığı açıklamanın ifade özgürlüğü kapsamında ele alınması gerektiği dile getirilerek söylediklerinin arkasında durduğu ifade edilmiştir.⁷³

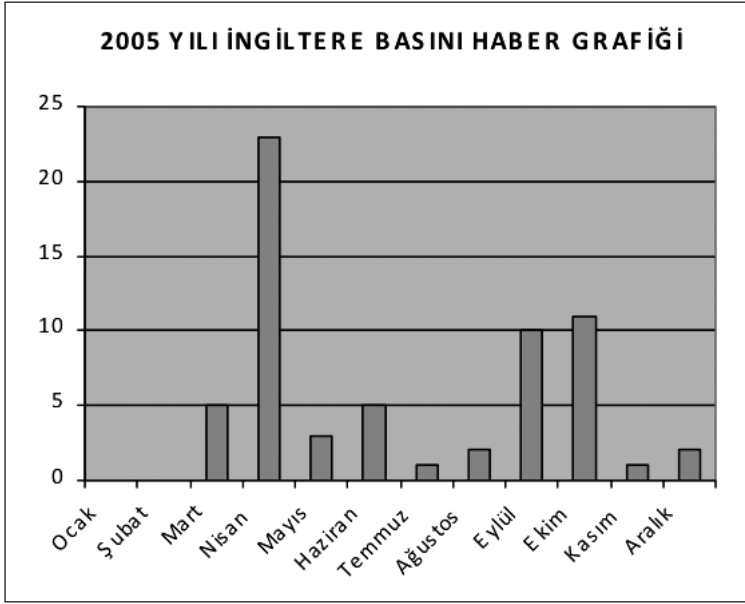
Orhan Pamuk’un tartışma yaratan “Türkiye’nin I. Dünya Savaşı Sırasında Ermenileri ve 1980’lerde Kürtleri öldürdü” yönündeki açıklamalarının arkasında durduğu dile getirilerek, Pamuk’un söz konusu açıklamaları nedeniyle yargı önüne çıkacak olmasının son derece yanlış olduğunun altı

72 “Hristiyan Soykırımı,” *The Independent*, 10 Ekim 2005, BYEGM Yayınları, Dış Basında Ermeniler, Ankara, 38.

73 “İngiltere’de ‘Mavi Kitap’ Kampanyası,” *BBC*, 13 Ekim 2005, “Ermeniler Soykırım İçin Ödenecek 17 Milyon Doları Paylaşacak,” *The Independent*, 14 Ekim 2005, “Yazar ‘Soykırım’ İddiasını Reddediyor,” *The Guardian*, 17 Ekim 2005, “Türk Yazar Orhan Pamuk, Ermeni Katliamı Hakkındaki İfadelerinin Arkasında Duruyor,” *Reuters*, 22 Ekim 2005, “Pamuk: Sözlerimin Arkasında Duruyorum. Dahası, Bunları Dile Getirme Hakkımın Arkasında Duruyorum,” *The Observer*, 23 Ekim 2005, “Orhan Pamuk İddialarını Yineledi,” *BBC*, 24 Ekim 2005, “Erdoğan: Tarihimiz Soykırım Tarihi Değil,” *BBC*, 28 Ekim 2005, BYEGM Yayınları, Dış Basında Ermeniler, Ankara, 16-23.

çizilmiştir. Yine fotoğraf sanatçısı Ori Gersht'in Londra'da 'Orman' isimli bir sergi açtığı ve burada Yahudi soykırımını konu edindiği, sergi kataloguna giriş yazısı yazan Jeremy Millar'ın ise Hitlerin "Ermenilerin yok edilmesini kim hatırlıyor" sözlerine yer vererek Orhan Pamuk'un Ermenilerle ilgili ifadelerine yer verilmiştir.⁷⁴

Tablo 7

2005 yılında, daha önceki yıllardan farklı olarak sadece Nisan-Mayıs aylarında değil neredeyse bir sene boyunca konuyla ilgili haberler mevcuttur. Bu yönüyle aslında 2005 yılında meydana gelen olayların tüm yıl boyunca basında yer alması söz konusudur. Pamuk davası, İstanbul'da iptal edilen "İmparatorluğun Son Döneminde Ermeniler" konferansı ve 301 yargılanmalarının 2005'e damgasını vuran konular olduğundan, sene boyunca İngiliz basınında da geniş yankı bulmuştur.

İngiliz basınında Agos gazetesi genel yayın yönetmeni Hrant Dink'in "Türklüğe Hakaret Eden ve Aşağılayan" bir makale yazdığı gerekçesiyle açılan davadan dolayı çok kırgın olduğu ancak Türkiye'nin geleceği konusunda oldukça umutlu olduğu aynı zamanda mevcut hükümetin önceki

74 "Türk Yazar İddialarını Yineledi," BBC, 29 Kasım 2005, "Türklerin Ceza Kanunu'ndaki Hatası," *The Daily Telegraph*, 17 Aralık 2005, "Ormanın Sırları," *The Guardian*, 20 Aralık 2005, BYEGM Yayınları, Dış Basında Ermeniler, Ankara, 8-10.

hükümetlere oranla Doğu ile Batıyı birleştirme konusunda daha fazla potansiyelinin bulunduğunu ifade ettiği belirtilmiştir.⁷⁵ ABD'nin Erivan büyükelçisi John Evans'ın 1915 Olayları'nı soykırım olarak niteledikten sonra ABD'ye geri çağırabileceği ve yerine başka bir büyükelçinin atanacağı konuları basına yansıtmıştır.⁷⁶

ABD'nin Ermenistan nezdindeki Büyükelçisi John Evans'ın 1915 Olayları'nı soykırım olarak tanımlaması ve ABD Dışişleri Bakanlığı'nın uyarısı üzerine görüşlerinin şahsi olduğunu açıklaması, Fisk tarafından, Bush'un başkan seçilmeden önce ve sonra Türkiye ile ilişkileri gözönünde bulundurarak fikir değiştirmesine benzetilmiştir. Amerika'nın önemli haber kuruluşlarından olan PBS kanalının "Ermeni soykırımı" adlı bir belgesel yayınlandığı, kanalın ilkeli yayıncılık gereği konuyla ilgili Türk görüşlerine de yer vermek istediği ancak bu tutumun Ermeni dernekleri tarafından rahatsızlıkla karşılandığı görülmektedir.⁷⁷ İngiliz basınında "İlan" başlıklı bir haberde, Rafi Manukyan tarafından *The Times* gazetesine Ermeni iddialarını konu edinen bir ilana yer verildiği, ABD Başkanı Bush'un bu yılki 24 Nisan anma töreninde de soykırım sözcüğünü kullanmadığı dile getirilmiştir.⁷⁸

1915 Olayları'nın soykırım olarak kabul edilip edilemeyeceği, bazı İngiliz gazetelerinin ise 1915 Olayları'nın tartışmasız bir soykırım olduğunu düşündüğünü söylemek mümkündür. Basında ayrıca iki ülke arasındaki sınırın bir an önce açılması gerektiği ve yerel halkın beklentilerinin de bu yönde olduğu, Türkiye'de yaşayan Ermenilerin çoğunlukla 1915 olaylarıyla ilgili fikir beyan etmekten kaçındıkları ve ifade özgürlüğü konusunda Türkiye'ye yönelik baskıların giderek artmakta olduğu konularına yer verilmiştir.⁷⁹

Elif Şafak'ın "Türklüğe Hakaret" suçlamasıyla yargılanması, söz konusu davalar nedeniyle Türkiye'de ifade özgürlüğünün bulunmadığı, AB

75 "Hrant Dink Türkiye'de Bir Ermeni Kimliği Şekillendiriyor," *Open Democracy*, 20 Şubat 2006, BYEGM Yayınları, Dış Basında Ermeniler, Ankara, 16-18.

76 "ABD Büyükelçisinin Ermeni Soykırımı Hakkındaki Sözleri İhtilafa Neden Oldu," *The Independent*, 23 Mart 2006, BYEGM Yayınları, Dış Basında Ermeniler, Ankara, 33.

77 "Şerrin Sessiz Tanıkları," *The Independent*, 8 Mayıs 2006, "Ermeni Soykırımı" Yayınılandı," *BBC*, 18 Mayıs 2006, BYEGM Yayınları, Dış Basında Ermeniler, Ankara, 7-8.

78 "İlan," *The Times*, 24 Nisan 2006, "Bush, Bu Yıl Da Soykırım Sözcüğünü Kullanmadı," *BBC*, 25 Mart 2006, BYEGM Yayınları, Dış Basında Ermeniler, Ankara, 21-22.

79 "Ermeniler Katliama Uğradı, Ancak Bu Gerçekten Bir Soykırım mıydı?," *The Independent*, 27 Mayıs 2006, "Büyükbabam Yaşasaydı, Soykırım Yapıldığı Yolundaki İddiaları Kesinlikle Doğrular," *The Independent*, 27 Mayıs 2006, "Soğukkanlı Bir Soykırım," *The Independent*, 1 Haziran 2006, "Tarihin Gölgesinde Tartışmalı Bir Şehir: Ani," *The Economist*, 16 Haziran 2006, "Türkiye ve Ermenistan: Bölen Bağlar," *The Economist*, 16 Haziran 2006, "Türkiye'deki 'Görünmez' Ermenilerin Korkuları," *BBC News*, 23 Haziran 2006, "İfade Özgürlüğü Konusunda Türkiye Üzerindeki Baskı Artıyor," *Reuters*, 13 Temmuz 2006, "Türk Avukat, Milliyetçiliği İfade Özgürlüğünün Önüne Koyuyor," *Reuters*, 19 Temmuz 2006, BYEGM Yayınları, Dış Basında Ermeniler, Ankara, 17-24.

milletvekillerinin reformların yavaşladığı gerekçesiyle Türkiye'yi eleştirdiği ve Avrupa Parlamentosu'nun AB'ye üyelik için Türkiye'nin soykırımı tanınmasını ön şart olmasını talep ettiği de üzerinde durulan hususlar arasında yer almıştır.⁸⁰ Elif Şafak'ın romanını konu alan haberlerde, İngiliz basınının yazardan yana bir tutum sergilemiştir. Şafak'ın romanından dolayı kendisine dava açıldığı, ancak yazarın romanının karakterlerinin kurgu olduğu gerekçesiyle kendisinin yargılanamayacağı dile getirilmiştir. Yine Şafak davasının ifade özgürlüğüne darbe vurduğu, yazarın suçlanarak aslında Türkiye'de sanatın kontrol altına alınmaya çalışıldığını ve bunun ifade özgürlüğüne zarar verdiği belirtilmiştir.⁸¹

Elif Şafak'ın davadan beraat etmesi ve yazarın yargılandığı 301.maddenin kaldırılması yönünde Türkiye'de bazı girişimlerin başlatılması ile 301.maddeden başka yazarların da yargılandığı hususlarına atıfta bulunulmuştur. 301.maddenin kaldırılması konusunda AB'nin Türkiye'ye baskı uyguladığı, hükümetin ise tek başına maddeyi kaldırmak konusunda endişelendiği ve muhalefetin de desteğini almayı istediği iddia edilmiştir. İngiliz basını Elif Şafak davasını yakından takip ederek yazarın yargılanma süreciyle ilgili tüm haberlere yer vermiştir. Bu bağlamda, Şafak'ın beraat ettiği, ancak yine de bu maddenin Türkiye'nin yurtdışındaki imajına zarar verdiği dile getirilmiştir. 301. maddenin kaldırılmasıyla ilgili olarak Türk basınında da kaldırılması yönünde haberlerin yayınlandığı ve bu maddenin kaldırılmadığı sürece ve ifade özgürlüğü bağlamında büyük adımlar atılmadığı sürece AB'ye üye olamayacağına da sıklıkla değinilmiştir.⁸² Bu yönüyle Elif Şafak ve Hrant Dink davası ile Ermeni konferansı konusunda ABD ve Avrupa basını ile İngiliz basını arasında bir paralellik olduğunu ve bu tür davalarının

80 "İstanbul'da Bir Yazar Mahkemeye Çıkacağı Günü Bekliyor," *The Guardian*, 25 Temmuz 2006, "Türkiye ve İfade Özgürlüğü... Uçuşan Hakaretler," *The Economist*, 28 Temmuz 2006, "AB Milletvekilleri Türk Reformlarındaki Yavaşlamayı Eleştirdiler," *Reuters*, 5 Eylül 2006, "AP'den Türkiye'ye Uyarılar... Avrupa Parlamentosu Dış İlişkiler Komisyonu Raporunda Türkiye'ye Üyelik İçin Soykırımı Tanıma Şartı," *BBC*, 5 Eylül 2006, "AB, Türkiye İle Üyelik Müzakerelerini Canlı Tutmak İçin Kıbrıs Konusunu Ertelıyor," 6 Eylül 2006, "Elif Şafak: Mahkeme, Kurgu Romanın Rolünü Sınayacak," "Kadın Saati... Elif Şafak," *BBC Radio 4*, 13 Eylül 2006, BYEGM Yayınları, Dış Basında Ermeniler, Ankara, 50-55.

81 "Kitaplarda Bir Hafta... Elif Şafak," *The Independent*, 15 Eylül 2006, "Türkiye İfade Özgürlüğü Mücadelesindeki Yazarı Yargılıyor," *The Sunday Times*, 18 Eylül 2006, "Kitabındaki Karakterlerin 'Suçlarından' Yargılanan Yazar," *The Times*, 19 Eylül 2006, "Türkiye'nin İnsan Hakları Sicili Yazarın Davasıyla Teste Tutuluyor," *Reuters*, 20 Eylül 2006, "Türklüğe Hakareten Dolayı Bir Türk Yazar Mahkeme Önünde," *The Guardian*, 21 Eylül 2006, BYEGM Yayınları, Dış Basında Ermeniler, Ankara, 56-62.

82 "Türk Yazar Hakkındaki Davadan Beraat Etti... Erdoğan, Yasa Değişikliğini Ele Almaya Hazır Olduğunun İşaretini Verdi," *Reuters*, 21 Eylül 2006, "Türkiye Yasanın Kaldırılması Çağrılarında Direnirken, Bir Yazar Yargılanıyor," *Financial Times*, 21 Eylül 2006, "Türklüğe Hakareten Hakkında Dava Açılan Romancı Beraat Etti," *The Independent*, 22 Eylül 2006, "Türk Medyası, 301. Maddenin Kaldırılması Çağrısı Yaptı," *Reuters*, 22 Eylül 2006, "Türkiye'nin Ceza Kanunu," *Financial Times*, BYEGM Yayınları, Dış Basında Ermeniler, Ankara, 23 Eylül 2006, 61-66.

Türkiye'nin AB'ye üyelik yolundaki girişimlerini olumsuz etkileyeceğine işaret edildiğini söylemek mümkündür.

1915 Olayları sırasında hayatını kaybeden Ermenilerin yanısıra binlerce Ermeni çocuğunun öksüz kaldığı, bu konuyla ilgili Agos'a gelen email ve mektupların bulunduğu, bugün bile halen birçok Ermeninin geçmişini, geçmişteki ailesini ve aile bireylerini aradığı konu edinilmiştir. Bir sonraki haber ise *The Economist* kaynaklıdır. Türkiye'de bir grup akademisyenin Ermeni iddialarıyla ilgili olarak konuşmaya başladığı, bunun cesaret verici bir gelişme olduğu ifade edilmiştir.⁸³ *Independent*'da da Orhan Pamuk'un yargılanması, davanın Türkiye'nin AB üyeliğini olumsuz etkileyeceği, benzer bir konuyla ilgili olarak Elif Şafak'ın da yargılanabileceği dile getirilmiştir.⁸⁴ *The Guardian*'da yine Elif Şafak davası konu edinilmiştir. Türkiye'de ifade özgürlüğü bulunmadığı, Avrupa Parlamentosu Genel Kurulu'nda da aynı konunun gündeme geldiği, Türkiye'nin AB'ye katılmak istiyorsa reformlarının hızlandırılması gerektiği ve Türkiye'nin geçmişiyle yüzleşmesi gerektiği dile getirilmiştir.⁸⁵

İngiliz basınında Türkiye'nin soykırım iddiaları konusunda hazırladığı tasarı nedeniyle Fransa'yı uyardığı ve Türkiye aleyhinde bir karar alınması halinde kendisinin Cezayir'deki sömürgeci geçmişinin hatırlatılacağına da işaret edilmiştir. Fransa'daki tasarıyla ilgili çalışmalar nedeniyle Türkiye'nin Fransa ve Kanada'daki büyükelçilerini geri çağırdığı, konuyla ilgili Türkiye'nin birtakım endişelerinin bulunduğu, tasarının Fransa Meclisi'nde görüşülmeye başlandığını ve Fransız hükümetinin Ermeni soykırımı yasasını desteklemeyeceğini açıkladığı bilgilerine yer verilmiştir. Konuyla ilgili son haber ise "Saçmalıyorsunuz Sayın Büyükelçi" başlığıyla *The Independent*'da yer almış ve Türkiye'nin İngiltere büyükelçisi Akın Alptuna'nın gazetesinin yazarı Robert Fisk'e gönderdiği mektup konu edinilmiştir. Fisk, soykırım iddialarının Türkiye'de bir grup 'dürüst Türk' bilim adamı tarafından dile getirilmeye başlandığı ve bunun demokratikleşme adına olumlu bir gelişme olduğu, ancak Türkiye'nin halen resmi olarak soykırımı kabul etmediği, oysa

83 "Ermenilerin Kayıp Öksüzleri Arayışı," *BBC*, 2 Ağustos 2005, 12-13, "Tarih Can Yakınca," *The Economist*, 6 Ağustos 2005, BYEGM Yayınları, Dış Basında Ermeniler, Ankara, 13-14.

84 "Orhan Pamuk Mahkumiyetle Karşı Karşıya," *BBC*, 2 Eylül 2005, 8, "Kitaplarla Geçen Hafta," *Independent*, 16 Eylül 2005, BYEGM Yayınları, Dış Basında Ermeniler, Ankara, 9.

85 "Yargılanan Adalet," *The Guardian*, 25 Eylül 2006, "Avrupa Parlamentosu Genel Kurulu Bugün Türkiye Raporunu Görüşecek," *BBC*, 26 Eylül 2006, "General, Ordunun Politikada Rolü Olmasında Israrlı," *Guardian*, 27 Eylül 2006, "AB Parlamentosu Türkiye Hakkındaki Kritik Raporu Kabul Etti," *Reuters*, 27 Eylül 2006, "AB: Türkiye Geçmişiyle Yüzleşmeli," *Daily Telegraph*, 28 Eylül 2006, "Türkiye, Hollanda'daki İhraç Kararlarını Eleştirdi," *Reuters*, 29 Eylül 2006, BYEGM Yayınları, Dış Basında Ermeniler, Ankara, 67-73.

söz konusu dönemle ilgili her geçen gün yeni diplomatik arşivlerin ortaya çıktığı ifade edilmiştir.⁸⁶

Fransız yasa tasarısına karşı Türk milletvekillerinin göstermiş olduğu tepkiyle ilgili haberler de yayınlanmış ve Fransa Cumhurbaşkanı Sarkozy'nin ülkesinde soykırımla ilgili yapılacak oylamayı engellemek için Türkiye'ye üç ön şart koştuğu belirtilmiştir. Bunların, Ermenistan ve Türkiye arasında bir komisyon kurulması, Türkiye'nin Ermenistan sınırını açması ve Türkiye'nin 301'i kaldırması olduğu belirtilmiştir.⁸⁷ Fransız Meclisi'nin kabul etmiş olduğu tasarının Başbakan Erdoğan tarafından oy kaygısıyla alınmış bir karar olarak yorumlandığı ve şiddetle kınandığı, AB'nin genişlemeden sorumlu komisyon üyesi Olli Rehn'in de tasarıya karşı çıktığı ve bunun Türkiye-AB ilişkilerine olumsuz etkisi olacağını dile getirdiği görülmektedir.⁸⁸ Fransa'nın soykırımın inkârını suç sayan yasayla ilgili haberler arasında dikkat çekici bir diğer başlık, Hrant Dink'in de söz konusu yasaya karşı çıktığı konudur. Dink söz konusu yasanın Ermeni meselesini istismar ettiğini ve gerekirse kendisinin Fransa'ya giderek bu yasayı ihlal edebileceğini dile getirmiştir. Tasarıyla ilgili sık sık Türkiye'nin Fransa'ya yönelik uyarılarda bulunduğu geniş haberlerin de yer aldığı İngiliz basınında, Denis Macshane imzasıyla yayınlanan makalede, AB'nin sürekli dolaylı olarak Türkiye'yi Avrupa'nın bir parçası olarak görmek istemediğini ima etmiştir. 1915 Olayları'ndan Türkiye Cumhuriyeti'nin sorumlu tutulamayacağı, Türkiye'nin AB'ye üyeliğine neredeyse her ay farklı bir engel çıkarıldığını ve Türkiye'nin bu şekilde "hor görülmesi" halinde kendisine yem müttefikler bulma konusunda hiç de zorlanmayacağını belirten bir makale yayınlanmıştır.⁸⁹

Fransa'daki bazı siyasilerin Türkiye'nin soykırımı tanınması gerektiğini, Fransız iş adamlarının bunun tam tersi olarak tasarının oylanmasının yan

86 "Mahkeme, Editörün Temyiz Başvurusunu Reddetti," *BBC*, 2 Mayıs 2006, "Türkiye, Ermeni Soykırımı Konusunda Fransa'yı Uyardı," *Reuters*, 3 Mayıs 2006, "Türkiye İki Elçisini Geri Çağırıyor," *Financial Times*, 9 Mayıs 2006, "Ermeni Konulu Fransız Yasa Tasarısı Türkiye'yi Endişeleniyor," *The Financial Times*, 18 Mayıs 2006, "Soykırım Yasa Teklifi Fransa Meclisinde," *BBC*, 18 Mayıs 2006, "Fransız Hükümeti Ermeni Soykırımı Yasasını Desteklemeyeceğini Açıkladı," *Reuters*, 18 Mayıs 2006, "Saçmalıyorsunuz Sayın Büyükelçi," *The Independent*, 20 Mayıs 2006, BYEGM Yayınları, Dış Basında Ermeniler, Ankara, 27-32.

87 "Türk Milletvekilleri Ermeni 'Soykırımı' Yasasına Karşı Fransa'yı Uyardılar," *Reuters*, 4 Ekim 2006, "Türkiye Ermeni Soykırımı Yasa Tasarısı konusunda Fransa'ya Baskı Yapıyor," *Reuters*, 6 Ekim 2006, "Sarkozy Fransa'da Ermeni Soykırımı Konusunda Yapılacak Oylamadan Kaçınmak İçin Üç Şart Öne Sürdü," *Reuters*, 9 Ekim 2006, BYEGM Yayınları, Dış Basında Ermeniler, Ankara, 47-48.

88 "Türkiye Başbakanından Fransız Sömürgeciliğine Sert Eleştiri," *Reuters*, 10 Ekim 2006, "Olli Rehn, Fransa'nın Ermeni Soykırımı Oylamasına İlişkin Uyarıda Bulundu," *Reuters*, 10 Ekim 2006, BYEGM Yayınları, Dış Basında Ermeniler, Ankara, 49-50.

89 "Ermeni Editör: Fransa'daki Soykırım Yasasına Karşı Gelebiliyorum," *Reuters*, 10 Ekim 2006, "Türkiye, Fransa'yı Ermeni Soykırım Tasarısı Konusunda Uyardı," *Guardian*, 11 Ekim 2006, "Türkiye'yi Horlamak Batı İçin Tehlikeli Bir Oyun," *Financial Times*, 11 Ekim 2006, BYEGM Yayınları, Dış Basında Ermeniler, Ankara, 51-54.

etkilerinden endişe ettikleri, Fransız Hükümeti'nin ise tasarıya mesafeli yaklaştığı ifade edilmiştir.⁹⁰ Tasarının kabul edilmesiyle ilgili çeşitli kesimlerin tepkisine yer veren *Reuters*'da, Fransız siyasetçilerin soykırımın kabul edilmesinin Türkiye'nin AB'ye katılımının ön şartı olması istedikleri ifade edilirken, konuyla ilgili akademisyen, yazar, araştırmacı ve siyasetçi olmak üzere Türk ve Fransa'dan farklı kişilerin görüşlerine yer verildiği görülmektedir. Nitekim, Uluslararası Stratejik İlişkiler Enstitüsü'nden Ortadoğu Uzmanı Didier Billion, Fransa'nın öncelikle kendi sömürgecilik tarihiyle ilgilenmesi gerektiğini belirtirken, Danske Bank'tan Lars Christensen ise tasarının Türkiye'yi agresifleştireceği, AB'ye üyeliğini zayıflatacağına vurgu yapmıştır. Fortsi Ekonomik Araştırmalar direktörü, Haluk Bürümcekçi ise Türkiye'nin Fransa'ya yönelik daha sert yaptırımlarda bulunması gerektiğini, Sabancı Üniversitesi'nden William Hale de tasarının kanunlaşması halinde bile yürürlüğe giremeyeceğini dile getirmiştir.⁹¹

Tasarının Türkiye-AB ilişkilerini olumsuz etkileyeceği haberlerinin yanısıra Fransa'nın tasarımı kabul etmesinin altındaki nedenlere dair haberler de İngiliz basınında yer almıştır. *Reuters*, Fransa'nın söz konusu tasarımı kabul etme nedeninin aslında Türkiye'nin AB'ye üye olmasını istememesine bağlayarak, tasarının onaylanmasını "*Türkiye'nin AB Treni Paris'te Vakitsiz Bir Mayına Çarptı...*" başlığıyla yayınlamıştır.⁹²

Tasarının birçok uluslararası kuruluş tarafından eleştirildiği daha önce belirtilmişti. Bunlardan biri olan AB, tasarının Türkiye-Ermenistan arasında yürütülmekte olan diyalog çabalarına darbe vuracağı öte yandan tasarının siyasi boyutunun yanısıra ekonomik boyutunun da sıkıntı yaratacağı ifade edilmiştir. Tasarının Fransa Ulusal Meclisi'nden geçmesinin ardından Cumhurbaşkanı Abdullah Gül "*Fransa bu ayıpla yaşayacaktır*" ifadesini kullanırken, *Financial Times* ise "*Türkiye AB Konusunda Darbe Yedi*" manşetini atmıştır. Bir yandan yazar Orhan Pamuk'a Nobel Edebiyat ödülü verilirken öte yandan soykırım iddialarını inkâr etmenin suç sayıldığı yasanın Fransa'da onaylanmasının kendi içinde çelişki arz ettiği belirtilmiştir. Yazarın aldığı ödülün bir bakıma siyasi olduğu ve Pamuk'un ülkesini Ermeni ve Kürt

90 "Royal: Türkiye Ermeni Soykırımını Tanımalı," *Reuters*, 11 Ekim 2006, "Fransız İşadamları Ermeni Soykırımı Yasa Tasarısı Oylamasının Yan Etkilerinden Endişeleniyorlar," *Reuters*, 11 Ekim 2006, "Fransız Hükümeti, Ermeni Tasarısına Mesafeli Yaklaşıyor," *Reuters*, 12 Ekim 2006, BYEGM Yayınları, Dış Basında Ermeniler, Ankara, 52-56.

91 "Fransız Parlamentosu'nun Ermeni Soykırımının İnkârını Suç sayan Tasarımı Kabul Etmesine İlişkin Tepkiler," *Reuters*, 12 Ekim 2006, BYEGM Yayınları, Dış Basında Ermeniler, Ankara, 56-57.

92 "Fransa Soykırım Tasarısı, Türkiye'nin AB Çabasına Zarar Verebilir," *Reuters*, 12 Ekim 2006, "Ermeni Soykırımı Oylamasının Arkasında Fransa'nın Türkiye'nin AB Üyeliği Korkusu Yatıyor," *Reuters*, 12 Ekim 2006, "Türkiye'nin AB Treni Paris'te Vakitsiz Bir Mayına Çarptı... Türkiye-Fransa İlişkilerinin Zarar Görmesi Bekleniyor," *Reuters*, 12 Ekim 2006, BYEGM Yayınları, Dış Basında Ermeniler, Ankara, 57-59.

meselesiyle ilgili olarak eleştirme cüretinde bulunduğu için ödüle layık görüldüğüne işaret edilmiştir. *Financial Times*, benzer şekilde tasarımı “İfade Özgürlüğüne Tehdit” manşetiyle ele alırken, konuyla ilgili olarak *Reuters* ise Türkiye’nin Fransa’ya misilleme yapma hazırlıkları yaptığını belirtmiştir.⁹³

İngiliz basınında şimdiye kadar Fransa’nın kabul ettiği tasarının Türkiye-AB ile Türk-Fransız ilişkilerini olumsuz etkileyeceği yönünde haberler yayınlanırken bu kez *The Daily Telegraph*’da tasarının Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin iyileştirilmesi yolunda yürütülen diyalog çabalarına da darbe vuracağı ifade edilmiştir. Yine aynı yayın organında tasarının Türkiye’deki İslamcı Milliyetçilerin elini güçlendireceği ve tasarının sırf Türkiye’yi köşeye sıkıştırma amacıyla kabul edilmiş olursa da aslında Fransa’yı zor durumda bıraktığı dile getirilmektedir. Bilindiği üzere tasarının onaylanmasının ardından Türkiye’de Fransız mallarının boykot edilmeye başlanmıştı, bu konuya da yer veren İngiliz basınında Vincent Boland-Martin imzasıyla yayınlanan haberde, Türk yetkililerin boykotun Türkiye’nin de ekonomik yapısına zarar vereceği gerekçesiyle engellenmeye çalışıldığı konu edinilmiştir.⁹⁴

Robert Fisk’in bir haberinde, Fransa Cumhurbaşkanı Chirac ve İçişleri Bakanı Sarkozy’nin, Türkiye’nin AB’ye üye olmadan soykırımı tanıması gerektiği yönündeki ön şartının memnuniyet verici olduğunu ve benzer bir girişimin AB’den de gelmesi gerektiğini belirterek, soykırımın inkârının suç sayılmasını öngören tasarının kabul edilmesini ise ifade özgürlüğünü kısıtladığı gerekçesiyle eleştirmişti. Fisk ayrıca, Fransa’da soykırımın inkârının suç sayılmasıyla benzer şekilde Türkiye’de de soykırımın olduğunu dile getirmenin 301 nedeniyle suç sayıldığını ancak kendisinin bu kurala uymayacağını şöyle ifade etmiştir: “...Kişisel olarak Türkiye’deki Holocaust inkarcılarının bize dokunmaya cesaret edip edemeyecekleri konusunda şüpheliyim. Ancak eğer denerlerse, Türk yayıncularıyla birlikte, modern Türk devletinin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk’ün bile suçlu olduğu bir soykırımı ihbar etmek için sanık sandalyesinde oturmak benim için şeref olacaktır...”⁹⁵

93 “AB, Fransa’daki Ermeni Tasarısıyla İlgili Endişelerini Dile Getirdi,” *Reuters*, 13 Ekim 2006, “Tartışmalı Karar Fransa Kamuoyunun Gündeminde Ne Ölçüde Yer Buluyor,” *BBC*, 13 Ekim 2006, “Türkiye AB konusunda Darbe Yedi,” *Financial Times*, 13 Ekim 2006, “Türk Yazara Verilen Ödül ve İfade Özgürlüğüne Vurulan darbe,” *Financial Times*, “İfade Özgürlüğüne Tehdit,” *Financial Times*, 13 Ekim 2006, “Türkiye Fransa’ya Karşı Misilleme Önlemler Üzerinde Çalışıyor,” *Reuters*, 13 Ekim 2006, BYEGM Yayınları, Dış Basında Ermeniler, Ankara, 60-65.

94 “Fransa Ermeni Soykırımını İnkâr Edenleri Hapse Atacak,” *The Daily Telegraph*, 13 Ekim 2006, “Bu Cahilce Hareket Sadece Bölünme Alevlerini Körükleyecek,” *The Guardian*, 13 Ekim 2006, “Türkiye’ye Karşı İnkâr Yasası,” *Financial Times*, 14 Ekim 2006, “Türkiye Fransız Mallarına Boykotu Engellemeye Çalışıyor,” *Financial Times*, 14 Ekim 2006, BYEGM Yayınları, Dış Basında Ermeniler, Ankara, 65-70.

95 “Sanık Sandalyesinden Soykırımı İhbar Edeceğim,” *The Independent*, 15 Ekim 2006, BYEGM Yayınları, Dış Basında Ermeniler, Ankara, 70-71.

Fransa'nın Türkiye'nin Ermeni olaylarını soykırım olarak kabul etmeden AB'ye üye olmaması gerektiği yönündeki tavrının ifade özgürlüğünü kısıtladığı dile getirilmiştir.⁹⁶ Fransa'nın I. Dünya Savaşı sırasında gerçekleşen 1915 Olayları'nın soykırım olarak tanınmasının inkar edilmesinin suç haline getirilmesine yönelik tasarısı nedeniyle Türk akademisyen Erdoğan Teziç'in Fransız ödülünü reddettiği belirtilmiştir.⁹⁷ Bir sonraki haberde de yine Fransız parlamentosunun kabul etmiş olduğu tasarının Türkiye'de milliyetçiliği körükleyeceği bu kez Yunanistan Dışişleri Bakanı tarafından dile getirildiği görülmektedir. Türkiye'nin AB'ye üyeliğiyle ilgili haberlerin de yer aldığı İngiliz basınında soykırım iddiaları konusunda Fransa'nın almış olduğu kararın Türkiye'nin üyelik yolunda attığı adımları olumsuz etkilemekte olduğu, Türkiye'nin Fransa'nın soykırım kararının ardından yasayla ilgili Fransa'ya nasıl bir tepki göstermesi gerektiğine dair çalışmalar yürüttüğü dile getirilmiştir. Ayrıca AB'nin Türkiye'yi üyelik yolunda attığı adımları hızlandırması ve ifade özgürlüğünü artırması konusunda uyardığı ifade edilmektedir.⁹⁸

The Guardian'da “Şimdi Avrupa İçin Tabu Yaratma Değil Yıkma Zamanıdır” başlığıyla yayınlanan yazıda Fransa Ulusal Meclisi'nin soykırımın inkârını suç sayan yasa tasarısının ifade özgürlüğünü kısıtladığı ve hiç kimsenin tarihi olayları yasalastırmaması gerektiği belirtilmiştir. Yine Fransız Ulusal Meclisi'nin aldığı yasaya tepki olarak Türkiye'nin Fransız filmlerinin televizyonlarda yayınlamama kararı aldıkları, AB'nin Türkiye temsilcisi Hans-Joerg Kretschmer'in Türkiye'yi ifade özgürlüğü konusunda uyardığı, tasarının ABD tarafından da eleştirildiği ve Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in de tasarıya tepki gösterdiği ifade edilmiştir.⁹⁹

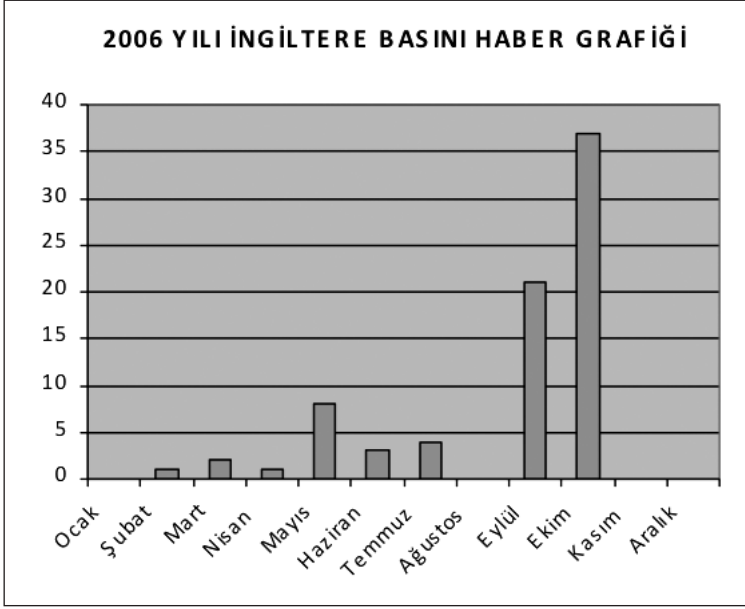
96 “İfade Özgürlüğü Düşmanları Her Yerde,” *Observer*, 16 Ekim 2006, BYEGM Yayınları, Dış Basında Ermeniler, Ankara, 28-29.

97 “Türk Akademisyen, Fransız Ödülünü Reddetti,” *Reuters*, 16 Ekim 2006, BYEGM Yayınları, Dış Basında Ermeniler, Ankara, 29.

98 “Yunanistan, İlerleme Raporu Öncesinde, Türkiye İle Müzakere Başlıklarının Görüşülmesine Karşı Çıkıyor,” *Reuters*, 16 Ekim 2006, “Türkiye Avrupa'nın Kapısında 20 Yıl Daha Bekleyebilir,” *The Times*, 16 Ekim 2006, “Fransız Yasasına Karşı Ankara Tavrını Netleştirmek İstiyor,” *BBC*, 17 Ekim 2006, “AB Türkiye'yi İfade Özgürlüğünün Öncelik Olması Gerektiği Yönünde Uyardı,” *Financial Times*, 17 Ekim 2006, “Ganimet Elden Gidiyor,” *The Independent*, 17 Ekim 2006, “Türkiye-AB İlişkileri,” *BBC Radio 4*, 17 Ekim 2006, BYEGM Yayınları, Dış Basında Ermeniler, Ankara, 29-35.

99 “Şimdi Avrupa İçin Tabu Yaratma Değil Yıkma Zamanıdır,” *The Guardian*, 19 Ekim 2006, “Türk Televizyonlarına Fransız Filmlerini Göstermeme Çağrısı,” *Reuters*, 19 Ekim 2006, “Kretschmer, Türkiye'yi İfade Özgürlüğü Konusunda Harekete Geçmeye Çağırıyor,” *Reuters*, 20 Ekim 2006, “ABD: Fransa'nın Ermeni Soykırımı Yasa Tasarısının Bir Mantığı Yok,” *Reuters*, 20 Ekim 2006, “Azeri Cumhurbaşkanı: ermeni Soykırımı Bir Hayal,” *Reuters*, 27 Ekim 2006, BYEGM Yayınları, Dış Basında Ermeniler, Ankara, 36-38.

Tablo 8

2006 yılı haber grafiğinde ise ilginç bir biçimde Nisan-Mayıs aylarındaki haber sayısının az, Eylül-Ekim aylarında ise bir patlama yaşandığı görülmektedir. Özellikle Eylül-Ekim aylarında Fransa’da soykırım iddialarını inkâr edenlerin cezalandırılmasına yönelik yasanın etkili olduğu ve tüm ülke basınlarında yankı bulduğu anlaşılmaktadır.

Uzun süredir kapalı olan Türkiye-Ermenistan sınırının açılması için iki ülke iş adamlarının çalışmalar yürüttüğü, sınırın açılmasının iki ülke ekonomisine katkı sağlayacağı ifade edilmiştir. Avusturyalı yazar Franz Werfel’in *Musa Dağı’nda 40 Gün* adlı eserinin başrollerini ünlü aktör Sylvester Stallone tarafından oynanacağı bir filme dönüştürüleceği, konuyla ilgili bazı Türk grupları tarafından Stallone’ye filmi çekmemesi için protesto mektupları gönderildiği belirtilmiştir.¹⁰⁰ Yahudi soykırımının inkârının suç sayılması yönünde bir yasa tasarısının hazırlandığı ancak bu tasarının onaylanmasının ifade özgürlüğünü kısıtlayacağı ifade edilirken, Türkiye’nin AB ile katılım müzakerelerinde yaşadığı çıkmazın ülkede yabancı düşmanlığını körüklediğini, Hrant Dink cinayetinin de bu nedenle işlendiği iddia edilmiştir. Ayrıca Türkiye’de Ermeni trajedisinin gündeme getirme ya da konuya eleştirel

100 “Türk ve Ermeni İşadamları Sınırın Açılmasından Yana,” *Reuters*, 16 Ocak 2007, “Stallone Siyasi Açından Hassas Bir Konuda Tavrını Belli Edecek,” *The Independent*, 18 Ocak 2007, BYEGM Yayınları, Dış Basında Ermeniler, Ankara, 41-43.

bir yaklaşım sergileyen yazar ve akademisyenlerin 301.madde kullanılarak susturulmaya çalışıldığı ve Türkiye'nin ifade özgürlüğünün önündeki en büyük engelin 301 olduğu dile getirilmiştir. Benzer şekilde *The Economist* dergisi de Dink cinayetinin ardından 301.maddesinde değişiklik yapılması ya da yasanın kaldırılması gerektiği ve cinayetin ardından yüz binlerce insanın sokaklara dökülmesinin Türkiye için umut verici bir değişimi simgelediği belirtilmektedir. Dünya basınında büyük bir yankı uyandıran Dink cinayetiyle ilgili ABD Kongresi'nde bir tasarının görüşüldüğü ve cinayetin kınanarak 301'inde kaldırılması önerisinde bulunulduğu dile getirilmiştir. Dink cinayetinin bir bakıma Türkiye'nin geçmişiyle yüzleşmesi için bir fırsat da olduğunun belirtildiği *Open Democracy* adlı internet sayfasında Türkiye'de artık konuyla ilgili iki farklı görüşün hakim olduğu iddia edilmektedir.¹⁰¹

Ermeni Sorunu ve Irak'taki gelişmeler nedeniyle Türkiye-ABD ilişkilerinde sıkıntılar yaşanabileceğini, ABD Kongresi'ne sunulan tasarı ve Irak'ta bir referandum yapılması konusuna sıcak bakması dolayısıyla Türkiye'de Amerikan düşmanlığının artmasından endişe edildiğine vurgu yapılmaktadır.

İngiliz basınında AB dönem başkanı Almanya tarafından soykırımın inkârını suç sayan bir yasa tasarısının hazırlanmakta olduğu ancak tasarının ifade özgürlüğünü kısıtlayacağı gerekçesi ile büyük bir tartışma yarattığı konulu bir haber yayınlanmıştır. *BBC*'nin 5 Şubat tarihli yayınında, dönemin Dışişleri Bakanı Abdullah Gül'in ABD'ye bir haftalık bir ziyarette bulunduğu ve ziyaret sırasında

hangi konuların ele alınacağına dair gazeteci yazar Yasemin Çongar ile gerçekleştirilen bir röportaja yer verilmiştir. Burada özetle Dışişleri Bakanı'nın ABD'de PKK, sınır ötesi operasyon ve Temsilciler Meclisi'nde görüşülmekte olan Ermeni tasarısıyla ilgili konuların ele alınacağı belirtilmiştir.¹⁰²

Ermeni Sorunu ve Irak'taki gelişmeler nedeniyle Türkiye-ABD ilişkilerinde sıkıntılar yaşanabileceğini, ABD Kongresi'ne sunulan tasarı ve Irak'ta bir referandum yapılması konusuna sıcak bakması dolayısıyla Türkiye'de Amerikan düşmanlığının artmasından endişe edildiğine vurgu yapılmaktadır. Dink suikastının ardından Türkiye-Ermenistan ilişkilerinde yeni bir dönemin

101 "Yahudi Soykırımının İnkârı Büyük Bir Hata Olur," *The Guardian*, 18 Ocak 2007, "İstanbul'da Ölüm," *Financial Times*, 25 Ocak 2007, "Hrant Nasıl Onurlandırılır," *The Economist*, 26 Ocak 2007, "Dink Cinayeti ABD Kongresinde," *BBC*, "Hrant Dink Suikastı ve Soykırım Mirası," *Open Democracy*, 25 Ocak 2007, BYEGM Yayınları, Dış Basında Ermeniler, Ankara, 424-28.

102 "AB Kapsamlı Bir 'Soykırımı İnkâr' Yasası Planlıyor," *The Daily Telegraph*, 2 Şubat 2007, "Dışişleri Bakanı Abdullah Gül, Bir Hafta Sürecek ABD Ziyaretine Başlıyor," *BBC*, 5 Şubat 2007, BYEGM Yayınları, Dış Basında Ermeniler, Ankara, 29-30.

yaşanmaya başlandığına da işaret eden İngiliz basınında yakın bir dönemde Türkiye-Ermenistan sınırının açılacağına işaret edilmiştir.¹⁰³ ABD Kongresi'ne sunulan Ermeni yasa tasarısı *Economist* dergisinde de yer almış ve tasarının iki ülke ilişkilerini olumsuz etkileyeceği ve Ermenistan yönetiminin 1915 Olayları'nı incelemek üzere ortak bir komisyon kurulması önerisine sıcak baktığı konulu haberlere yer verilmiştir. İngiliz basınında ayrıca, Ermenistan Parlamentosu'nun kabul etmiş olduğu çifte vatandaşlık yasasının kabulüne de değinilerek yasanın Ermenistan kamuoyunu ikiye böldüğü bazı kesimlerce yasanın Ermenistan'ın komşularıyla ilişkilerini bozacağı iddia edilirken bazı kesimler tarafından ise ülkenin kaderinin ülke dışında yaşayan kişilere bırakılacağı gerekçesiyle karşı çıkıldığı ifade edilmiştir.¹⁰⁴

Open Democracy adlı internet sayfasında "Hrant Dink ve Türkiye'deki Ermeniler" başlığı altında, Dink'in İstanbul'daki Ermenilerin sıkıntılarının dile getirilmesinde önemli rol oynadığı, bu yönüyle Ermeni toplumunun sembolü haline geldiği, öte yandan Türk kamuoyunda Ermenilerle ilgili mevcut olumsuz algının kırılması içinde büyük çaba sarf ettiğini ve Dink'in ölümüyle birlikte Türkiye'de büyük bir değişimin yaşanmaya başladığı üzerinde durulmuştur.¹⁰⁵ *BBC*'nin 27 Şubat 2007 tarihli yayınında Bruce Clark imzasıyla yayımlanan haberde Türkiye'de Ermeni meselesinin 90 yıl içinde büyük bir değişim ve gelişim evresi geçirdiğini belirterek bunu "savunmada kalma, yargı ve infaz, milliyetçi duygular ve yeni bir devlet" başlığı altında değerlendirmiş ve 1915 Olayları'ndan Türkiye Cumhuriyeti'nin sorumlu tutulamayacağına değinilmiştir. Son haberde, Dink cinayetinin ABD Senatosu'nda gündeme geldiği ve senatonun cinayeti kınayan bir tasarı onayladığı konu edinilmiştir.¹⁰⁶

İngiliz basınında *Los Angeles Times*'in muhabiri Mark Arax'ın soykırım iddialarıyla ilgili hazırlamış olduğu bir haber nedeniyle görevinden ayrılmak zorunda kaldığı, NABUCCO projesi için Türkiye'nin Fransız şirketleri yerine

103 "Irak ve Ermeni 'Soykırımı' ile İlgili Gelişmelerden dolayı ABD-Türkiye İlişkileri Daha Da Kötülebilir," *The Financial Times*, 9 Şubat 2007, "Türk Ordusu Ermenistan İle İlmli İlişki Arayışında," *Jane's Information Group*, 14 Şubat 2007, "ABD Soykırım Yasası Türkleri Kızdırıyor," *Guardian*, 16 Şubat 2007, BYEGM Yayınları, Dış Basında Ermeniler, Ankara, 39-40.

104 "Türkiye ve Ermeniler... Soykırım Savaşları," *The Economist*, 16 Şubat 2007, "Ermenistan, Türkiye İle Diplomatik İlişki Kurmaya ve Geçmişini Ele Almaya Hazır," *Reuters*, 19 Şubat 2007, "Ermenistan Parlamentosu Çifte Vatandaşlığı Yasalaştıran Bir Tasarıyı Kabul Etti," 21 Şubat 2007, BYEGM Yayınları, Dış Basında Ermeniler, Ankara, 41-43.

105 "Hrant Dink ve Türkiye'deki Ermeniler," *Open Democracy*, 28 Ocak 2007, BYEGM Yayınları, Dış Basında Ermeniler, Ankara, 43-46.

106 "Türkiye'nin Ermeni İkilemi," *BBC*, 28 Şubat 2007, "Dink Cinayeti ABD Senatosunda," *BBC*, 6 Mart 2007, BYEGM Yayınları, Dış Basında Ermeniler, Ankara, 46-47.

Alman enerji şirketini tercih ettiği bunda Fransa'nın soykırım iddialarına destek vermesinin etkili olduğu ifade edilmiştir.¹⁰⁷ Robert Fisk imzasıyla yayınlanan bir yorumda soykırım iddiaları konusunda Batılı devletlerin basınında Ermenistan yanlısı haberler yayınlanırken, Ermeni basınının bu konuya gerekli özeni göstermediği, Ermenistan'da basının yeterince özgür olmadığı şöyle ifade edilmiştir:

“...Ermenistan'ın üzüntü verici bir biçimde yeniden seçilen Başbakanı Serj Sarkisyan, “tarafsız” muhalefete izin verirken, gerçek siyasi tartışmalara müsaade etmiyor. Ciddi muhaliflerin partileri ve gazeteleri kapatılabiliyor. Sarkisyan geçenlerde yerel basına, “ekonominin demokrasiden daha önemli olduğunu” söyledi. Özgür Ermenistan'ın yolsuzluğa bulaşmış ilk cumhurbaşkanı Petrosyan'ın da geri dönmeyi planladığı söylentilerini duymak pek şaşırtıcı değil sanırım. Sarkisyan, bir ara Amerikan Liberty Radyosunun Özgür Avrupa istasyonunu bile Ermenistan'dan uzaklaştırmaya çalışmıştı. Gerçi bu pek de antidemokratik bir girişim olmazdı...”¹⁰⁸

The Times gazetesinde “KONUŞULMASI CESARET İSTİYEN TARİH” başlığıyla, Taner Akçam'ın Ermeni meselesiyle ilgili Türkiye aleyhinde hazırlamış olduğu kitabı nedeniyle Türk basınındaki bazı kesimler tarafından vatan haini olarak ilan edildiği iddia edilmiştir. Dink'in bu nedenle akademik hayatını yurtdışında devam ettirmek zorunda kaldığı, öte yandan Hrant Dink'in de Akçam ile aynı görüşleri paylaştığı ancak ülkeyi terk etmediği için hayatını kaybettiği dolayısıyla Türkiye'de bazı konularda fikir beyan etmenin pek de kolay olmadığı yönünde bir imada bulunulmuştur.¹⁰⁹

Soykırım iddialarının yanısıra Karabağ'la ilgili haberlerin de yer aldığı İngiliz basınında Dağlık Karabağ'da yaşanan ekonomik problemlerin diaspora Ermenilerinin ekonomik desteğiyle büyük ölçüde halledildiği ve bölgenin Ermeniler için önemli olduğu şöyle ifade edilmiştir: “*Ermeni diasporası açısından bölgenin güçlü bir çekiciliği var çünkü birçokları bölgeyi, etrafını Müslüman komşuların çevrelediği küçük, tarihi Hristiyan bir milletin ayakta kalma çabasının bir parçası olarak görüyorlar.*”¹¹⁰

107 “İnternet Yorumcularının Kazandığına Şüphe Yok,” *The Independent*, 22 Temmuz 2007, “Türkiye Nabucco İçin RWE'yi Destekliyor,” *Reuters*, 2 Ağustos 2007, BYEGM Yayınları, Dış Basında Ermeniler, Ankara, 11-12.

108 “Cesaret, Gözyaşları ve Yıkılan Hayaller,” *The Independent*, 4 Ağustos 2007, BYEGM Yayınları, Dış Basında Ermeniler, Ankara, 12-13.

109 “KONUŞULMASI CESARET İSTİYEN TARİH,” *The Times*, 2 Ağustos 2007, BYEGM Yayınları, Dış Basında Ermeniler, Ankara, 13-14.

110 “Savaş Yüzünden Parçalanın Bölge Sürgündeki Ermenilerle Kalkmıyor,” *Reuters*, 27 Ağustos 2007, BYEGM Yayınları, Dış Basında Ermeniler, Ankara, 14-15.

The Independent gazetesinin *Extra* ekinde, Robert Fisk imzalı “Unutulan Holokost” başlıklı bir yazı yayınlanmıştır. Yazıda I. Dünya Savaşı sırasında Türkiye tarafından 1.5 milyon Ermeninin öldürüldüğü, bunun 20.yüzyılın en kanlı ve en tartışmalı bölümlerinden biri olduğu ve Almanların Nazilere uyguladığı holokost ile eşdeğer olduğu iddia edilmiştir. Ayrıca Fisk’in Erivan’ı ziyaret ederek “modern tarihin ilk soykırımına ait olup şimdiye değin yayınlanmamış görüntülerini ortaya çıkardığı” ifade edilmiştir. Fisk’in Erivan’daki soykırım müzesinde daha önce yayınlanmamış tehcir fotoğraflarını bulduğu, Nazi Almanyasının Yahudilere yaptığı zulüm ile tehcirin benzerlik gösterdiği, tehcirin aslında Ermenileri yok etmeye yönelik bir girişim olduğu, soykırım eyleminin Türk tarihçi Taner Akçam tarafından da kanıtlandığı ve Ermenilerin yok edilmesinde Kürtlerin de önemli rol oynadığı makalede yer alan iddialar arasında yer almıştır. Ayrıca Ermenilerin savaş yıllarında Batılı devletlere destek verdikleri gerekçesiyle tehciye tabi tutuldukları, tehcir sırasında Ermenilerin Türkler tarafından vahşice öldürüldüğü, söz konusu katliamların o dönemde Osmanlı’nın müttefiki olan Alman askerleri tarafından da belgelendiği, bazı Alman subaylarının ülkelerine döndüklerinde katliam fotoğraflarını sattığına dair bilgiler de bulunduğu iddia edilmiştir.¹¹¹

İngiliz basınında benzer içerikli bir makale, *Daily Mail* gazetesinde “Unutulan Soykırım” başlığıyla yer almıştır. Zoe Brenman imzalı yazıda yine tehcirin 20. yüzyılın ilk soykırımı olarak görüldüğü, Ermenilerin Türkler tarafından sistemli bir şekilde yok edildiği, söz konusu dönemde Churchill tarafından yaşananların “soykırım” olarak tanımlandığı iddia edilmiştir. Hitlerin de Ermenilerin yaşadığı trajediden ilham aldığı, savaş muhabiri Robert Fisk’in katliama dair yeni belge ve fotoğrafları ortaya çıkardığı, “Ermeni soykırımı ile Yahudi holokostu” arasında büyük benzerliklerin bulunduğu ve tehcir yıllarında sayısız savaş suçlarının işlendiği yönünde bilgilere de makalede değinilmiştir. İngiliz hükümetinin konuyla ilgili olarak katliamın sorumlularının cezalandırılması için dönemin yetkililerine baskı uyguladığı, 1919 yılında savaş suçları mahkemesi kurulduğu ancak bir sonuca varılamadığı, bugüne kadar 21 ülke tarafından 1915 Olayları’nın soykırım olarak kabul edildiği ve Türkiye’nin soykırım iddialarını kabul etmeden AB’ye üye edilmemesi gerektiği belirtilmiştir.¹¹² Bu yönüyle İngiliz basınında diğer ülke basınılarıyla ortak hareket ettiği ve soykırım iddialarının kabulünü AB’ye üyelik için bir ön şart olarak gördüğü anlaşılmaktadır.

111 “Unutulan Holokost,” *The Independent*, 31 Ağustos 2007, BYEGM Yayınları, Dış Basında Ermeniler, Ankara, 15-18.

112 “Unutulan Soykırım,” *Daily Mail*, 4 Eylül 2007, BYEGM Yayınları, Dış Basında Ermeniler, Ankara, 18-21.

İngiliz basınında “Anavatan Yok” başlığıyla Nouritza Matosyan başlığıyla yayınlanan haberde ise Elif Şafak’ın “Baba ve Piç” adlı romanı konu edinilmiştir. Eserden övgüyle bahsedilen makalede, Orhan Pamuk ve Elif Şafak gibi yazarların “Türklüğü aşağıladığı gerekçesiyle” ölüm tehditleri aldığı konu edinilmiştir. Yine Hrant Dink cinayetinin duruşması sırasında gerçekleştirilen gösterilere de yer verildiği görülmektedir.¹¹³ İngiliz basınında ele alınan konulara bakıldığında Dink, Şafak ve ülke parlamentolarında görüşülen kararlar, 1915 Olayları’ndan daha fazla gündeme taşınmıştır. Bu anlamda, İngiliz kamuoyu da Türkiye ile kararların alındığı ülkeler arasında yarattığı krizle yakından ilgilenmektedir.

İngiliz basınında ABD Kongresi’nde görüşülen tasarinin Türk-Amerikan ilişkilerinin yanısıra Türk-Ermeni ilişkilerine de zarar verebileceği şöyle ifade edilmiştir: “...ABD Kongresi şimdi, 1 milyona yakın Osmanlı Ermenisinin 1915’te uğradığı toplu katliamı soykırım olarak adlandıran bir yasa tasarısını kabul ederek, iki toplum arasındaki bu hassas süreci yerle bir edebilir.” Türkiye’de ABD hakkındaki mevcut olumlu algının giderek azaldığı, buna karşın ABD düşmanlığının artmakta olduğu ve ABD’nin söz konusu kararının oy kaygısı taşıdığı dile da getirilmiştir.¹¹⁴ Aslında bu durum birçok ülke için söz konusu olmakla beraber çoğunlukla gündeme taşınmayan bir husustur. Nitekim Fransa ve Almanya gibi büyük devletlerin kararlarının kabulünde de siyasi çıkarlar ön planda olmuştur.

Kararlar nedeniyle Türkiye’nin ABD’ye verdiği desteği keseceği, ABD Kongresinin görüştüğü tasarıyla ilgili olarak Türkiye tarafından uyarıldığı ve tasarıyla ilgili olarak Başkan Bush ve Dışişleri Bakanı Rice’ın tasarinin reddedilmesini istediği de İngiliz basınında konu edinilmiştir.¹¹⁵ Yine tasarinin onaylanmasının Türkiye-ABD ilişkilerini olumsuz etkileyeceği, Komitenin Başkan Bush’un uyarılarını dikkate almadığı, konunun Başkan Bush ile Kongre üyeleri arasında görüş ayrılığına neden olduğu ve oylamanın ardından Türkiye’nin Büyükelçisini geri çağırdığı konularına da yer verilmiştir.¹¹⁶ ABD

113 “Anavatan Yok,” *Financial Times*, 8 Eylül 2007, “Dink Cinayeti Duruşmasına Protestolar Damgasını Vurdu,” *Reuters*, 1 Ekim 2007, BYEGM Yayınları, Dış Basında Ermeniler, Ankara, 22-23.

114 “Türkiye ve Ermenistan... Soykırım Çılgınlığı,” *The Economist*, 5 Ekim 2007, BYEGM Yayınları, Dış Basında Ermeniler, Ankara, 37-38.

115 “Üç Milletvekili Ermeni Soykırımı Tasarısı İçin Washington’da,” *BBC*, 8 Ekim 2007, “Türkiye Ermeni Soykırımı Tasarısı Yüzünden ABD’ye Desteği Kesebilir,” *Reuters*, 8 Ekim 2007, “Kongre, Yasa Tasarısının Ankara’da Yaratacağı Tepki Konusunda Uyarıldı,” *Financial Times*, 8 Ekim 2007, Türkiye Cumhurbaşkanı Ermeni Soykırımı Tasarısı Konusunda Başkan Bush’u Uyardı,” *Reuters*, 9 Ekim 2007, “Türkiye İçin Önemli Gün,” *BBC*, 10 Ekim 2007, “Bush ve Rice Ermeni Soykırımı Tasarısının Reddedilmesini İstedi,” *Reuters*, 10 Ekim 2007, “ABD Meclis Komitesi Ermeni Soykırımı Tasarısını Onayladı,” *Reuters*, 11 Ekim 2007, BYEGM Yayınları, Dış Basında Ermeniler, Ankara, 38-43.

116 “Türkiye: Ermeni Yasa Tasarısı ABD İle İlişkilere Zarar Verecek,” *Reuters*, 11 Ekim 2007, “Ermeni ‘Soykırımı’ Oylaması Bush’u Hiç Saydı,” *Financial Times*, 11 Ekim 2007, “Bush İle Kongre, Ermeni ‘Soykırımının’ Statüsünü Tartışıyor,” *The Independent*, 11 Ekim 2007, “ABD’nin Ermeni ‘Soykırımı’ Oylamasından Sonra Türkiye Büyükelçisini Geri Çağırdı,” *The Independent*, 12 Ekim 2007, BYEGM Yayınları, Dış Basında Ermeniler, Ankara, 43-47.

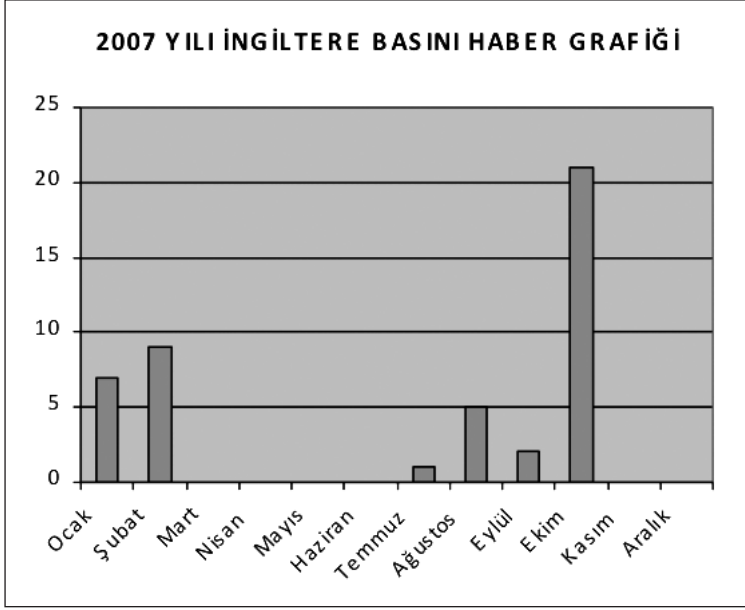
Parlamentosu'nda görüşülmekte olan tasarının onaylanması halinde ABD'nin yerel politikalarının ve Irak ikmal hattının da tehlikeye gireceği de İngiliz basınında konu edinilmiştir.¹¹⁷ “*Tarihin Unutmayı Yeğlediği Terör*” başlığıyla yayınlanan bir haberde Ermenilerin Türkler tarafından öldürüldüğü son derece abartılı ifadelerle şöyle ele alınmıştır; “...*Erkekler, infaz mangaları tarafından idam edildi ya da köylerinin dışında baltalarla doğrandı. Kadın ve çocuklar susuzluktan, hastalıktan ya da yorgunluktan veya çetelerin tecavüzü yüzünden ölmeleri için çöle sürüldü. Bugünkü Suriye sınırları içinde yer alan Hurgada'nın eteklerinde benim keşfettiğim toplu mezarın birinde, çoğu dişleri mükemmel durumda olan gençlerden oluşan binlerce insanın iskeleti vardı. Oradaki kıyımdan kaçan ve yamaçtaki toplu mezarı gösteren 100 yaşında Ermeni bir kadınla bile karşılaştım...*”¹¹⁸ Yine ABD Kongresinde görüşülen tasarının doğrudan Washington'un Türkiye üzerindeki etkisini zayıflatabileceği, tasarının onaylanması konusunda Temsilciler Meclisi Başkanı Nancy Pelosi'nin kararlı olduğu, tasarının Türkiye ve ABD'yi karşı karşıya getirdiği, ABD'nin Türkiye'nin Irak saldırısını durdurma yönünde çaba sarf ettiği ve konuyla ilgili Türkiye'ye ziyarette buldukları haberleri yayınlanmıştır.¹¹⁹

117 “Tarihin Ağırlığı,” *The Independent*, 12 Ekim 2007, “Zaten Zor Durumu Daha Da Kötüleştirmek,” *The Guardian*, 12 Ekim 2007, “Türkiye Soykırım Oylaması Sıkıntısında ABD Büyükelçisini Geri Çağırıldı,” *The Guardian*, 12 Ekim 2007, “Adalet Mi Yoksa Tavrı Mı?,” 12 Ekim 2007, “Türkiye Başbakanı: ABD İle İlişkiler Tehlikede,” *Reuters*, BYEGM Yayınları, Dış Basında Ermeniler, Ankara, 48-49.

118 “Tarihin Unutmayı Yeğlediği Terör,” *The Independent*, 14 Ekim 2007, BYEGM Yayınları, Dış Basında Ermeniler, Ankara, 52-53.

119 “Rice Türkiye'den Kuzey Irak Konusunda Soğukkanlı Olunmasını İstedi,” *Reuters*, 14 Ekim 2007, “Türkiye Genelkurmay Başkanı: Türk-ABD İlişkileri Risk Altında,” *Reuters*, 15 Ekim 2007, “ABD Temsilciler Meclisi Başkanı Pelosi, Ermeni Soykırımını Yasa Tasarısını Oylama Kararlılığını Yineledi,” *BBC*, 15 Ekim 2007, “Ermeni Soykırımını Karar Tasarısı Yoluna Devam Ediyor,” *Reuters*, 15 Ekim 2007, “Çatışmaya Giden Yolda Türkiye ve ABD,” *Financial Times*, 15 Ekim 2007, “Türkiye-ABD İlişkileri Tehdit Altında,” *Financial Times*, 15 Ekim 2007, “ABD, Türk Saldırısını Durdurmaya Çalışıyor,” *The Observer*, 15 Ekim 2007, BYEGM Yayınları, Dış Basında Ermeniler, Ankara, 53-74.

Tablo 9

2007 yılı Nisan-Mayıs aylarında herhangi bir hareketliliğin yaşanmadığı, Ocak-Şubat ve Temmuz-Ağustos-Eylül-Ekim aylarında ise ciddi bir artış kaydedildiği görülmektedir. Bu da söz konusu tarihlerde ABD Temsilciler Meclisi ve Senato'da görüşülen tasarıların ve Fransa'daki soykırımın inkârını suç sayan yasanın haberlerin artışını etkilediğini ortaya koymaktadır.

Sonuç:

Sonuç olarak 1982-2007 yılları arasında büyük bir çoğunluğu İngiliz haber ajansları ve İngiliz radyo yayınlarına dayanan İngiliz basınındaki haberlerin içeriği şöyle özetlenebilir; Elif Şafak davası İngiliz basınında geniş yer kaplamış, bu tür davaların Türkiye'de sıkça gündeme geldiği ve aslında ifade özgürlüğünü kısıtlamaya yönelik bir girişim olduğu dile getirilmiştir. Ayrıca Elif Şafak'ın yargılanması ve beraat etmesinin Türkiye'de milliyetçiliği körüklediği, Türkiye'nin AB yolundaki reformlarını yavaşlattığı da iddia edilmiştir.

İngiliz basınında 301'in uluslararası kuruluşlar aracılığıyla baskı uygulanarak kaldırılması gerektiği ve Hrant Dink'in de 301 nedeniyle hayatını kaybettiği ve kendisinin de bu maddeye karşı olduğuna işaret edilmiştir. Ayrıca ABD

Senatosu'na sunulan tasarının Türkiye-ABD ilişkilerini olumsuz etkilediği, ABD'nin bölgesel çıkarlarını gözönünde bulundurarak Türkiye aleyhinde bir karar alamayacağı ve Türkiye'nin konuyla ilgili olarak ABD'yi uyardığı konularına değinilerek, aslında tasarının bir bakıma Türkiye'den çok ABD'yi de zor duruma sokacağına değinilmiştir. Ayrıca Fransa'nın kabul etmiş olduğu soykırımın inkârını suç sayan yasanın Türk-Fransız ilişkilerini olumsuz etkilediği ve kararın bir grup Fransız bilimadamı ve araştırmacıları tarafından da eleştirildiği belirtilmiştir. Burada Fransa'nın söz konusu kararı karşısında İngiltere'nin de kararı onaylamadığı ve bunun ifade özgürlüğüne darbe indirdiği yönünde açıklamada bulunduğu hatırlanmasında yarar vardır.

İngiliz basını Türkiye'nin arşivlerini açmasını sorunun çözümünde önemli bir adım olarak görmekte ve meselenin Türkiye'nin siyasi ilişkilerini önemli ölçüde etkilediğini düşünmektedir. İngiliz basınının, Yahudi lobisinin Ermeni iddialarıyla ilgili yürüttüğü çalışmaları ise yanlı olarak değerlendirdiği görülmektedir.

İngiliz basınında yer alan haberlerin genelinde objektif bir tutum sergilenmeye çalışıldığı gözlemlenmektedir. İngiliz basınının konuyla ilgili gelişmeleri günbegün takip ettiği de görülmektedir. Öte yandan, doğrudan konuya müdahil olmaktansa daha ziyade konuyla ilgili diğer ülke basınlarında yer alan haberlere ağırlık verildiği ve doğrudan bir yargıda bulunulmadığı da görülmektedir.

İngiliz basınında, diğer ülkelerden farklı olarak, Ermeni meselesiyle ilgili gelişmeler söz konusu olduğunda, hem Türk karşıtı hem de Türkiye'yi kısmen de olsa destekleyen Justin McCarthy, Rober Fisk, Heath Lowry, Hrant Dink, Mete Tuncay, Taner Akçam vb. yazar ve aydınların görüşlerine de yer verildiğinin belirtilmesinde yarar vardır.

KAYNAKÇA

Kitaplar:

Büyük Savaş II. Dünya Savaşı Tarihi. Çev: Fikret Arıt. İstanbul: Milliyet Yayınları, 1974.

Deveci Bozkuş, Yıldız. *Parlamento Kararları Çerçevesinde Soykırım İddialarının Yabancı Basında Yeniden İnşası (1965-2007).* Ankara: Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmış Doktora Tezi, 2011.

Güngören, Fatma. *SSCB Dışişleri Bakanlığı Almanya Dışişleri Bakanlığı Belgeleri, İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye Üzerine Gizli Pazarlıklar (1939-1944).* İstanbul: Örgün Yayınevi, 2003.

Hobsbawm, Eric. *Kısa 20. Yüzyıl 1914-1991 Aşırılıklar Çağı.* Çev: Yavuz Alogan, İstanbul: Everest Yayınları, 2006.

Karabekir, Kazım. *CHP Grup Tartışmaları Ankara'da Savaş Rüzgârları II. Dünya Savaşı,* (İstanbul: Emre Yayınları, 5. Baskı, 2000).

Kennedy, Paul. *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri, 16. Yüzyıldan Günümüze Ekonomik Değişim ve Askeri Çatışmalar.* Çev: Birtane Karanakçı. İstanbul: Türkiye İşbankası Kültür Yayınları, 10. Baskı, 2005.

J. Lee, Stephen. *Avrupa Tarihinden Kesitler 1789-1980.* Çev: Savaş Aktur, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2002.

Walker, Martin. *Basının Gücü,* Çev: Gülden Şen. İstanbul: Milliyet Yayınları, 1999.

Gazeteler ve Web Siteleri:

- The Times: <http://www.thetimes.co.uk/tto/news>, E.T.10.08.2010.
- http://en.wikipedia.org/wiki/The_Times, E.T.10.08.2010.
- <http://us.macmillan.com/author/jamesharding>
- The Guardian: <http://www.guardian.co.uk>
- Independent: <http://www.independent.co.uk>, E.T. 10.08.2010.

- Financial Times: <http://www.ft.com/home/uk>, E.T.10.08.2010.
- Economist: <http://www.economist.com>, E.T.10.08.2010.
- Observer: <http://observer.guardian.co.uk>, E.T.10.08.2010.
- Reuters: <http://www.reuters.com>, E.T.10.08.2010.
- <http://en.wikipedia.org/wiki/Reuters> , E.T. 10.08.2010.
- BBC: <http://www.bbc.co.uk>, E.T. 10.08.2010.
- BBC: <http://www.bbc.co.uk/historyofthebbc>, E.T.10.08.2010.

“Arşiv Tartışmalarının Sonuçlanacağı Umuluyor.” *Londra Radyosu*, 4 Ocak 1989.

“Arşivler, Osmanlı Mirasının İhtişamını Yansıtıyor.” *Reuter*, 11 Ocak 1989.

“ABD İle Türkiye Arasında Soğuk Rüzgarlar.” *Londra Radyosu*, 11 Ekim 1989.

“ABD Dışişleri Bakanlığı, Ermeni Tasarısına Karşı Çıkıyor.” *Londra Radyosu*, 19 Ekim 1989.

“Aksu, Kürt Asileri, Ermeni Gerillalar İle İşbirliği Yapmakla Suçladı.” *Reuter*, 28 Kasım 1989.

“ABD Senatosu, Ermeni Soykırımı Tasarısını Görüşmeye Başladı.” *Londra Radyosu*, 21 Şubat 1990.

“ABD Senatosu’nda Usul Oylaması.” *Londra Radyosu*, 22 Şubat 1990.

“ABD Senatosu, Ermeni Karar Tasarısını Geri Çevirdi.” *Reuter*, 22 Şubat 1990.

“Ankara, Karardan Memnun.” *Londra Radyosu*, 28 Şubat 1990.

“ABD Temsilciler Meclisi’nde Ermeni Soykırımı Üzerine Tartışmalar.” *BBC*, 15 Eylül 2000.

“ABD Dışişleri Bakanlığı, Ermeni Soykırımı İle İlgili Tasarısının Temsilciler Meclisi Alt Komitesi’nde Kabul Edilmesini Eleştirdi.” *BBC*, 26 Eylül 2000.

- “ABD, Türk Saldırısını Durdurmaya Çalışıyor.” *The Observer*, 15 Ekim 2007.
- “ABD Temsilciler Meclisi’ndeki Ermeni Karar Tasarısının Oylanması Yüzünden Siyaset Arenası Toz Duman.” *Reuter*, 28 Eylül 2000.
- “Ermeni Soykırım Tasarısı, Uluslar arası İlişkiler Komitesi Gündeminde.” *BBC*, 28 Eylül 2000.
- “ABD Temsilciler Meclisi Alt Komitesince Kabul Edilen Ermeni Soykırım Karar Tasarısı ve Bu Konudaki Gelişmelerle İlgili Olarak Tarihçi Mete Tuncay’la Yapılan Bir Söyleşi.” *BBC*, 25 Eylül 2000.
- “ABD Senatosu, Ermeni Tasarısını Yine Durdurdu.” *Reuter*, 28 Şubat 1990.
- “ABD Yönetimi, Türkiye’ye Yönelik Suçlamalara Karşı Çıktı.” *Reuter*, 26 Eylül 2000.
- “Avrupa Parlamentosu, Türkleri Soykırım Uygulamakla Suçluyor.” *Reuter*, 15 Kasım 2000.
- “Avrupa Parlamentosu’nda Ele Alınan Türkiye Raporuna, Ermeni Soykırımının Tanınmasını Talep Eden Değişiklik Önergesi Eklenerek Kabul Edildi.” *BBC*, 15 Kasım 2000.
- “Azerbaycan Haber Ajansı: Bush’un, Ermenilere Hitaben Yaptığı konuşma, Azeri-Türk Diplomasininin Bir Zaferidir.” *Financial Times*, 27 Nisan 2001.
- “ABD’de Soykırım Anıtı Konusunda Türk ve Ermeniler Savaşıyor.” *Independent*, 21 Mayıs 2001.
- “Amerikalı Ermenilerin Duygusal Hac Ziyareti.” *Reuter*, 8 Haziran 2001.
- “AB Görüşmeleri Yaklaşırken Türkler Milliyetçiliğe Döndü.” *Reuters*, 7 Nisan 2005.
- “AKP Hükümeti, Amerika’nın Israrlı İncirlik Talebi Karşısında Yumuşuyor mu?.” *BBC*, 25 Mart 2005.
- “ABD Başkanı Bush, Ermenileri Anma Gününde ‘Soykırım’ Sözcüğünü Kullanmadı.” *BBC*, 25 Nisan 2005.
- “Amerikan kongresi’nde Ermenilerin Gövde Gösterisi... Türkiye, Soykırımı Tanımaya Çağrıldı.” *BBC*, 21 Nisan 2005.

- “ABD Temsilciler Meclisi Başkanı Pelosi, Ermeni Soykırımı Yasa Tasarısını Oylama Kararlılığını Yineledi.” *BBC*, 15 Ekim 2007.
- “Adalet Mi Yoksa Tavır Mı?.” 12 Ekim 2007.
- “ABD’nin Ermeni ‘Soykırımı’ Oylamasından Sonra Türkiye Büyükelçisini Geri Çağırıldı.” *The Independent*, 12 Ekim 2007.
- “ABD Meclis Komitesi Ermeni Soykırımı Tasarısını Onayladı.” *Reuters*, 11 Ekim 2007.
- “Anavatan Yok.” *Financial Times*, 8 Eylül 2007.
- “ABD Soykırım Yasası Türkleri Kızdırıyor.” *Guardian*, 16 Şubat 2007.
- “AB Kapsamlı Bir ‘Soykırımı İnkâr’ Yasası Planlıyor.” *The Daily Telegraph*, 2 Şubat 2007.
- “ABD: Fransa’nın Ermeni Soykırımı Yasa Tasarısının Bir Mantığı Yok.” *Reuters*, 20 Ekim 2006.
- “Azeri Cumhurbaşkanı: ermeni Soykırımı Bir Hayal.” *Reuters*, 27 Ekim 2006.
- “AB Türkiye’yi İfade Özgürlüğünün Öncelik Olması Gerektiği Yönünde Uyardı.” *Financial Times*, 17 Ekim 2006.
- “AB, Fransa’daki Ermeni Tasarısıyla İlgili Endişelerini Dile Getirdi.” *Reuters*, 13 Ekim 2006.
- “AB Parlamentosu Türkiye Hakkındaki Kritik Raporu Kabul Etti.” *Reuters*, 27 Eylül 2006.
- “AB: Türkiye Geçmişle Yüzleşmeli.” *Daily Telegraph*, 28 Eylül 2006.
- “Avrupa Parlamentosu Genel Kurulu Bugün Türkiye Raporunu Görüşecek.” *BBC*, 26 Eylül 2006.
- “AB Milletvekilleri Türk Reformlarındaki Yavaşlamayı Eleştirdiler.” *Reuters*, 5 Eylül 2006.
- “AP’den Türkiye’ye Uyarılar... Avrupa Parlamentosu Dış İlişkiler Komisyonu Raporunda Türkiye’ye Üyelik İçin Soykırımı Tanıma Şartı.” *BBC*, 5 Eylül 2006.

- “AB, Türkiye İle Üyelik Müzakerelerini Canlı Tutmak İçin Kıbrıs Konusunu Erteliyor.” 6 Eylül 2006.
- “ABD Büyükelçisinin Ermeni Soykırımı Hakkındaki Sözleri İhtilafa Neden Oldu.” *The Independent*, 23 Mart 2006.
- “AB Parlamentosu: Türkiye ‘Soykırımı’ Tanımak Zorunda.” *Reuters*, 28 Eylül 2005.
- “AB, Mahkemenin Konferansı Yasaklamasının Ardından Türkiye’ye Sert Çıktı.” *The Independent*, 24 Eylül 2005.
- “Avrupa Konseyi Liderler Zirvesinde Gözler Türkiye-Azerbaycan-Ermenistan Üçgeninde.” *BBC*, 16 Mayıs 2005.
- “ABD’de Ermeni Soykırımı Tasarısı Temsilciler Meclisi’ne Sunuldu.” *BBC*, 16 Haziran 2005.
- “Alman Parlamentosu 1915 Ermeni Katliamını Kınadı.” *Reuters*, 16 Haziran 2005, s.38-39, “Türkiye Başbakanı, Alman Parlamentosunun Aldığı Kararla İlgili Olarak Schröder’e Çıkıştı.” *Reuters*, 18 Haziran 2005, s.39-40, “Soykırımın Türkçesi.” *The Times*, 18 Haziran 2005.
- “Bu Cahilce Hareket Sadece Bölünme Alevlerini Körükleyecek.” *The Guardian*, 13 Ekim 2006.
- “Başbakan Ecevit, Soykırım Tasarısının Kabul Edilmesini Sert Bir Biçimde Eleştirdi.” *Reuter*, 23 Eylül 2000.
- “BM, Soykırım Aleyhindeki Dünya Anlaşmasının Yazarını Onurlandırdı.” *Reuter*, 14 Haziran 2001.
- “Bush İle Kongre, Ermeni ‘Soykırımının’ Statüsünü Tartışıyor.” *The Independent*, 11 Ekim 2007.
- “Bush ve Rice Ermeni Soykırımı Tasarısının Reddedilmesini İstedi.” *Reuters*, 10 Ekim 2007.
- “Büyükbabam Yaşasaydı, Soykırım Yapıldığı Yolundaki İddiaları Kesinlikle Doğrulardı.” *The Independent*, 27 Mayıs 2006.
- “Clinton Yönetim, ‘Ermeni Soykırımı’ Tasarısına Muhalefetini Sürdürüyor.” *BBC*, 26 Eylül 2000.

“Cesaret, Gözyaşları ve Yıkılan Hayaller.” *The Independent*, 4 Ağustos 2007.

“Çatışmaya Giden Yolda Türkiye ve ABD.” *Financial Times*, 15 Ekim 2007.

“Dole, Ermeni Tasarısına Karşı Lobcilik Yapan Yahudileri Eleştirdi.” *Reuter*, 4 Kasım 1989.

“Dole, Ermeni Tasarısının Kabul Edilmesi Çağrısında Bulundu.” *Reuter*, 21 Şubat 1990.

“Dini Şehitler İçin Ağlanırken Masumlar Katlediliyor.” *The Independent*, 26 Mart 2005.

“Dink Cinayeti Duruşmasına Protestolar Damgasını Vurdu.” *Reuters*, 1 Ekim 2007.

“Dink Cinayeti ABD Kongresinde.” BBC, “Hrant Dink Suikastı ve Soykırım Mirası.” *Open Democracy*, 25 Ocak 2007.

“Dışişleri Bakanı Abdullah Gül, Bir Hafta Sürecek ABD Ziyaretine Başlıyor.” *BBC*, 5 Şubat 2007.

“Ermeni Tasarısı, Türkiye-ABD İlişkilerinde Yeni Bir Gerginliğe Yol Açtı.” *Londra Radyosu*, 11 Ekim 1989.

“Evren, Bush’a Gönderdiği Mektupta, Ermeni Yanlısı Kararın Kongre’de Onaylanmasının Önlenmesini İstedi.” *Reuter*, 13 Ekim 1989.

“Ermeni Tasarısı İle İlgili Murat Sungar’la Yapılan Söyleşi.” *Londra Radyosu*, 13 Ekim 1989.

“Ermeni Karar Tasarısı, ABD Senatosu Adalet Komisyonu’nda Kabul Edildi.” *Reuter*, 18 Ekim 1989.

“Ermeni Karar Tasarısı Kabul Edildi.” *Londra Radyosu*, 18 Ekim 1989.

“Ermeni Tasarısının Senato Adalet Komisyonu’ndan Geçmesi Türk-Amerikan İlişkilerinde Gerginliğe Yol Açtı.” *Londra Radyosu*, 19 Ekim 1989.

“Ermeni Tasarısına, Türkiye’nin Tepkisi Ardından, Yahudi Lobisinin Engel Olmaya Çalıştığı Anlaşıldı.” *Londra Radyosu*, 22 Ekim 1989.

- “Ermeniler Konusunda İsrail’in Yaptığı Gaf.” *The Guardian*, 25 Ekim 1989.
- “Ermeni Soykırımına İlişkin Tasarıya Karşı, Siyasetçilerde Olduğu Gibi, tarihçiler Arasında da Görüş Farklılıkları Var.” *Londra Radyosu*, 29 Ekim 1989.
- “Ermeni Tasarısı Hakkında Gazeteci Turan Yavuz İle Yapılan Mülakat.” *Londra Radyosu*, 18 Şubat 1990.
- “Ermeni Karar Tasarısının Görüşülmesine Başlanacak.” *Londra Radyosu*, 2 Şubat 1990.
- “Ermeni Tasarısı İle İlgili İkinci Oylamada Yine Sonuç Alınmadı.” *Londra Radyosu*, 28 Şubat 1990.
- “Ermeni Tasarısı, Türkiye’nin Dış Politika Gündeminde.” *Londra Radyosu*, 4 Mart 1990.
- “Ermeni Tasarısı: Türkiye’de Duygusal Çalkantı.” *Reuter*, 25 Eylül 2000.
- “Ermenistan, ABD Temsilciler Meclisi Alt Komitesi’nin, Soykırım İddialarına İlişkin Kararını Memnunlukla Karşıladi.” *Reuter*, 26 Eylül 2000.
- “Ermeni Soykırımı Karar Tasarısının Yansımaları.” *BBC*, 6 Ekim 2000.
- “Ermenistan Dışişleri Bakanı Oskanyan: Tam Düzelmeye Başlamışken İlişkilerin Amerika’daki Ermeni Tasarısı Yüzünden Bozulması Yazık Olur.” *BBC*, 10 Ekim 2000.
- “Ermenileri Hatırlamaları İçin Kime İzin Veriliyor? Bize Değil.” *The Observer*, 6 Kasım 2000.
- “Ermeni Soykırımı Tasarısıyla İlgili Oylama Ertelendi.” *BBC*, 29 Eylül 2000.
- “Ermeni Soykırımı Şimdi de Fransa Senatosu’nda.” *BBC*, 8 Kasım 2000.
- “Ermenistan Cumhurbaşkanı: Ermeniler 1915’de Ölenlerin İntikamını Almaya Çalışmıyor.” *Reuter*, 25 Nisan 2002.
- “Ermenistan’a Saygı.” *The Guardian*, 14 Nisan 2003.
- “Ermeni Soykırım İddiaları Avrupa Parlamentosu Gündemine Getiriliyor.” *BBC*, 14 Kasım 2000.

“Ermeni Gazeteci Avrupa Parlamentosunda Konuşacak.” *BBC*, 8 Nisan 2005.

“Ermeni Sorunu Meclis Genel Kurulu’nun Gündemi’nde.” *BBC*, 13 Nisan 2005.

“Ermeni Soykırımı İddiaları TBMM Gündeminde.” *BBC*, 14 Nisan 2005.

“Ermeni Soykırım İddiaları.” *BBC World*, 22 Nisan 2005.

“Ermenilerin Ulusal Acısı Türkiye’nin AB Üyeliğini Tehlikeye Sokuyor.” *Reuters*, 21 Nisan 2005.

“Ermeni Soykırımı Tasarısının ABD Kongresine Sunulması Bekleniyor.” *BBC*, 20 Nisan 2005.

“Ermeni Soykırımı Karar Tasarısı Yoluna Devam Ediyor.” *Reuters*, 15 Ekim 2007.

“Ermeniler, 1915 ‘Soykırımı’ konusunda Türkiye’ye Baskıları Artırması İçin Gözlerin Başkan Bush’a Çevirdiler.” *The Guardian*, 23 Nisan 2005.

“Ermeni Soykırım Günü 24 Nisan’ İlanı.” *The Sunday Telegraph*, 24 Nisan 2005.

“Ermeniler Türkiye’den 90 Yıl Önceki Soykırımı Tanınmasını İstiyorlar.” *The Independent*, 25 Nisan 2005.

“Ermeniler Soykırımın Unutulmasına İzin Vermiyorlar.” *The Daily Telegraph*, 25 Nisan 2005.

“Ermenistan: Önce Sınır Açılsın.” *BBC*, 28 Nisan 2005.

“Ermeni Konferansı Mahkeme Kararıyla Durduruldu.” *BBC*, 23 Eylül 2005.

“Ermeni Konferansını Durduran Mahkemeyi Türkiye ve AB Eleştiriyor.” *Reuters*, 23 Eylül 2005.

“Ermeni Konferansının Türkiye’ye Yararı Ne?.” *BBC*, 26 Eylül 2005.

“Ermeniler Soykırım İçin Ödenecek 17 Milyon Doları Paylaşacak.” *The Independent*, 14 Ekim 2005.

“Erdoğan: Tarihimiz Soykırım Tarihi Değil.” *BBC*, 28 Ekim 2005.

- “‘Ermeni Soykırımı’ Yayınılandı.” *BBC*, 18 Mayıs 2006.
- “Ermeniler Katliama Uğradı, Ancak Bu Gerçekten Bir Soykırım Mıydı?.” *The Independent*, 27 Mayıs 2006.
- “Ermenilerin Kayıp Öksüzleri Arayışı.” *BBC*, 2 Ağustos 2005.
- “Ermeni Konulu Fransız Yasa Tasarısı Türkiye’yi Endişeleniyor.” *The Financial Times*, 18 Mayıs 2006.
- “Ermeni Editör: Fransa’daki Soykırım Yasasına Karşı Gelebiliyorum.” *Reuters*, 10 Ekim 2006.
- “Ermeni Soykırımı Oylamasının Arkasında Fransa’nın Türkiye’nin AB Üyeliği Korkusu Yatıyor.” *Reuters*, 12 Ekim 2006.
- “Ermenistan, Türkiye İle Diplomatik İlişki Kurmaya ve Geçmişini Ele Almaya Hazır.” *Reuters*, 19 Şubat 2007.
- “Ermenistan Parlamentosu Çifte Vatandaşlığı Yasalaştıran Bir Tasarıyı Kabul Etti.” 21 Şubat 2007.
- “Ermeni ‘Soykırımı’ Oylaması Bush’u Hiç Saydı.” *Financial Times*, 11 Ekim 2007.
- “Elif Şafak: Mahkeme, Kurgu Romanın Rolünü Sınayacak.” “Kadın Saati... Elif Şafak.” *BBC Radio 4*, 13 Eylül 2006.
- “Fransa, Ermeni Soykırım İddialarını Resmen Tanıdı.” *BBC*, 8 Kasım 2000.
- “Fransız Hükümeti Ermeni Soykırımı Yasasını Desteklemeyeceğini Açıkladı.” *Reuters*, 18 Mayıs 2006.
- “Fransız İşadamları Ermeni Soykırımı Yasa Tasarısı Oylamasının Yan Etkilerinden Endişeleniyorlar.” *Reuters*, 11 Ekim 2006.
- “Fransız Hükümeti, Ermeni Tasarısına Mesafeli Yaklaşıyor.” *Reuters*, 12 Ekim 2006.
- “Fransız Parlamentosu’nun Ermeni Soykırımının İnkârını Suç sayan Tasarıyı Kabul Etmesine İlişkin Tepkiler.” *Reuters*, 12 Ekim 2006.

- “Fransa Soykırım Tasarısı, Türkiye’nin AB Çabasına Zarar Verebilir.” *Reuters*, 12 Ekim 2006.
- “Fransa Ermeni Soykırımını İnkâr Edenleri Hapse Atacak.” *The Daily Telegraph*, 13 Ekim 2006.
- “Fransız Yasasına Karşı Ankara Tavrını Netleştirmek İstiyor.” *BBC*, 17 Ekim 2006.
- “Gizli Türk Arşivleri Soykırım İddialarını Destekleyebilir.” *The Times*, 1 Mayıs 2001.
- “General, Ordunun Politikada Rolü Olmasında Israrlı.” *Guardian*, 27 Eylül 2006.
- “Ganimet Elden Gidiyor.” *The Independent*, 17 Ekim 2006.
- “Hrant Dink ve Türkiye’deki Ermeniler.” *Open Democracy*, 28 Ocak 2007.
- “Hristiyan Soykırımı.” *The Independent*, 10 Ekim 2005.
- “Hrant Dink Türkiye’de Bir Ermeni Kimliği Şekillendiriyor.” *Open Democracy*, 20 Şubat 2006.
- “Hrant Nasıl Onurlandırılır.” *The Economist*, 26 Ocak 2007.
- “Irak ve Ermeni ‘Soykırımı’ ile İlgili Gelişmelerden dolayı ABD-Türkiye İlişkileri Daha Da Kötüleşebilir.” *The Financial Times*, 9 Şubat 2007.
- “İfade Özgürlüğü Düşmanları Her Yerde.” *Observer*, 16 Ekim 2006.
- “İfade Özgürlüğüne Tehdit.” *Financial Times*, 13 Ekim 2006.
- “İsrail’deki Ermeniler Bir Başka ‘Soykırımı’ Andılar.” *The Independent*, 26 Nisan 2005.
- “İngiltere’de ‘Mavi Kitap’ Kampanyası.” *BBC*, 13 Ekim 2005.
- “İlan.” *The Times*, 24 Nisan 2006, “Bush, Bu Yıl Da Soykırım Sözcüğünü Kullanmadı.” *BBC*, 25 Mart 2006.
- “İfade Özgürlüğü Konusunda Türkiye Üzerindeki Baskı Artıyor.” *Reuters*, 13 Temmuz 2006.

- “İstanbul’da Bir Yazar Mahkemeye Çıkacağı Günü Bekliyor.” *The Guardian*, 25 Temmuz 2006.
- “İstanbul’da Ölüm.” *Financial Times*, 25 Ocak 2007.
- “İnternet Yorumcularının Kazandığına Şüphe Yok.” *The Independent*, 22 Temmuz 2007.
- “Kongre, Yasa Tasarısının Ankara’da Yaratacağı Tepki Konusunda Uyarıldı.” *Financial Times*, 8 Ekim 2007.
- “Konuşulması Cesaret İsteyen Tarih.” *The Times*, 2 Ağustos 2007.
- “Kitaplarda Bir Hafta... Elif Şafak.” *The Independent*, 15 Eylül 2006.
- “Kitabındaki Karakterlerin ‘Suçlarından’ Yargılanan Yazar.” *The Times*, 19 Eylül 2006.
- “Kitaplarla Geçen Hafta.” *Independent*, 16 Eylül 2005.
- “Karar Tasarısı Türkiye’ye Rahat Nefes Aldırdı.” *Londra Radyosu*, 24 Şubat 1990.
- “Korkunç Geçmişle Yüzleşmeye Başlarken.” *The Economist*, 8 Nisan 2005.
- “Kretschmer, Türkiye’yi İfade Özgürlüğü Konusunda Harekete Geçmeye Çağırıldı.” *Reuters*, 20 Ekim 2006.
- “Macaristan Başbakanı Tayyip Erdoğan’ı Bekliyor.” *BBC*, 12 Mayıs 2005.
- “Mahkeme, Editörün Temyiz Başvurusunu Reddedti.” *BBC*, 2 Mayıs 2006.
- “Osmanlı Arşivleri Açılacak.” *Reuter*, 3 Ocak 1989.
- “Osmanlı Arşivi Tarihçilere Açılıyor.” *Londra Radyosu*, 3 Ocak 1989.
- “Osmanlı Arşivleri Konusunda Kuyumcuyan ve Soysal İle Yapılan Mülakat.” *BBC*, 3 Ocak 1989.
- “Osmanlı Arşivlerinin Açılmasına Yabancı Tarihçilerin Tepkileri.” *Londra Radyosu*, 3 Ocak 1989.

- “Osmanlı Arşivlerinin Açılması Kararına Tepkiler.” *Londra Radyosu*, 4 Ocak 1989.
- “Osmanlı Arşivleri.” *BBC*, 24 Ocak 1989.
- “Osmanlı Döneminin Son Yıllarında Öldürülen Ermeniler Soykırımı Mı Kurban Gittiler, Yoksa Hükümet Güçleriyle Mücadele Ederken Mi Hayatlarının Yitirdiler.” *BBC*, 10 Kasım 2000.
- “Okuyucu Mektupları... ‘Türkiye ve Ermenistan.’” *The Economist*, 29 Nisan 2005.
- “Orhan Pamuk İddialarını Yineledi.” *BBC*, 24 Ekim 2005.
- “Ormanın Sırları.” *The Guardian*, 20 Aralık 2005.
- “Orhan Pamuk Mahkumiyetle Karşı Karşıya.” *BBC*, 2 Eylül 2005.
- “Olli Rehn, Fransa’nın Ermeni Soykırımı Oylamasına İlişkin Uyarıda Bulundu.” *Reuters*, 10 Ekim 2006.
- “Pamuk: Sözlerimin Arkasında Duruyorum. Dahası, Bunları Dile Getirme Hakkımın Arkasında Duruyorum.” *The Observer*, 23 Ekim 2005.
- “Rice Türkiye’den Kuzey Irak Konusunda Soğukkanlı Olunmasını İstedi.” *Reuters*, 14 Ekim 2007.
- “Royal: Türkiye Ermeni Soykırımını Tanımalı.” *Reuters*, 11 Ekim 2006.
- “Sanık Sandalyesinden Soykırımı İhbar Edeceğim.” *The Independent*, 15 Ekim 2006.
- “Sovyet Yetkili, Türkiye’ye Güvence Verdi.” *Londra Radyosu*, 26 Aralık 1989.
- “Senato’daki Oylamanın Sonucu, Türkiye’yi Memnun Etti.” *Londra Radyosu*, 24 Şubat 1990.
- “Sürgündeki Ermeniler Ürkütücü Sırları İçin Neden Fransızları Suçluyorlar.” *The Independent*, 4 Haziran 2001.
- “Savaş Yüzünden Parçalanmış Bölge Sürgündeki Ermenilerle Kalkmıyor.” *Reuters*, 27 Ağustos 2007.

- “Schröder Türkiye’de.” *BBC*, 4 Mayıs 2005.
- “Soykırım Konferansına Türklerin Protestosu.” *The Guardian*, 26 Eylül 2005.
- “Size İyi dileklerde Bulunsak Bile.” *The Economist*, 7 Ekim 2005.
- “Soğukkanlı Bir Soykırım.” *The Independent*, 1 Haziran 2006.
- “Soykırım Yasa Teklifi Fransa Meclisinde.” *BBC*, 18 Mayıs 2006.
- “Saçmalıyorsunuz Sayın Büyükelçi.” *The Independent*, 20 Mayıs 2006.
- “Sarkozy Fransa’da Ermeni Soykırımını Konusunda Yapılacak Oylamadan Kaçınmak İçin Üç Şart Öne Sürdü.” *Reuters*, 9 Ekim 2006.
- “Stallone Siyasi Açıdan Hassas Bir Konuda Tavrını Belli Edecek.” *The Independent*, 18 Ocak 2007.
- “Şerrin Sessiz Tanıkları.” *The Independent*, 8 Mayıs 2006.
- “Şamir, Ermeni Tasarısına Karşı Durmayacağını Söyledi.” *Reuter*, 23 Ekim 1989.
- “Şimdi Avrupa İçin Tabu Yaratma Değil Yıkma Zamanıdır.” *The Guardian*, 19 Ekim 2006.
- “Türkiye Soykırım Oylaması Sıkıntısında ABD Büyükelçisini Geri Çağırıldı.” *The Guardian*, 12 Ekim 2007.
- “Tarihin Ağırlığı.” *The Independent*, 12 Ekim 2007.
- “Türkiye ve Ermenistan... Soykırım Çılgınlığı.” *The Economist*, 5 Ekim 2007, BYEGM Yayınları, Dış Basında Ermeniler, Ankara, s.37-38.
- “Türkiye ve Ermeniler... Soykırım Savaşları.” *The Economist*, 16 Şubat 2007.
- “Türk ve Ermeni İşadamları Sınırın Açılmasından Yana.” *Reuters*, 16 Ocak 2007.
- “Türkiye-AB İlişkileri.” *BBC Radio 4*, 17 Ekim 2006.
- “Türkiye Avrupa’nın Kapısında 20 Yıl Daha Bekleyebilir.” *The Times*, 16 Ekim 2006.

- “Türk Akademisyen, Fransız Ödülünü Reddedti.” *Reuters*, 16 Ekim 2006.
- “Türkiye’ye Karşı İnkâr Yasası.” *Financial Times*, 14 Ekim 2006.
- “Türkiye Fransız Mallarına Boykotu Engellemeye Çalışıyor.” *Financial Times*, 14 Ekim 2006.
- “Türkiye Fransa’ya Karşı Misilleme Önlemler Üzerinde Çalışıyor.” *Reuters*, 13 Ekim 2006.
- “Tartışmalı Karar Fransa Kamuoyunun Gündeminde Ne Ölçüde Yer Buluyor.” *BBC*, 13 Ekim 2006.
- “Türkiye AB konusunda Darbe Yedi.” *Financial Times*, 13 Ekim 2006.
- “Türk Yazara Verilen Ödül ve İfade Özgürlüğüne Vurulan darbe.” *Financial Times*, 13 Ekim 2006.
- “Türkiye’nin AB Treni Paris’te Vakitsiz Bir Mayına Çarptı...Türkiye-Fransa İlişkilerinin Zarar Görmesi Bekleniyor.” *Reuters*, 12 Ekim 2006.
- “Türkiye, Fransa’yı Ermeni Soykırım Tasarısı Konusunda Uyardı.” *Guardian*, 11 Ekim 2006.
- “Türkiye’yi Horlamak Batı İçin Tehlikeli Bir Oyun.” *Financial Times*, 11 Ekim 2006.
- “Türkiye Başbakanından Fransız Sömürgeciliğine Sert Eleştiri.” *Reuters*, 10 Ekim 2006.
- “Türk Milletvekilleri Ermeni ‘Soykırımı’ Yasasına Karşı Fransa’yı Uyardılar.” *Reuters*, 4 Ekim 2006.
- “Türkiye Ermeni Soykırımı Yasa Tasarısı konusunda Fransa’ya Baskı Yapıyor.” *Reuters*, 6 Ekim 2006.
- “Türkiye, Ermeni Soykırımı Konusunda Fransa’yı Uyardı.” *Reuters*, 3 Mayıs 2006.
- “Türkiye İki Elçisini Geri Çağırıldı.” *Financial Times*, 9 Mayıs 2006.
- “Türkiye, Hollanda’daki İhraç Kararlarını Eleştirdi.” *Reuters*, 29 Eylül 2006.

- “Türkiye’nin Ceza Kanunu.” *Financial Times*, 23 Eylül 2006.
- “Tarih Can Yakınca.” *The Economist*, 6 Ağustos 2005.
- “Türkiye’nin İnsan Hakları Sicili Yazarın Davasıyla Teste Tutuluyor.” *Reuters*, 20 Eylül 2006.
- “Türklüğe Hakareten Dolayı Bir Türk Yazar Mahkeme Önünde.” *The Guardian*, 21 Eylül 2006.
- “Türk Yazar Hakkındaki Davadan Beraat Etti... Erdoğan, Yasa Değişikliğini Ele Almaya Hazır Olduğunun İşaretini Verdi.” *Reuters*, 21 Eylül 2006.
- “Türkiye Yasanın Kaldırılması Çağrılarını Direnirken, Bir Yazar Yargılanıyor.” *Financial Times*, 21 Eylül 2006.
- “Türklüğe Hakareten Hakkında Dava Açılan Romancı Beraat Etti.” *The Independent*, 22 Eylül 2006.
- “Türk Medyası, 301. Maddenin Kaldırılması Çağrısı Yaptı.” *Reuters*, 22 Eylül 2006.
- “Türkiye İfade Özgürlüğü Mücadelesindeki Yazarı Yargılıyor.” *The Sunday Times*, 18 Eylül 2006.
- “Türkiye ve İfade Özgürlüğü... Uçuşan Hakaretler.” *The Economist*, 28 Temmuz 2006.
- “Türk Avukat, Milliyetçiliği İfade Özgürlüğünün Önüne Koyuyor.” *Reuters*, 19 Temmuz 2006.
- “Tarihin Gölgesinde Tartışmalı Bir Şehir: Ani.” *The Economist*, 16 Haziran 2006.
- “Türkiye ve Ermenistan: Bölen Bağlar.” *The Economist*, 16 Haziran 2006.
- “Türkiye’deki ‘Görünmez’ Ermenilerin Korkuları.” *BBC News*, 23 Haziran 2006.
- “Türk Yazar İddialarını Yineledi.” *BBC*, 29 Kasım 2005.
- “Türklerin Ceza Kanunu’ndaki Hatası.” *The Daily Telegraph*, 17 Aralık 2005.

- “Türk Yazar Orhan Pamuk, Ermeni Katliamı Hakkındaki İfadelerinin Arkasında Duruyor.” *Reuters*, 22 Ekim 2005.
- “Türk Editör, ‘Devleti Aşağılamaktan’ Suçlu Bulundu.” *Financial Times*, 8 Ekim 2005.
- “Türkiye’deki ‘Soykırım’ Yazarına AB Desteği.” *The Daily Telegraph*, 10 Ekim 2005.
- “Türk Basını, Ermeni Konferansını Protestolara Rağmen Alkışlıyor.” *Reuters*, 25 Eylül 2005.
- “Türk Milliyetçiler Ermeni Konferansının Yapıldığı Bilgi Üniversitesi Önünde Gösteri Yapıyor.” *Reuters*, 24 Eylül 2005.
- “Türk Akademisyenler Ermeni Meselesine Çözüm Bulmaya Çalışıyor.” *Financial Times*, 23 Eylül 2005.
- “Türk Hükümeti Ermeni Konferansı’nın Durdurulması Yönünde Alınan Mahkeme Kararını Kınadı.” *Reuters*, 23 Eylül 2005.
- “Türkiye-Ermenistan Sınırının Açılması Konusundaki Tasarı Amerikan Kongresine Sunuldu.” *BBC*, 4 Temmuz 2005.
- “Tartışma Yaratan Ermeni konferansı Ertelendi.” *BBC*, 25 Mayıs 2005.
- “Türkiye, ‘Hainlerin’ Soykırım Tartışmasının Önünü Kesti.” *Financial Times*, 9 Haziran 2005.
- “Türkiye Polonya’nın Ermeni Soykırımını Tanımasını Protesto Etti.” *Reuters*, 27 Nisan 2005.
- “Türk Televizyonlarına Fransız Filmlerini Göstermeme Çağrısı.” *Reuters*, 19 Ekim 2006.
- “Türk Ordusu Ermenistan İle İlimli İlişki Arayışında.” *Jane’s Information Group*, 14 Şubat 2007.
- “Türkiye Nabucco İçin RWE’yi Destekliyor.” *Reuters*, 2 Ağustos 2007.
- “Türkiye’nin Ermeni İkilemi.” *BBC*, 28 Şubat 2007, “Dink Cinayeti ABD Senatosunda.” *BBC*, 6 Mart 2007.

- “Türk-Amerikan İlişkilerinde Yeni Bir Gerginlik.” *Londra Radyosu*, 1 Aralık 1989.
- “Türkiye’deki Çarpışmalarda Etnik Ermeniler Öldürüldü.” *The Independent*, 5 Aralık 1989.
- “Türkiye, Ermenilerle Kürtlerin Güç Birliği Yaptıklarını Öne Sürdü.” *Reuter*, 6 Aralık 1989.
- “Türkiye’nin PKK İle ASALA’nın Birlikte Hareket Ettiği Şeklindeki Açıklamaları Batılı Diplomatları İkna Edemedi.” *Londra Radyosu*, 7 Aralık 1989.
- “Türkiye, Osmanlı Arşivlerini Açmakla Ermeni Soykırımı İddialarını Çürütmeyi Ümit Ediyor.” *Reuter*, 3 Ocak 1989.
- “Türkiye, Osmanlı Arşivlerini Açıyor.” *The Guardian*, 3 Ocak 1989.
- “Türkiye, Osmanlı Arşivlerinin İncelenmesine İzin Veriyor.” *BBC*, 3 Ocak 1989.
- “Türk Hükümeti, ABD’deki Ermeni Toplumunu Suçladı.” *Londra Radyosu*, 6 Ocak 1989.
- “Türkiye, 100 Milyon Kadar Belgeyi İçeren Osmanlı Arşivini Açtı.” *Reuter*, 12 Mayıs 1989.
- “Türkler, Ermeni Arşivlerini Kısmen Açıyor.” *The Guardian*, 17 Mayıs 1989.
- “Türkiye, Ermeni Tasarısı Konusunda ABD’yi Uyardı.” *Reuter*, 11 Ekim 1989.
- “Türkiye, Ermeni Tasarısının Durdurulması İçin ABD Yönetimi’nin Etkili Tutum İzlemesini İstedi.” *Reuter*, 18 Ekim 1989.
- “Türkiye, Karşı Kampanya Başlattı.” *Reuter*, 18 Ekim 1989.
- “Türkiye, Ermeni Tasarısı Konusundaki Amerikan Yönetiminin Tavrını Nasıl Değerlendiriyor.” *Londra Radyosu*, 19 Ekim 1989.
- “Türkiye, Bush Yönetimini, Ermeni Tasarısı Konusunda Aktif Bir Şekilde Gayret Göstermemekle Suçluyor.” *Londra Radyosu*, 22 Ekim 1989.

- “Türkiye’nin ABD İle Savunma ve Ekonomik İşbirliği Antlaşmasını Yeniden Gözden Geçireceği Bildiriliyor.” *Londra Radyosu*, 29 Ekim 1989.
- “Türkiye, Amerikan Üslerine Yaptırımlar Getiriyor.” *The Guardian*, 26 Ekim 1989.
- “Türkiye’nin İleri Sürdüğü Önlemler, Amerikan Yönetimini Endişelendirdi.” *Londra Radyosu*, 26 Ekim 1989.
- “Türkiye, Geçici Önlemler Alacağını Bildirdi.” *Reuter*, 27 Ekim 1989.
- “Türkiye, Bush Yönetiminin Ermeni Tasarısına Karşı Aktif Olmasını İstedi.” *Reuter*, 27 Ekim 1989.
- “Türkiye, Ermeni Tasarısı Konusunda ABD’yi Bir Kez Daha Uyardı.” *Reuter*, 19 Kasım 1989.
- “Türkiye-ABD İlişkileri Zedelenebilir.” *Reuter*, 22 Şubat 1990.
- “Türkiye, Tasarının Geri Çevrilmesi Konusunda İhtiyatlı.” *Reuter*, 23 Şubat 1990.
- “Türkiye, Ermeni Tasarısı İle Mücadeleye Kararlı.” *Londra Radyosu*, 23 Şubat 1990.
- “Türkiye, Ermeni Tasarısı İle Mücadeleye Kararlı.” *Londra Radyosu*, 23 Şubat 1990.
- “Türkiye, ABD Aleyhtarı Tedbirleri Gözden Geçirecek.” *Reuter*, 28 Şubat 1990.
- “Türkiye, ABD’ye Karşı Uyguladığı Bir Dizi Yaptırımı Kaldırdı.” *Londra Radyosu*, 1 Mart 1990.
- “Türk Genelkurmay Başkanı, Ermeni Karar Tasarısı Hakkında ABD’yi Eleştirdi.” *Reuter*, 27 Eylül 2000.
- “Türkler, Ermeni Tasarısını Protesto Etti.” *International Herald Tribune*, 27 Eylül 2000.
- “Türkiye, Ermeni Soykırım Tasarısının Kabul Edilmesinden Dolayı Kızgın.” *BBC News*, 27 Eylül 2000.

“Temsilciler Meclisi Uluslar arası İlişkiler Komitesi, Ermeni Soykırımı İddialarıyla İlgili Oylamayı Erteleledi.” *Reuter*, 29 Eylül 2000.

“Türkiye ABD’yi, Ermeni Tasarısı Konusunda Uyardı.” *Reuter*, 30 Eylül 2000.

“Türkiye Parlamentosu, ABD’deki Soykırım Tasarısını Topa Tuttu.” *Reuter*, 2 Ekim 2000.

“Türk Milletvekilleri, Ermeni Soykırım Suçlamaları Konusunda ABD’yi Uyardı.” *Reuter*, 5 Ekim 2000.

“Türkiye’nin İncirlik Konusunda Washington’a Uyarıda Bulunması, Amerikan Yönetimince Nasıl Karşılıyor.” *BBC*, 5 Ekim 2000.

“Türkiye, Ermeni Soykırımı Suçlaması Konusunda ABD’yi Uyardı.” *Reuter*, 5 Ekim 2000.

“Türkiye, Irak Karşısı İttifaktan Ayrılma Tehdidinde Bulundu.” *The Times*, 6 Ekim 2000.

“Türkiye, Irak’a Karşı Yaptırımları Yumuşatma Hareketine Katılıyor.” *BBC*, 10 Ekim 2000.

“Türkiye, Fransa’nın Ermeni Soykırımını Tanıma Kararını Sert Bir Dille Eleştirdi.” *Reuter*, 8 Kasım 2000.

“Türklerin ve Ermenilerin Gerçeklere İhtiyacı Var.” *International Herald Tribune*, 1 Haziran 2001.

“Türkler Avrupa’daki Ermeni Soykırım Oylaması Konusunda Öfkeli.” *Reuter*, 16 Kasım 2000.

“Türkler, Akademisyenleri ‘Soykırım’ Arşivlerini İncelemeye Davet Ediyor.” *Reuter*, 21 Nisan 2002.

“Türkiye, Soykırım İddialarıyla Mücadelede ABD’li Tarihçinin Desteğini Aldı.” *Reuters*, 24 Mart 2005.

“Türkiye’nin Yeni Ceza Kanunu Liberal Bir Görünümde.” *Financial Times*, 30 Mart 2005.

- “Türkiye, İncirlik Kararnamesini Bir Yıl Uzattı Ancak Washington Tatmin Olmadı.” *BBC*, 22 Nisan 2005.
- “Türkiye Ermenileri Uzlaşma için Dua Ediyor.” *Reuters*, 22 Nisan 2005.
- “Türkiye Soykırım ‘Aldatmacasına’ Meydan Okuyor.” *Financial Times*, 22 Nisan 2005.
- “Türkler ve Ermeniler.” *The Guardian*, 23 Nisan 2005.
- “Türkiye-ABD İlişkileri Tehdit Altında.” *Financial Times*, 15 Ekim 2007.
- “Türkiye Genelkurmay Başkanı: Türk-ABD İlişkileri Risk Altında.” *Reuters*, 15 Ekim 2007.
- “Türkiye Başbakanı: ABD İle İlişkiler Tehlikede.” *Reuters*.
- “Tarihin Unutmayı Yeğlediği Terör.” *The Independent*, 14 Ekim 2007.
- “Türkiye: Ermeni Yasa Tasarısı ABD İle İlişkilere Zarar Verecek.” *Reuters*, 11 Ekim 2007.
- “Türkiye Cumhurbaşkanı Ermeni Soykırımını Tasarısı Konusunda Başkan Bush’u Uyardı.” *Reuters*, 9 Ekim 2007.
- “Türkiye İçin Önemli Gün.” *BBC*, 10 Ekim 2007.
- “Türkiye Ermeni Soykırımını Tasarısı Yüzünden ABD’ye Desteği Kesebilir.” *Reuters*, 8 Ekim 2007.
- “Unutulan Holokost.” *The Independent*, 31 Ağustos 2007.
- “Unutulan Soykırım.” *Daily Mail*, 4 Eylül 2007.
- “Üç Milletvekili Ermeni Soykırımını Tasarısı İçin Washington’da.” *BBC*, 8 Ekim 2007.
- “Yargılanan Adalet.” *The Guardian*, 25 Eylül 2006.
- “Yahudi Soykırımının İnkarı Büyük Bir Hata Olur.” *The Guardian*, 18 Ocak 2007.
- “Yazar ‘Soykırım’ İddiasını Reddediyor.” *The Guardian*, 17 Ekim 2005.

“Yılmaz-Baker Görüşmesinde Ermeni Karar Tasarısı Ele Alındı.” *Londra Radyosu*, 13 Şubat 1990.

“Yunanistanlı Ermeniler, Türkiye’nin AB Zihniyetine Kuşkuyla Bakıyor.” *Reuters*, 14 Nisan 2005.

“Yunanistanlı Ermeniler, Türkiye’nin AB Zihniyetine Kuşkuyla Bakıyor.” *Reuters*, 14 Nisan 2005.

“Yunanistan, İlerleme Raporu Öncesinde, Türkiye İle Müzakere Başlıklarının Görüşülmesine Karşı Çıkıyor.” *Reuters*, 16 Ekim 2006.

“Washington, Kısıtlamaların Kaldırılmasını İstedi.” *Londra Radyosu*, 27 Ekim 1989.

“Zaten Zor Durumu Daha Da Kötüleştirmek.” *The Guardian*, 12 Ekim 2007.

“24 Nisan Yaklaşırken ABD’deki Ermeni lobisi Hareketleniyor.” *BBC*, 23 Mart 2005.

ERMENİ BASINI VE OSMANLI BANKASI BASKINI (1896): CERİDE-İ ŞARKIYE VE İRAVUNK GAZETELERİ ARASINDAKİ "VAZİFE-İ SADAKAT" VE "VAZİFE-İ İHANET" TARTIŞMASI*

(ARMENIAN PRESS AND OTTOMAN BANK RAID (1896): DISCUSSION
ON "DUTY OF LOYALTY" AND "DUTY OF BETRAYAL"
BETWEEN CERIDE-I ŞARKIYE AND İRAVUNK NEWSPAPERS)

Hülya ERASLAN

Araştırma Görevlisi Doktor,
Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Gazetecilik Bölümü
hulyaeraslan12@gmail.com

Öz: *Bu yazının konusu 1896 yılında İstanbul'da Taşnak Ermeni Komitesi'nin gerçekleştirdiği Osmanlı Bankası baskını sırasında ve sonrasında yaşanan olayların, Ermeni basınının liberal kanadını temsil eden Ceride-i Şarkıye ile ihtilalci yayın organı İravunk'da ele alınış biçimini incelemektir. Baskını düzenleyen Taşnak Ermeni Komitesi, şehrin en ünlü binası ve mali merkezi Osmanlı Bankasını ele geçirerek Ermeni sorununa hem Avrupa devletlerinin hem de kendi cemaatinin dikkatini çekmeyi amaçlamıştı. Ermeni komitesi bu eylem sayesinde tehdit ettiği Avrupa devletlerini Ermeni sorununun çözümünde aktif bir rol oynamak için harekete geçirecek, çok parçalı İstanbul Ermeni cemaatini de yürütülen mücadele karşısında heyecanlandırıp, ayaklandıracak ve bağımsız Ermenistan'ı kurma çabasında komitecilerin yanında yer almalarını sağlayacaktı. Kapitalist piyasayı düzenleyen, Osmanlı devlet maliyesini yöneten bankayı işgal girişimi Ermeni komitacıların bekledikleri sonuçları yaratmasa da etkili olmuş; Avrupa kamuoyunun gündemini yoğun bir biçimde meşgul etmiş, insani sonuçları açısından da binlerce cana mal olmuştur. Yaşanan olaylardan doğrudan etkilenen gruplardan birisi de hiç kuşkusuz Osmanlı Ermeni cemaatidir. Özellikle İstanbul'da yaşayan Ermenilerin olaylardan sonra kendilerine nasıl bir yol haritası çizecekleri dönemin Ermeni basınının da temel kaygısı olmuştur. Ceride-i Şarkıye olaylar karşısında önce suskun, sonra Ermenilere sükûnet tavsiye eden*

* Bu makale, yazarın 2016 yılında Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Anabilim Dalında savunmuş olduğu "Osmanlı Bankası Baskınının (1896) Osmanlı Ermeni Basınında Ele Alınışı" konulu doktora tezinden üretilmiştir.

Osmanlı yönetimine sadakatten yana bir politika izlerken İravunk, Varna'da yayınlanmanın sağladığı güvence ile Osmanlı hükümetini suçlayan bir yayın politikası izleyecektir.

Anahtar Kelimeler: *Osmanlı Bankası Baskını (1896), Osmanlı Ermeni Basını, Ceride-i Şarkıye, İravunk, Ermeni Sorunu*

Abstract: *The aim of the study is to investigate the way in which events occurred during and after the Ottoman Bank raid under the leadership of the Dashnak Armenian Committee in Istanbul in 1896 in the newspaper Ceride-i Şarkıye, which represents the liberal wing of the Armenian press, and in the newspaper İravunk, which is a revolutionary media organ. By invading the most famous building and financial center of the city, Taşnak Armenian Committee, the conductor of the attack, aimed at drawing the attention of both European countries and their own community to internationalized Armenian question. By means of this action, Armenian Committee was going to stimulate the European countries, who was threaten by this committee, to play an active role in resolving the Armenian question, excite and provoke the multipartite İstanbul Armenian community for the conducted struggle and make the committee members support the struggle of founding the independent Armenia. This invasion attempt against the bank regulating the capitalist market and administrating the Ottoman state finance didn't create the result expected by the Armenian Committee members. However, it took effect; it occupied the agenda of European Union densely and in terms of humanistic results, it cost thousands of lives. One of the groups directly influenced by the events is the Ottoman Armenian community undoubtedly. Particularly, how the Armenians who lived in Istanbul will draw a road map to themselves after the events became the main concern of the Armenian press in that period. Whereas Ceride-i Şarkıye first followed a silent policy and then recommended Armenians to stay calm and loyal to the Ottoman government, İravunk adopted a policy that accusing the Ottoman government thanks to the assurance of the publication of Varna.*

Keywords: *The raid of the Ottoman Bank (1896), Ottoman Armenian Press, Ceride-i Şarkıye, İravunk, Armenian Question.*

Giriş

En yalın anlatımıyla Osmanlı İmparatorluğu’nun paylaşım sorunu olarak tanımlanan “Doğu sorunu”¹ kavramına, 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren “Ermeni sorunu”² da dâhil edilmiştir. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı’ndan sonra imzalanan Berlin Antlaşması³ ile Ermeni sorunu, Osmanlı İmparatorluğu’nun Avrupa devletleriyle olan ilişkisinde öncelikli gündem maddelerinden biri haline gelmiştir.

Yüzyılın başında Sırp isyanı ile başlayan milliyetçi/ayrılıkçı hareketlere, yüzyılın sonuna doğru Osmanlı Ermenileri de katılmıştır. Osmanlı’nın “millet-i sadıka”⁴ olarak gördüğü Ermeni tebaası için gerekli görülen reformların yapılmasını isteyen “Avrupalı büyük güçler”,⁵ Ermeni sorunu üzerinden Osmanlı’nın içişlerine müdahaleyi meşru kılacak bir zemin yaratma çabasına girişmişlerdir.⁶ Tanzimat ve Islahat fermanlarında gayrimüslim halka ve özelinde Ermeni cemaatine söz verilen reformların gerçekleşmediği bahanesiyle sorun, Ermeni dinî liderlerin çabalarıyla uluslararası alana taşınmıştır.

- 1 “Doğu sorunu” ya da “Şark meselesi” olarak bilinen sorun ilk defa 1815 Viyana Kongresi’nde Rus delegeleri tarafından kullanılmaya ve siyasi içerik kazanmaya başlamıştır. 19. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı İmparatorluğu’nun toprak bütünlüğünün korunması, aynı yüzyılın ikinci yarısında Türklerin Avrupa’daki topraklarının paylaşılması, 20. yüzyılda da imparatorluğun bütün topraklarının paylaşılması anlamında kullanılmıştır. “Doğu sorunu”nun başlangıç tarihi açısından tarihçiler arasında tam bir görüş birliği bulunmamaktadır. Bu konuyu, İslam’ın doğuşuna kadar götürenler olduğu gibi Türkler’ in Avrupa’ya yayılışını, sorunun başlangıcı olarak görenler de vardır. Ama bu sorunla son yüzyıl anlayışı içinde, emperyalist devletlerin Osmanlı İmparatorluğu’nu iktisadi ve siyasi nüfuz ve hükmü altına almak veya sebepler yaratarak parçalamak ve Osmanlı yönetiminde yaşayan çeşitli ulusların egemenliklerini sağlamak istemelerinden doğan tarihi sorunların tümü birden anlaşılmaktadır. Kı Young Lee, *Ermeni Sorununun Doğuşu* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1998), 57-58.
- 2 Literatürde “Ermeni sorunu” olarak geçen kavramın 19. yüzyıldan önce de var olduğu tartışmaları için bakınız: Birsan Karaca, “Ermeni Kültüründeki Üç Tabudan Birisi: Ermeni Dili,” içinde *Ermeni Araştırmaları 1. Türkiye Kongresi Bildirileri, Cilt 3* (Ankara: ASAM, 2003), 137-142.
- 3 93 Harbi olarak bilinen ve Osmanlı’nın Ruslara karşı yenildiği bu savaşın sonunda önce Ayestefanos Antlaşması imzalanır. Bu antlaşma maddelerinden hoşnut kalmayan başta İngiltere olmak üzere diğer Avrupa devletleri antlaşmayı yenileme kararı alır.
- 4 Millet-i sadıka, Osmanlı İmparatorluğu’nda Ermenilerin devlete olan bağlılığından dolayı verilmiş bir tanımdır. Osmanlı Devleti’nin çok uluslu yapısı, İslam hukukuna uygun olarak, etnik kökenleri dikkate alınmadan, sadece mensup oldukları din veya mezhep esasına göre gruplandırılmışlardır. Bu nedenle Osmanlı halkı Türk, Rum, Bulgar ve Arap olarak değil, Müslüman, Ortodoks, Katolik ve Yahudi olarak isimlendirilmiş ve bu grupların her birine Fatih Sultan Mehmet’ den itibaren Arapça din ya da mezhep anlamına gelen “millet” adı verilmiştir. İslam milleti, Rum milleti, Yahudi milleti, Ermeni milleti şeklinde örnek verilebilir. Gülnihal Bozkurt, “Türk Hukuk Tarihinde Azınlıklar,” *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 43(14) (1993): 51.
- 5 18. yüzyıldan 1861’e kadar “Avrupalı Büyük Güçler” “Avrupa Beşlisi”ydi: İngiltere, Fransa, Avusturya, Prusya ve Rusya. Daha sonra bu yapıya, birleşik krallık haline gelen İtalya 1871’de katıldı. Aynı yıl Birleşik İmparatorluk Almanya’sı da Prusya’nın yerini aldı. Roderic H. Davison, *Osmanlı Türk Tarihi (1774-1923)*, çev. Mehmet Morali (İstanbul: Alkım, 2003).
- 6 Salahi Sonyel, *Osmanlı Ermenileri Büyük Güçlerin Diplomasi Kurbanları* (İstanbul: Remzi Kitapevi, 2009).

19. yüzyılın en önemli gelişmesi Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi modernleşmesini sağlamak için uygulamaya koyduğu reformlardır. Tanzimat Fermanı ile müslim/gayrimüslim ayrışması son bulmuş,⁷ yasa önünde herkes eşit sayılmış, tüm tebaaya eşit hak, mal, onur ve yaşam güvencesi sağlanmıştır.⁸

Tanzimat dönemi öncesi geçerli olan kurallar, Gülhane'de okunan Tanzimat Fermanı ile değişmiştir. Dinî temelli millet sistemi yerine Osmanlı vatandaşı kavramı konmuştur. Hukuki statü farkları ortadan kalkmış, tek hukuk sisteminin tüm Osmanlı vatandaşlarına uygulanması kararı alınmıştır.⁹ Kısacası

Tanzimat Fermanı ve İslahat Fermanı'nın yaratmış olduğu olumlu hava ve modernleşme pratikleriyle birlikte Ermeni cemaatinin içindeki geleneksel ilişki biçimleri de kırılmaya uğramıştır.

1839 tarihli Tanzimat Fermanı, gayrimüslimler ve Müslümanları aynı kabul eden "eşitlik ilkesini" benimsemiştir. 1856 yılındaki İslahat Fermanı ise, Avrupalı güçlerin koruması altında olan Hristiyan tebaaya ayrıcalıklı bir statü yaratmıştır denebilir. Özellikle Tanzimat Fermanı'nın eşitlik ilkesi Hristiyanları merkezileşmenin yarattığı idari etkilerden korumuştur. Bu sayede Hristiyan tebaa kendi kültürel ve dinî özelliklerini koruyabilmiştir. Aynı zamanda bu işin ekonomik boyutu da önemlidir. Hristiyanlar, Avrupa ile kurulan finansal ilişkiden en kârlı çıkan grup olmuştur.¹⁰ 1839 ve 1856 yıllarındaki fermanlar aracılığıyla Avrupa'nın kanatları altında olan Hristiyan tebaa içinden kapitalist ekonominin hür yasalarına tabi olan toplumsal gruplar ön plana çıkmıştır. Etnik ve dinî duyguları canlanan gayrimüslimler ekonomik alanda da güç kazanmışlardır. Bu durum uluslaşma yolundaki fikirlerin gelişmesini hızlandırmıştır.¹¹

7 Teokratik bir devlet anlayışına sahip Osmanlı'da Müslüman ile gayrimüslim toplumlar arasında Tanzimat Fermanı öncesi ciddi hukuki statü farkları vardı. Müslüman ahaliye İslam ve örfi hukuk kuralları uygulanırken gayrimüslimlere özel hukuk alanında parçası oldukları topluluğun din ve sosyal yaşamına ilişkin kurallara; kamu hukuku alanında da İslam hukukunun gayrimüslim ahalî için geçerli olan kurallara tabi tutuluyorlardı. Sosyal yaşamda gayrimüslim gruplara önemli kısıtlamalar getirilmişti: Evleri Müslüman ahalinin evlerinden renk ve yükseklik bakımından farklıydı ve Müslümanların ibadet yeri olan camilere bitişik oturamıyorlardı. Giydikleri kıyafetlere fermanlarla kısıtlamalar getirilmişti. Elbiselerinin renkleri ve kumaşları kurallarla belirlenmişti. İzinsiz binek hayvanına binmeleri ve silah taşımaları yasaktı. Askerlik hizmetine katılmadıkları için cizye adı verilen bir vergi ödüyorlardı. Mahkeme önündeki şahitliklerinin yetersizliği, kamusal alanda görev alamamaları o dönemin kısıtlayıcı hükümleri olarak karşımıza çıkar. Her milletin başında devletçe onaylanmış kendi cemaatince sevilen bir dinî lider bulunurdu. Mensubu oldukları ahalinin çıkarlarını korur, topluluğun malları ile ilgilenir, eğitim işlerini yönetir, hukuksal işlerini de çözer, dinî mali ve hukuki işlerin giderlerini karşılamak için cemaatinden vergi toplarlardı. Bozkurt, "Türk," 51.

8 Stanford Shaw ve Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye* (İstanbul: E Yayınları, 2010), 93.

9 Bozkurt, "Türk," 49-59.

10 Kemal Karpat, *Osmanlı Modernleşmesi Toplum, Kurumsal Değişim ve Nüfus* (İstanbul: Timaş, 2014), 101-102.

11 Karpat, *Osmanlı Modernleşmesi*, 93.

Tanzimat Fermanı ve Islahat Fermanı'nın yaratmış olduğu olumlu hava ve modernleşme pratikleriyle birlikte Ermeni cemaatinin içindeki geleneksel ilişki biçimleri de kırılmaya uğramıştır. Osmanlı Ermeni toplumunda en önemli merteye, İstanbul Ermeni Patrikliği'dir.¹² Hem ruhani hem dünyevi düzenlemelerden sorumlu bu makam Ermeni cemaatinin işleriyle ilgili olarak Osmanlı yönetimince resmen tanınmış tek makamdır.¹³ Ermeni Patrikliği üzerinde 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Amira¹⁴ adı verilen Ermeni aristokrasininin çok büyük etkisi olmuştur.¹⁵ İstanbul Ermeni kilisesinin sahip olduğu güç, Avrupa'da yaşanan aydınlanmacı hareket ve bu hareketin Fransa, İtalya ve Avusturya'daki eğitim kurumlarından ders alan Ermenilerin üzerinde yaratmış olduğu etki ve Tanzimat döneminin beraberinde getirmiş olduğu Osmanlıcılık düşüncesiyle sarsılmaya uğramıştır.¹⁶ Ermeni Patrikliği'nin en önemli sıkıntılarının bir tanesi de Katolik ve Protestan inanışların Ermeniler arasında giderek yayılmaya başlamasıdır. 1836 yılında Katolik Ermenilerin, 1850'de Protestan Ermenilerin ayrı bir cemaat olarak kabul edilmesi Gregoryen Ermeni kilisesinin varlığını ciddi anlamda tehdit etmeye başlamıştır.¹⁷

Ermeni millî bilincinin gelişmesine katkıda bulunacak bir diğer önemli unsur ise, dış kaynaklı Venedik ve Viyana'da Ermeni rahiplerince geliştirilen Mihitarist öğretimidir. Bu öğretinin takipçisi olan rahipler, Ermeni tarihi ve diline sahip çıkarak okullarda bunların öğretilmesini sağlamışlardır. Bu öğreti ile yetişen Ermeni gençleri, laiklik ve batılılaşmadan yana olmuşlardır.¹⁸ Okullaşma oranı, özellikle bu dönemde Protestan misyonerlerin yardımları sayesinde de gözle görülür bir seviyede artış göstermiştir. Enver Ziya Karal, Protestan misyonerlerinin, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki faaliyetlerini 1840'lı yıllarla birlikte genişlettiklerini söyler. Hiç kuşkusuz bu sürecin oluşumundaki ve gelişimindeki rol, İngiltere ve Amerika'ya aittir. Osmanlı topraklarındaki Katolik nüfusun koruyucusu Fransa ve Avusturya iken, Ortodoksların

12 1461 yılında Fatih Sultan Mehmet tarafından kurulan İstanbul Ermeni Patrikliği 1922 yılında kapanarak, Kudüs'e taşınmıştır.

13 Koptaş'tan aktaran Vartan Artinian, Vartan Artinian, *Osmanlı Devleti'nde Ermeni Anayasası'nın Doğuşu 1839-1863* (İstanbul: Aras, 2004), 12.

14 Kanuni Sultan Süleyman, 1554 yılındaki Revan ve Nahcivan Seferleri'nde Van'da sarraflık ve tüccarlıkla uğraşan Ermenileri İstanbul'a getirtmiştir. Kısa sürede büyük servetlere sahip olan bu kişiler hem imparatorluğun hem de Ermeni cemaati içinde iktidar sahibi olmuşlardır. Başlangıçta Ermenice Prens anlamına gelen “İşhan” kelimesi ile anılan bu aristokrat sınıf 18. yüzyıldan itibaren “Emir” kelimesi anlamına gelen “Amira” unvanı ile anılır olmuştur. Saro Dadyan, *Osmanlı'da Ermeni Aristokrasisi* (İstanbul: Everest Yayınları, 2011), 85-86.

15 Dadyan, *Osmanlı'da Ermeni*, 85-86.

16 Akşin Somel, “Osmanlı Ermeni Kültür Modernleşmesi Cemaat Okulları ve Abdülhamid Rejimi,” *Tarih ve Toplum: Yeni Yaklaşımlar*, 5 (2007): 71-92.

17 Koptaş'tan aktaran Vartan Artinian, Artinian, *Osmanlı Devleti'nde*, 12.

18 Agop Hacikyan, ve diğerleri, *The Heritage of Armenian Literature Vol 3*, (Detroit: Wayne State University, 2005), 50.

koruyucusu Rusya'ydı. İngiltere, Hristiyan halk üzerinde söz sahibi olabilmek adına Amerika ve Almanya'dan gelen Protestan misyonerleri vasıtasıyla, İngiliz konsoloslarının desteklenmesi sayesinde para ve daha başka yardımlarda bulunarak farklı din ve mezhepteki halkı Protestan yapmaya girişti. Çeşitli kolejler açtılar ve bu okullar Ermeni nüfusu üzerinde ciddi etkiler bıraktı. Lübnan, Anadolu ve İstanbul'da faaliyete geçen kolejlerde Ermeniler tarihleri ve edebiyatları hakkında bilgi sahibi oldular ve insan hakları, milliyetçilik gibi kavramları gündemlerine aldılar.¹⁹

19. yüzyılın ilk yarısından itibaren iç ve dış dinamiklerin etkisiyle Ermeni sorunu düşünsel düzeyde oluşturulmuş, ikinci yarısından itibaren de uluslararası ilişkilerin nesnesi haline getirilmiştir. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın ardından imzalanan Berlin Antlaşması'nın 61. maddesine göre; Osmanlı Devleti, Doğu Anadolu'da yönetsel reformlar yaparak, Hristiyan halkın varlığını koruyacaktı. Avrupalı büyük güçler, Ermenilerin sorununu bu maddenin ellerine verdiği imkân sayesinde sürekli olarak gündeme getirecekler, Osmanlı'nın içişlerine müdahale edeceklerdi²⁰ 1890'lara kadar Düvel-i Muazzama'nın faaliyetlerinden memnun olmayan Ermeniler, "bağımsızlıklarını" elde etmek için dünya kamuoyunda ses getirecek eylemler düzenlemeye giriştiler. İstanbul'u da bu eylemlerin merkezine koymuşlardır. 1890 Kumkapı Ermeni Olayı, 1895 Bâb-ı Âli Gösterisi, 1896 Osmanlı Bankası Baskını, Ermeni komiteciler tarafından İstanbul'da gerçekleştirilmiş önemli olaylardı. Osmanlı Bankası baskını ile çok sayıda Ermeni ve Müslümanın hayatlarını kaybettikleri bu olayların ortak amacı Ermeni toplumunu tatmin edecek ıslahatlar yapılması ve son kertede bağımsız Ermenistan'ın kurulmasıydı. Banka baskınından önceki olaylarda aradıklarını bulamayan Ermeni komiteciler son eylemlerinin yaratacağı etkiye inanmışlardı. Gerçekleştirdikleri eylem Ermeni komiteciler açısından başarısızlıkla sonuçlanmıştı; ama Osmanlı devletiyle büyük güçler arasında uluslararası bir krizin çıkmasına neden olmuştu. Diplomatik incelemelerden anlaşılan Osmanlı hükümetinin İstanbul'daki baskın ve sonrasında yaşananlardan sorumlu tutulmuş olmasıydı. Eylemciler, banka baskını sırasında ölenler hariç Osmanlı banka müdürü Sir Edgar Vincent ve yabancı elçiliklerin temsilcilerinin yardımları sayesinde II. Abdülhamit'in elinden kurtulmayı başarmışlardır.²¹

19 Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri 1876-1907* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1983), 128-129.

20 Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi* (İstanbul: Belge Yayınları, 1987), 248.

21 Necdet Sakaoğlu, "Osmanlı Bankası Olayı," içinde *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1993-1994), 166-168.

Osmanlı Ermeni Basını

Osmanlı topraklarında gazete, kapitalist çıkarların peşinden koşan Avrupalı güçler tarafından çıkarılmaya başlanmıştır. Son yapılan çalışmalarla Fransız İhtilali'nin propagandasını yapmak amacıyla İstanbul'da Fransızlar tarafından yayımlanan gazete ile başlangıç tarihini 1793 yılına kadar götürmek mümkün olmuştur. Bu güçlerin yerli ortakları olan Rumlar, Yahudiler, Ermeniler de haber ihtiyaçlarını karşılamak için kendi gazete ve dergilerini yayımlamaya girişmişlerdir.²²

Osmanlı İmparatorluğu sınırlarında ilk Ermenice gazete, İstanbul'da 13 Ocak 1832 tarihinde *Takvim-i Vekayi Lıro Kir* ismiyle yayımlanmıştır.²³ Bundan yedi yıl sonra, 1839'da İzmir'de ilk Ermenice özel gazete yayın hayatına başlamıştır: *Gerekli Bilgi Topluluğu*. Bunların ardından Tokat, Tiflis ve Van gibi Ermeni nüfusunun olduğu bölgelerde süreli yayınların sayısı hızla çoğalmıştır. Özellikle yüzyılın ikinci yarısından itibaren İstanbul, Batı Ermenileri açısından gazetecilik faaliyetlerinin merkezi haline gelmiş, Osmanlı ve Ermeni siyasi modernleşmesinin günlük hayattaki pratikleri, kendini basın yayın faaliyetlerinde göstermiştir. Anadolu Ermenileri de İstanbul Ermeni cemaati kadar etkili olmasa da misyonerlerin yardımıyla açtıkları okullarda gazetecilik ve dergicilik faaliyetlerini yürütmüşlerdir.²⁴ 19. yüzyılın ikinci yarısının Ermeni toplumu için ciddi bir kırılma yüzyılıdır. Bu yüzyılı, Ermeniler, kendi toplulukları için “kültürel rönesans”, “kültürel aydınlanma” dönemi olarak kabul ederler. Kültürel aydınlanmanın ilk durağı da Ermenice olmuştur. Klasik Ermenice olarak bilinen “Grabar”, 19. yüzyılda yerini “Aşharabar” (Dünya Dili) diline bırakmıştır. Batı Ermenice'nin yeterince gelişmiş olmaması ve Grabar dönemine fazla bağımlı kalınması nedeniyle pek çok çalışma, Batı Ermeni toplumunun aşına olduğu Ermeni harfli Türkçe basılmıştır. Dil bilim açısından bakıldığında; Eremya Çelebi Kömürçüyan, Rusya Ermenilerinden farklı olarak Osmanlı Ermenilerinin –Anadolu, Kırım ve Güney Rusya'daki Ermenilerin- Türkler ile çok yoğun bir iletişim haline girdiklerini, gündelik yaşamlarına Türkçe'den çok sayıda kelime aldıklarını ve zamanla Ermenice'nin yerini Türkçe'nin aldığını, ister istemez Ermeni harfli Türkçe gibi bir alanın Ermeni literatüründe yer edindiğinin altını çizer.²⁵ Gazete ve dergilerin dışında basımcılık faaliyetlerinde de iyi olan Ermeniler,

22 Korkmaz Alemdar, *Tarih ve İletişim* (Ankara: Ümit Yayınevi, 2001), 16.

23 Գրիգոր Գալեմբեարեան, Պատմութիւն Հայ Լրագրութեան (Վիեննա: մխիթարեան Տպարան, 1893), 34-37.

24 Somel, “Osmanlı Ermeni,” 71-92.

25 Eremya Çelebi Kömürçüyan'dan aktaran Sanjian ve Tietze. Andreas Sanjian, K. ve Tietze A, *Eremya Chelebi Kömürjian's Armeno-Turkish Poem The Jewish Bride* (Wiesbade: Otto Harrassowitz, 1981), 9-11.

artan okullaşma oranının etkisiyle ihtiyaç duydukları okul kitaplarını, romanlarını, hikâyelerini, tiyatro oyunlarını Ermeni alfabesine sadık kalarak Türkçe yayımlamışlardır.

Osmanlı Bankası Baskını

Abdülhamit döneminde, Osmanlı Ermenileri İstanbul ve Anadolu'nun pek çok yerinde olay ve isyanlar çıkartmışlardır. Yaşanan acı olayların amacı, Anadolu topraklarında bağımız bir Ermenistan'ın kurulmasıdır. İsyân pratiğini en geç öğrenen ve ayaklanmaya girişen Ermeniler, özellikle 19. yüzyılın son on yılında tarihe ve literatüre Ermeni isyanlar dönemi (1894-1896) olarak geçen bir dizi olayların sorumlusu olmuşlardır.

İsyân pratiğini en geç öğrenen ve ayaklanmaya girişen Ermeniler, özellikle 19. yüzyılın son on yılında tarihe ve literatüre Ermeni isyanlar dönemi (1894-1896) olarak geçen bir dizi olayların sorumlusu olmuşlardır.

Ekim 1895 yılında Van'da başlayan ve 1896 yılında şiddetti giderek artan Van isyanı Ermeni komitelerinin istediği sonucu yaratmamıştı. Avrupa müdahalesi için daha ses getirici bir eylemin gerçekleşmesi gerekiyordu. Taşnak Ermeni komitesi,

İstanbul'da büyük bir kargaşalık çıkarmaya karar verdiklerini Rusya'daki Osmanlı Konsolosluğu üzerinden Hariciye Nazırlığı'na bildirmişlerdi. Osmanlı Banka Baskını, sadece Galata'daki Osmanlı Bankasını işgal etme girişimi ile sınırlı değildir. Finans merkezi olan Osmanlı Bankasını ele geçirme haberi sadece Osmanlı Hükümeti'nde değil, Bankanın ortakları olan İngiltere ve Fransa üzerinde de sansasyonel bir etki yaratacak ve kısa süre olaylar İstanbul'un başka semtlerine de yayılacak, başkentteki büyük karışıklık gerçek anlamda Avrupa'nın olaylara müdahalesine yol açacaktı. Hocaoğlu, bu planın Ermeni komitelerince Avrupa'da gerçekleştirdikleri toplantılarda kararlaştırdıklarının altını çizer. Bu planın Taşnak Komitesi'nin öncülüğünde gerçekleştirilmiş olmasından dolayı Ermenileri korumada Rus Elçiliği, İngiltere'den daha fazla rol oynamıştır.²⁶

26 Ağustos 1896²⁷ tarihinde öğleden sonra Osmanlı Bankası 26 kişilik bir Ermeni grubu tarafından işgal edilir. Bu baskında aktif rol oynayan kişiler

26 Mehmet Hocaoğlu, *Arşiv Vesikalarıyla Tarihte Ermeni Mezalimi ve Ermeniler* (Ankara: Anda Dağıtım, 1976), 354.

27 26 Ağustos 1896 tarihi miladi yıla ait bir tarihtir. Osmanlı süreli yayınlarında üç tür tarih kullanımı söz konusudur: mali, hicri ve miladi. Bu üçlü tarih verme sistemi Osmanlı Ermeni süreli yayınlarında da kullanılmıştır. Banka baskını hicri takvime göre 17 Rebiülevvel 1314, mali takvime göre 14 Ağustos 1312'de gerçekleşmiştir.

Karekin Pastırmacıyan²⁸ (Armen Garo), Hayk Tiryakiyan²⁹ (Hraç Andreasyan) ve Papken Suni³⁰ (Bedros Paryan)'dir. Çok sayıda dinamit, bomba ve revolverin kullanıldığı eylemde 140 kadar banka çalışanı rehin alınır. Çok sayıda insan kaybını göze alamayan Osmanlı hükümeti aracılarla yapılan görüşmeler sonucunda işgalcilerin ertesi gün Marsilya'ya gönderilmesi kararı onaylar. Banka çalışanları ve hizmetlileri arasında toplam dört kişi ölmüş sekiz kişi de yaralanmıştır. Ermeniler arasında da dört kişi ölmüş altı kişi de yaralı olarak kurtulmuştur.³¹

Çok sayıda Ermeni ve Müslümanın hayatını kaybettiği olaylarda Osmanlı Bankası Baskını, büyük planın vitrini olarak tasarlanmıştır. Banka baskınından önce ilk karışıklıklar Samatya'da başlamış daha sonra Beyoğlu, Fındıklı, Galata'da Boğazkesen, Bahçekapısı, Tahtakale, Salmatomruk-Karagümrük, Eyüp, Fener, Şehzadebaşı, Şehremini, Kasımpaşa ve Hasköy semtlerinde sıçramış iki gün boyunca da olaylar devam etmiştir. Bu olaylarla kaç kişinin hayatını kaybettiği konusunda Osmanlı kaynakları ve Ermeni kaynaklarında farklı veriler bulunmaktadır.³²

Ermeni kaynakları ya da daha doğrusu Ermenilerin tarafını tutan çalışmalarda, banka baskını ile birlikte bir katliamın tetiklendiği, olayların dehşet verici düzeylere ulaştığı ve kontrolden çıkarak çok bilinçli, planlı, örgütlü, sistematik bir kırımın gerçekleştiğine dair iddialar vardır. Bu varsayımı iddia eden çalışmaların başında, Vahakn Dadrian'ın *The History of the Armenian Genocide. Ethnic Conflict from the Balkans to Anatolia to the Caucasus* isimli çalışması gelir. Bu görüş, aynı zamanda elçilik ve konsolos raporları ve Osmanlı ülkesinde yaşayan yabancıların anıları ve de İngiltere ve Fransa'daki dergi ve gazetelerdeki Ermeni Sorunu, Doğu Sorunu, Osmanlı Bankası Baskını şeklindeki haber ve yorumlarla da desteklenmiştir. Ethem Eldem, 26 Ağustos 1896 “Banka Vakası” ve 1896 “Ermeni Olayları” (2007) ve “Banka Vakası” ve 1896 İstanbul Katliamı (2015) isimli iki makalesinde, Ermeni kaynaklarının

28 Taşnak Partisi üyesi Armen Garo, banka baskınında eylemin lideri olan Papken Suni'nin ölmesi üzerine eylemin liderliğini üstlenmiştir. Banka baskınından sonra Osmanlı topraklarından ayrılan Garo, 1908 yılında II. Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte Erzurum milletvekili olarak ülkeye geri dönmüştür. 1914 yılında Ermeni Gönüllü Birliklerine katılan Armen Garo, 1918 yılında Ermenistan Demokratik Cumhuriyeti'nin Amerika büyük elçisi olmuştur.

29 Hayk Tiryakiyan, Taşnak Partisi üyesi olmak için Nancy Ziraat okulunu yarıda bırakmıştır. Banka işgalinde önemli rol oynayan Hayk, Kıbrıs, Balkanlar ve Rusya'da parti içinde aktif roller üstlendi. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra *Azadamar*'ın yöneticisi oldu.

30 Banka işgalini planlayan kişidir, baskın sırasında hayatını kaybetmiştir.

31 Osmanlı Bankası Arşivi, “*Attack on Bank in Constantinople*,” içinde Londra Arşivi, no. 23,999. (1-7 adlı belgeden çeviren Eldem) Ethem Eldem, *Osmanlı Bankası* (İstanbul: Osmanlı Bankası Yayınları, 1999), 231-134.

32 Fikretin Yavuz, “Osmanlı Devleti Dış Politikasında Ermeni Sorunu: 1896 Osmanlı Bankası Baskını Örneği” (Yayımlanmamış Doktora Tezi., Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009), 145.

olaya ilişkin değerlendirmelerini ayrıntılı olarak analiz etmiştir. Bu kaynaklar, yaşanan olayların arka planında II. Abdülhamit'in politikasının olduğunu iddia edip, katliam için bir bahane yaratıldığını öne sürmüşlerdir. Yine katliam olarak tanımladıkları olaylar, sivil nüfus tarafından sokakta rastlanan Ermenilerin sopalarla başlarına vurularak öldürülmeleriyle gerçekleştirilmiş, iddialara göre tek tip ve pek çok sayıda üretilmiş sopalar karakollar tarafından halka dağıtılmıştır. Katliamın başlaması için emir geldiği gibi bitmesi için de emir gelmiş, halka dağıtılan sopalar toplanmış ve ikinci akşam olaylar sona ermiştir. Kadın ve çocuklar hariç, yetişkin Ermeni delikanlıları hedef seçilmiştir. Batı kaynaklarında ölen Ermeni sayısına ilişkin bilgilerde 5 bin ile 10 bin skalası arasında çok abartılı rakamlar mevcuttur. Türk kaynakları ise durumu ihtilal olarak nitelendirip bomba ve dinamitlerle çok sayıda Müslüman-Türk'ün öldüğü belirtilmektedir. Türk kaynakları içerisinde dönemin Osmanlı Bankası Arşivi ve Zaptiye Nazırı Hüseyin Paşa'nın iki ciltten oluşan *Ermeni Olayları Tarihi* kitabı yol göstericidir.

Osmanlı Bankası Baskını, İstanbul'da düzenlenen modern anlamdaki terör/tedhiş olaylarının ilk örneklerinden birisi, hatta ilkidir.³³ Saldırıyı düzenleyen Taşnak Komitesi (1890) ile diğer Armenakan (1885) ve Hınçak (1887) Ermeni komiteleri amaçlarına ulaşmada terör yöntemini kullanmayı meşru kabul etmişlerdir (Nalbandian, 1963). Siyasi amaçlarına ulaşmada planlı bir biçimde kitleleri korku ve panik havasına sokmayı amaçlayan Ermeni eylemciler, bu yöntemin güvenilirliğine ve geçerliliğine inanmışlardır. 19. yüzyılın son onlu yıllarında yaşanan bu olayların etkisi imparatorluğun en üst kademesinde yer alan padişah II. Abdülhamit'in hayatından tutun da en sıradan insanın günlük yaşantısına kadar hissedilir olmuştur.

İngiltere, Rusya, Fransa ve Almanya değişen ve çatışan emperyalist çıkarları doğrultusunda, Ermeni sorununun tekrar tekrar farklı boyutlarda üretilmesine katkıda bulunmuş ve dönemin tek iletişim aracı olan gazete sayesinde yaşanan olayları, pek çoğu Osmanlı Devleti'nin aleyhinde bir dille inşa ederek dünya kamuoyuna duyurmuştur. Osmanlı Bankası Baskını ile ilgili olarak Avrupa, Amerika ve hatta Hindistan'daki gazetelerde çoğunlukla Osmanlı İmparatorluğu'nun aleyhinde haber ve yorumlar yapılmıştır. Bununla birlikte zaman zaman Ermenilerin yapmış olduğu şiddet eylemlerinin kabul edilemez olduğunu söyleyen, İngiltere'nin Ermeni sorununun doğup büyümesindeki rolünü ele alan yazılar da dönemin basınında yer almıştır.

Baskın olayının gerçekleştiği tarihte Osmanlı başkentinde Osmanlıca *Tercüman-ı Hakikat*, *Sabah* ve *İkdam*, Servet-i Fünûn dergisi; Fransızca

33 Necmettin Alkan, "Ermeni Teröristlerin Osmanlı Başşehri İstanbul'daki Saldırıları ve 1896 Osmanlı Bankası Baskını (ABD'deki 11 Eylül Saldırılarıyla Bir Mukayese)," *Türk Yurdu* no. 225 (2006): 73-81.

Stamboul; İngilizce-Fransızca *Levant Herald*; Ermenice ve Ermenice harfli Türkçe gazeteler *Ceride-i Şarkıye*, *Mecmua-i Ahbar*, *Manzume-i Efkar*, *Aravelk* ile Rumca ve İbranice gazeteler bulunmaktadır.³⁴ Basın hayatındaki bu görünüm İstanbul’un çok dilli, çok kültürlü yapısının önemli bir göstergesidir.

***Ceride-i Şarkıye* (1885-1921) ve *İravunk* (1896-1911) gazetelerinde “Millet-i Sadıka” Sorunu**

Ceride-i Şarkıye ve *İravunk* dönemin önde gelen Ermeni gazeteleri arasındadır. *Ceride-i Şarkıye* 1 Haziran 1885’te İstanbul’da günlük olarak yayımlanmaya başlar. Ermeni harfli Türkçe bir gazetedir. İsminin altında kimliği “politikiye, milliye, ticariye, sarrafiye ve ilmiye” kelimeleri ile açıklanmıştır. Gazetenin sahibi Dikran Civelekyan’dır.³⁵ İdaresi, Babıali’de Civelekyan matbaasındadır. Gazetenin editörleri Hagop Varjabedian, Apig Mübahacıyan, Onnig Balıkcıyandır.³⁶ Dört sayfadan oluşan gazetede pek çok konu ile ilgili bilgi vardır. Haberlerin dağılımına baktığımızda; ilk sayfasında günlük havadisler, telgraflar, Azgayın başlığıyla hemen hemen tüm Ermeni gazetelerinde olan ulusal haberlerin yer aldığı sütun, ikinci sayfasında ahval-i hariciye, son posta bölümü, üçüncü sayfa ve dördüncü sayfada ilanlar ve çeşitli haberler yer almaktadır. Bu haberlerin içerisinde de bir tasnif henüz görülmez. Anadolu’dan da Rumeli’den de gelen haberler yer alır; yangın, hastalık, deprem, hırsızlık gibi konuları art arda okuyabilirsiniz. İlanlar gazete için oldukça önemli olmuştur; üçüncü ve dördüncü sayfalarda yer alırlar.

34 İstanbul’da 1890’lı yıllarda yayımlanan gazete sayısına ait resmi bilgiler Ahmet Emin Yalman’ın *The Development of Modern Turkey as Measured by Its Press* isimli doktora tezinde paylaştığı 1891 yılına ait bilgilerdir: 1891 yılında İstanbul’da günlük olarak altı (*Tarik*, *Tercüman-ı Hakikat*, *Saadet*, *Sabah*, *Servet*, *Zuhur*), haftalık olarak siyasi nitelikte iki (*Mizan*, *Mürüvvet*), dokuz Ermenice, sekiz Rumca, iki Fransızca, iki Fransızca-İngilizce, üç İbranice, bir Almanca, bir Bulgarca, bir Arapça, bir de Farsça gazete yayımlanmaktaydı. 1890’ların ikinci yarısından itibaren Genç Türklerin muhalif eylemleri karşısında Abdülhamit öncelikle basın hayatını olumsuz etkileyecek ciddi önlemler almaya başlayacaktır.

35 Dikran Civelekyan’ın doğduğu yer ve tarihi hakkında iki ayrı bilgi mevcuttur. İlki, Yedikule Ermeni Hastanesi salnamesine göre, 1848 yılında Kayseri’de doğmuştur. Diğeri ise Teotoros Lapçincıyan’a göre, Kayserili anne ve babadan 1852 yılında İstanbul’da doğmuştur. 13 Şubat 1907 tarihinde de İstanbul’da hayata veda etmiştir. Viyana Mikhitarist tarikatının İstanbul’daki şubesi Pangaltı Lisesi’nden mezun olmuştur. Sarraflık işiyle ilgilenen Civelekyan, muharrirliğe *Mimos* adlı gazetede başlamıştır. Bunun ardından İstanbul’da çıkan Fransızca bir gazetenin yayın dairesinde çalışmıştır. Vartan Paşa’nın yayın müdürü olduğu *Tercüman-ı Efkar*’ın muhasipliği ile uğraşmış birkaç ay sonra gazetenin müdürü olmuştur. 1877-85 yılları arasında bu gazeteyi çıkardıktan sonra *Ceride-i Şarkıye* için gerekli imtiyazı alıp bu yayına başlamıştır. Yine 1889 yılında yayınlanan ve 1908 tarihinde kapanan Surhantag adlı Ermenice günlük gazetenin de imtiyaz sahibi olmuştur. Basına olan katkıları nedeniyle mütemayız rütbesi ve dördüncü sınıf Osmanlı ve Mecidi nişanlarıyla taltif edilmiştir. 1881 yılından itibaren Civelekyan matbaasında pek çok Ermenice eser basmıştır. Kevork Pamukçıyan, *Biyografileriyle Ermeniler* (İstanbul: Aras Yayıncılık, 2003), 150-151.

36 Zakarya Mildanoğlu, *Ermenice Süreli Yayınlar 1794-2000* (İstanbul: Aras Yayıncılık, 2014), 394.

Ceride-i Şarkıye banka baskınının gerçekleştiği 14 Ağustos günü 3377'nci³⁷ sayısını çıkartmıştır. Hasmik Stepanyan, *Ceride-i Şarkıye*'nin baskısının akşam yapıldığını yazar.³⁸ Baskın olayının yaşandığı gün gazetenin akşam baskısı yaptığını varsaysak da olaya dair herhangi bir bilgiye rastlamayız. Altı sütuna ayrılmış ilk sayfanın sağ köşesinde "Osmanlı Bankası" isimli küçük bir haber yer alır. Bu habere göre, Rum cemaatinin yortusu nedeniyle Osmanlı Bankası'nın Galata, Beyoğlu ve İstanbul idarehaneleri yarın yani perşembe günü kapalı olacaktır.

Banka baskını sonrasında İstanbul halkı evlerden dışarı çıkmamış, uzunca bir süre dükkânlar kapalı tutulmuştur. Bu durum hiç kuşkusuz gazetecilik faaliyetlerini de etkilemiş, editörler ve dizgiciler matbaalarına ulaşamamış, ulaşabilenler ise gazeteyi çıkartabilecek gerekli haberlere ulaşamamışlardır.

Günlük yayın yapan *Ceride-i Şarkıye*, İstanbul'da yaşanan olaylardan dolayı yayınına üç gün ara verir. 12. senesinde olan gazetenin 3378 numaralı sayısı iki günlük, 18-19 Pazar-Pazartesi olarak çıkar. İlk sayfada da "İhtar" başlığının altında "Perşembe, Cuma, Cumartesi günleri gazetemiz neşir olunmamıştır" uyarısında bulunur. Ama gazetenin neden yayımlanmadığına ilişkin bilgi verilmez. Banka baskını sonrasında İstanbul halkı evlerden dışarı çıkmamış, uzunca bir süre dükkânlar kapalı tutulmuştur. Bu durum hiç kuşkusuz gazetecilik faaliyetlerini de etkilemiş, editörler ve dizgiciler matbaalarına ulaşamamış,

ulaşabilenler ise gazeteyi çıkartabilecek gerekli haberlere ulaşamamışlardır.

Liberal niteliğiyle ön plana çıkan, günlük haberlerinde hükümetin bildirilerine ve-Amerika'dan Filipinler'e kadar dünya siyasetini suya sabuna dokunmadan gündemine taşıyan *Ceride-i Şarkıye* yaşanan olaylardan yirmi gün sonra Osmanlı Hükümeti'ne karşı sadakatın önemini vurgulayan yazılar yayımlanmaya başlar. 3 Eylül 1896'da ikinci sayfasındaki "Necat Sadakattir" yazısında önce insan ve onun sadakatine ilişkin genel değerlendirmeler yapılır. Akıl ve zekâ sayesinde insanın diğer canlılardan ayrıldığıının, dik başlılığın hâkim olup sadakatın olmadığı yerde refahtan söz edilemeyeceği belirtilir. Ticarete sözüne sadık olmanın, genel siyasette de vefanın önemli olduğu

37 Gazete, ilk sayfasını Günlük havadis, Dahiliye, Sarrafiye, Azgayın sütunlarına ayırırken; ikinci sayfasında İtalya ve Habeş, Havadisat-ı Hariciye ve Politika, Haydararutyun Sansaryan Varjaran (İlan), Meşhur bir eser-i senayi, Tevçihat ve Nişan, Tefrika; üçüncü sayfasında Ahval-i sıhhiye ve kolera, Girit ve Makedonya, S. Pirgiç Hastanesi ilanı, Müteferrika, Azgayın Varjaran (İlan), Teatro, Tefrika, Vergi (ilan); son sayfasını da tamamen ilanlara ayırmıştır. Bu gazetenin ilan politikası ayrıca ele alınması gereken bir çalışma konusudur (*Ceride-i Şarkıye*, 14 Ağustos, 1896).

38 Hasmik Stepanyan, *Ermeni harfli Türkçe Kitaplar ve Süreli Yayınlar Bibliyografyası, 1727-1968* (İstanbul: Turkuaz Yayınları, 2005), 588.

vurgulanır. *Ceride-i Şarkıye* emir sahibine, devlet büyüklerine ve hükümete saygı gösterilmesi konusunda Ermeni toplumunu uyarır. Tarihsel süreç içerisinde Ermeni milleti, uzun yıllar Osmanlı hükümetine bağlılığını sunarak geleceğini temin etmiş ve Osmanlı'nın koruyuculuğuna sığınmıştır. Bu huzurlu ortamı çekemeyen bazı hayal düşkünleri aldanıp haysiyetsizlik ederek Ermeni milletinin aleyhine akla hayale gelmeyecek kötülükler düzenlemişler ve Ermeni halkını maddi ve manevi zarara uğratıp hasta etmişlerdir. Osmanlı hükümetinin Ermeni milletine duyduğu sevgi ve güven sayesinde her bir ferdine huzurlu bir ortam sağlarken fesatçılar o güveni tamamıyla yok edip, Ermeni milletini perişan etmeye başlamışlardır. Osmanlı sultanları, devlet nazırları ve Müslüman ahali, Ermeni milletine itibar edip saygı göstermişler ve asırlardan beri devam eden bu ilişkiye Ermeniler de en ufak bir leke sürmeden karşılık vermişlerdir. Ancak, bir grup cahil ve kötü niyetli Ermeni isyana kalkışmıştır:

İnsan akıl ve zekâyâ mâlik (sahip) olduğundan, bu sayede mahlûkat-ı sâireden tefrik (ayrılıp) olunup faziletler ile tezyin-i nefis (kendisini süslemiştir) etmiştir.

Herkes kâffe-i fezâ (bütün evrene) ile mâlik olamaz ise de, bir fazilet vardır ki, ona mâlik olmak ve bu sayede temin-i refâh ve saâdet-i hâl etmek cümlelerin yed-i ihtiyarındadır (iradesindedir).

Sadâkat olmayan bir hanede bahtiyârlık tasavvûr olunamaz, zira efrâd-ı aile serkeşâne (dik başlılık) ve yekdiğere sadâkatsiz harekette bulunurlar ise, refâh-ı hal küllîyen zâil (tümünden sona erer) olur.

Ticârette dahi ticâret elzem olup, teahüddüne (sözleşmesine) sâdık olan bir tâcir mutlaka şeref ve itibâr kazanarak, sermayesinin birkaç misli kadar paralar kendisine emniyet ve tevdî olunur.

Fakat sadâkatin en mühim kısmı umûr-u siyasiye de cârî olur, bunun en mühim olmasının sebebi dâhi heyet-i ictimâiyenin intizâmına ve saâdet ve servet-i umûmiyeye hizmet etmesidir. Binâen-aleyh kütüb-i dinîye bu gaziye nazar-ı dikkate alınarak, emniyet ve saâdet-i umûmiyeyi himâye ve muhâfaza eylemekte olan hükümete sadâkat ve evliya-i umûra, yani emir sahiplerine ve büyüklere itâat olunması tembih olunmuştur. (...)

Ermeni milleti Devlet-i Âliyye-i Osmâniyenin taht-ı tebaiyetinde yaşayarak, kendisinin bakasını temîn eylemiş olmağla, 600 seneden beri bu sayede mustazill-i umn u refâh (Osmanlı devletinin koruyuculuğunda) olmuştur.

İşte bu saâdet-i âli çekemeyenler tesvilât-ı (aldatmalar) ebleh-firîbâneleriyle (aptal aldatırcasına) zikîr olunan fesâdı meydana çıkarıp, bu milleti manen ve maddeten bir çok mütezarrır (zarara uğramış) ve müsâb (hasta) eylemişlerdir.

Devlet-i Âliyye'nin Ermeni milleti hakkında olan hüsn-i teveccühü (sevgi ile karışık beğenme) ve emniyeti dünyalar deyip, o sayede her bir ferdi temîn-i refâh eylemekte iken, erbâb-ı fesâda evvel ve evvel o emniyeti külliyyen izâle (yok etmek) ile milleti perişân etmeğe tasaddî (başlamak, girişmek) eylemişlerdir.

Çünkü Selâtin-i A'zam-ı Osmâniyye ve vükelâ-i devlet ile umûm ahâlî-i İslâmiye Ermenileri tebaa-i sadıka add (itibar) u şümâr (sevgi, saygı) edip, onlar dâhi hakikâten bir hayli asırlardan beri bu husûsta zerre kadar lekedâr olmamışlar iken, bedbahtlar bir takım cahiller ve nifâka kıyam eylemişlerdir.

Uzak vakitlere atf-ı nigâh etmeye (göz atma) ne hâcet, Zât-i Hazret-i Pâdişâhi dâhi ibtida-î cülûs-i (tahta çıktığı vakit) meyâmin menus-i hümâyûnlarından beri Ermeni milletini emsâli hemen gayr-i mesbûk derecede naîl-i enâm ve eltâf-ı kesire eylemişler ve afetzedegâne hemişe bezli inâyet ve patrikhâneye ve hastaneye âtiye ve tayinât ihsân ve erbâb-ı liyâkâtı dâhi daima değerlerinden ziyâde taltif ve rütbe-i samiye i vezârete kadar tevcîh buyurmuşlardır. İşte bu eltâf-ı celîle-i Hazret-i Pâdişâhi güneş gibi ortada durur iken bir takım cahillerin küfrân-ı (nankörlük) nimet-i irtikâb etmeleri hezaran (binlerce) teessüfe sezadır (...)³⁹

Ceride-i Şarkiye, yazının devamında bu kötücül fesat takımının küçük bir grup olduğuna vurgu yaptıktan sonra Ermenilerin büyük çoğunluğunun devletine sadık olup ırz ve namusuyla yaşama derdinde olduğunu söyler. Sadakat, gazeteye göre bir kurtuluştur. İyi niyet gösterilip, sadık olduktan sonra ikiyüzlülerin ve aptalların hiçbir etkisi kalmayacaktır. Gazeteye göre fesatçılar aklı başında olan Ermenileri değil, sadece bir grup cahil insanı yoldan çıkarmışlardır. Herkes kurallara uyduğu sürece var olan düzen bozulmayacaktır, bununla birlikte toplumsal huzuru bozmanın da maddi ve manevi cezası kaçınılmaz olacaktır:

Ma'mafih bu takımın ekseriyyâ hariçte sâkin yahut firarilerden ibaret bir şerâzîm-i kalile (küçük bir grup) olduğu şekk (zan) u şüpheden vâreste (kurtulmuş) olmayla, milletin kısım-ı a'zamî, meslekî sıdk u

39 "Necat Sadakattir," *Ceride-i Şarkiye*, 3 Eylül, 1896.

istikâmetten inhirâf (dönmek) etmeyip, ırz u nâmûsuyla yaşamak arzû kavisinde bulunduğundan, cahillere nasihâtla tashih-i efkâra çalışmaları ve islâh-ı ahval ve temîn-i âsâyiş zımında Hükümet-i Seniyye'nin gayret ve mesai-i tebaa perverisine muavenet-i lâzımede kutup etmemeleri olduğu farîza-i zimmet (yapılması gereken) derkâdır.

Sadâkat bâhis necâtıdır, bir vakitten beri teessüf-ü azimle görülen ahvâl-i garibe ancak meslek-i sadâkat ve emr-i basiretle bertaraf olup, peyderpey unutulur.

Hüsni niyet ve sadâkat olduktan sonra erbab-ı nifâkın (düşmanlık sokmak isteyenlerin) neşriyât-ı ebleh-firibânelerinin (aptalca fikirler yaymanın) hiçbir tesîri dâhi olamaz.

Zaten bunların tesîri bazı cühelâ gürûhundan öteye varmamıştır. Akli başında olan bir adam bir takım yalanlara inanır mı? Yahût mâlik hülyalara kapılır mı?(...)⁴⁰

Gazete, 6 Eylül Cuma günü “Asıl Vazife Tabiiyet ve Sadakat”tir, başlıklı ikinci bir yazı daha yayınlar. Bu yazıda Osmanlı vatandaşlarının kendi aralarında çıkabilecek sorunlara karşı dışarıdan bir müdahalenin olmaması için birlikte hareket etmesi gerektiği vurgusu yapılır. Dönemin Avrupa devletleri Fransa, İngiltere, Almanya, Avusturya ve Rusya, çıkan karışıklıklardan sonra, Osmanlı Hükümeti'ne Ermeni halkının haklarının korunması için ciddi müdahalelerde bulunmuşlar, Osmanlı Devleti'ni gerektiğinde savaş gemileriyle de tehdit etmekten kaçınmamışlardır. Osmanlı Ermenileri'nin ihtilalci kanadı, bağımsız Ermenistan'ın kurulabilmesi için Avrupa devletlerinin Osmanlı Devleti'ne müdahalesini haklı ve gerekli görmüştür. *Ceride-i Şarkıye* ise, bu yazısında Avrupa müdahalesi karşıtlığını ele almıştır. Osmanlı toplumunun ve özel olarak da Ermeni milletinin olası bir dış müdahaleye karşı ortak hareket etmesi gerektiğini vurgular. Yazıya göre; Osmanlı topraklarında herhangi bir karışıklık çıktığında Batılı devletler, Osmanlı'nın iç işlerine müdahale etme fırsatını kaçırmamışlar, zorla bazı düzenlemeleri kabul ettirmişlerdir. Bu olaylar yaşandığında Osmanlı Hükümeti, Batı'nın müdahalesini engellemek için güvenlik ve asayiş hemen devreye sokmuşlardır. Ülke içinde çok ciddi sorunlar çıksa, çeşitli sınıflar arasında fikir ayrılıkları ve soğukluk yaşansa da, dışardan bir müdahale olduğu takdirde bütün vatandaşların tek dil ve tek taraf olup dış müdahalelere karşı fedakârca ve kahramanca birlikte hareket ettikleri belirtilmiştir. Osmanlı ülkesinde birbirine benzeyen ahalinin hepsinin arasında fikir ayrılıklarının

40 “Necat Sadakattir,” *Ceride-i Şarkıye*, 3 Eylül, 1896.

görülebileceği ama bu ayrılığa Fransa, Almanya ve de Rusya'nın müdahale edemeyeceği vurgulanmıştır. Bazı hayalperestler, kimi zaman öyle olaylar meydana getirmişlerdir ki ecnebiler karşısında durumun rengi tamamen farklı bir hal almış ve hükümeti de zor durumda bırakmışlardır. Gazete asıl üzüntü duyulması gereken noktanın bu olduğuna dikkat çeker:

Hükümet-i sâbıka ve rahzenin (eşkıya) tevârihi (tarihleri) nazar-ı tetkik ve mütalâadan geçirildiği halde, iğtişâşât (kargaşıklık) zuhûra gelmiş olduğu ve iğtişâşât-ı vakıanın def u izâlesi maksadıyla usûl-i idârey-i dâhiliye düvelce (devletlerce) bazı icraât ittihâzına (kabul etmek) mecbûriyet hâsıl olmuş ettiği anlaşılıyor. Şurası da tahakkûk ve tezâhür eder ki, her hükümette sahârayı husûs olan vakıayı ve hadisât aynı hükümetin tedâbir-i sahibesi semeresiyle (sonucuyla) münâfi (zıt, uymaz) olmuş ve âsâyiş ve emniyet dâhili derhal tekerrür etmiştir.

Hiçbir hükümetin tebaasının mesâil-i dâhiliyeye (iç sorunlara) müdahale etmesi başkalarına salâhiyet vermemiştir. Ahvâl-i dâhiliye her ne kadar vahim bir hâl kesp etmiş olsa, ve sunûf-u muhtelifiye tebaa arasında her ne kadar muhâlefet-i efkâr ve bürûdet (soğukluk) husûle gelmiş bulunsa, hariçten bir müdahale eseri görülmesi akabinde her türlü muhâlefet ve bürûdet muvakkaten olsun bir tarafa bırakılarak, umûm tebaa yekdil ve yekcihet evvel be evvel müdahâle-i hariciyenin def ve izâlesi için müttefikken ve müttehîden fedakârane ve kahramanane uğraşmıştır. Çünkü tebaadan olan her bir fert vazîfe-i tâabiyetini tanıdığı ve bildiği cihetle metbuyi (hükümdar) aleyhinde cüz'î ve küllî müdahâleyi tervîç etmeyip, bürûdet ve muhalefeti tevlit eden ahvâlin ve eğer ki usûl-ü idâreden dolayı bir şikâyet var ise bu şikâyetin metbuyi vasıtasıyla islâh ve def edilmesi arzu ve iddiasında bulunmuştur.

Zaman-ı hazırın memâlik-i mütemeddinesinde (medeni) mütevâtin (birbirine benzeyen) ahâlânin ekserisi beyninde bulunan ihtilâf-ı efkâr görüldüğü derkârdır.

Mâmafih ne Fransa'da ve ne Almanya ve Rusya ve memâlik-i sâirede, sunûf-u ahâlîden biri mütalebat-ı vakıalarını hariçten şuna buna arz etmeği irtikâp etmeyip, tâbi oldukları hükümetlerin rey ve kararlarına ihtizar (uymak) edegelmektedirler. Ve şâyet hariçten bir müdahâle eseri gördükleri anda kendi meramlarını bir tarafa bırakarak ve derhâl hükümete iltica ederek, müdahâle-i vakıanın ref ve imhâsına kalkışırılar. Hükümet ile ahâlî bir aileye müşâbih olduğundan, valideyn ile evlâd beyninde (arasında) veyahut karındaşlar arasında usûl-ü irâde-i

beytiyeye dair olan şeylerin kendi aralarında fasıl u hasem edilmesi hayırlı olur, yoksa bir yabancının müdâhalesine müracaat olunması asla tecvîz olunamaz. (...)”⁴¹

Ceride-i Şarkıye, tabiiyet ve sadakat hissini ve ona yapılabilecek ihaneti anlatmak için, padişah ile tebaası arasındaki ilişkiyi anne ve babanın evlatlarıyla olan ilişkisine benzeterek aktarır. Gazeteye göre, nasıl bir baba oğlunun kendisini dışarıya şikâyet etmesini kabul etmezse, bir padişah da tebaasının kendisini ve ülkesini ecnebilere şikâyet edip onlardan yardım beklemesini kabul edemez ve o tebaayı artık kendisine sadık bir millet olarak göremez. O yüzdendir ki *Ceride-i Şarkıye*’ye göre; padişahın tebaası tabiiyet ve sadakat görevini layığıyla yerine getirmesini bilmelidir:

“Bir peder ve ya motherin evlâdı hakkında me’lûf (alışmış) olduğu hiss-i şefkâti hariçten bir kimsede ihtisâs ve evlâdın hârice mürâcaat irtikâbını hiçbir pederin tervîc edemeyeceği (kabul etmeyeceği) misilli (benzer gibi) bir hükümdâr-ı rahim ve adilin de tebaası hakkındaki niyet-i hayriyyet ayat-ı pederhânesine ecnebilere hem-pa (yoldaş) olamayacağı derkâr, ve ecânipte ilticagâh arayan tebaaya da sâdık nazarıyla bakılmayacağı aşikârdır. Alel-umûm tebaa-ı sâdıkayı şâhânenin mebd-i vazîfe-i tabiiyet ve sadââkat bilmesi lazım geldiği madde işte bu maddedir.”⁴²

Ceride-i Şarkıye’nin “sadakat” kavramından yola çıkarak yayınladığı üçüncü yazısının başlığı “Vazife-i Sadakat”tır. 18 Eylül 1896 tarihli bu makalede de Ermeni toplumunun Osmanlı Hükümeti ile ilişkilerini düzeltmesi yolunda tavsiyelerde bulunur. İstanbul’da meydana gelen karışıklıkların, herkesin refahının önünde engel ve çıkarına aykırı olduğu vurgusu yapılır. Doğu’yu ziyaret eden seyyahlar eserlerinde Ermeni milletini akıllı ve sükûnet sahibi kişiler olarak tanıtmışlardır. İstanbul’daki olayların hiçbir şekilde ahlaken kabul edilemez olduğuna dikkat çekilen yazıda, yaratılan karışıklığa karşı çıkılarak, bu duruma sebebiyet verenlere hiçbir şekilde alet olunmaması ve yaşanan olayların bir an önce tadil edilmesi gerektiğinin altı çizilir. Ermeni halkı yaşanan son karışıklıklardan önce hoşnutluk duyup hayallere kapılırsa da kısa süre içerisinde yaptıkları hatanın farkına varıp, onu düzeltme yoluna gideceklerdir. İyi ile kötüyü ayırt edemeyen, farklı rüyalarla aldatılmış olan saf kişiler, aslında Ermeni halkının en büyük düşmanlarıdır. Bu olaylara karışan ve onları destekleyenlerin pek çoğu kendini bilmez takımından olup, daha sonraki karışıklıkların çıkışında da rol oynamışlardır. Acı veren sonuçlarla

41 “Asıl Vazife Tabiiyet ve Sadakat,” *Ceride-i Şarkıye*, 6 Eylül 1896.

42 “Asıl Vazife Tabiiyet ve Sadakat,” *Ceride-i Şarkıye*, 6 Eylül 1896.

karşılaştıklarında pişman olma potansiyeli olan bu kişiler, nice temiz kalpli insanları da planlarına alet etmişlerdir.

Devlet-i Âliyye'nin icrât-ı seniyyesi'ni suhûletle (kolaylıkla) başa çıkarabilmesi her gûna (çeşit) kavâilden (kuraldan) âzâde bulunmasında mütevâkkif olup, Binâen-aleyh şurada burada iğtişâsât (karışıklık) zuhûru umûminin refâhına mani ve mülkin menâfisine (çıkarına) münâfidir (aykırıdır). Ermeni milletinin öteden beri hulm (akıl) u sükânet ile müştehr (meşhur) olup, Şark'ı ziyaret etmiş olan umûm ecnebi seyyâhini dahi bu husûsu itirâf eylemişlerdir. Binâen-aleyh ahlâk-ı millîye ile hiçbir vecihle kâbil-i imtizâc (hiçbir şekilde kabul edilemez) olmaya iğtişâsın umûmen reddedilmesi lâzım gelir ki, bu da o gibi ahvâle sebebiyet veren hayâlperverane alet olmamak ve fenalığı mucip ahvâlî ırde edip, çare-i tesviye aramak ile mümkündür.

Şu hale göre evvelce avâmpesendânede (halk tarafından beğenilecek olan) hayâlâta kapılmış olanlar bulunsa bile, bunlar şimdi artık menâfi-i hakikiye hangi cihette bulunduğunu anlamış olacağından, ona göre tashih-ı efkâr eylemeleri zarûridir.

Nik u bedi' (iyi ve güzel olan) tefrike muktedir olmayan sade dilleri hayâlât ile aldatılmış olanlar ahâlînin en büyük düşmanlarıdır. Bunların büyük kısmı kendileri de ne yaptıklarının bilmez takımdan olup, iğtişâsât-ı âhirede (sonraki karışıklıklarda) tezâhür ettiği vecihle teşebbüsât-ı vakıalarının hâsil eylediği müellim (acı veren) netâic (sonuçlar) üzerine pişman olmuş olacakları şüphesiz ise de ne çare ki iş işten geçmiş ve nice sadediller onların nâm-ı iğfâlâtına (gafletine, dalgınlığına) düşüp, meramlarına alet olmuşlardır.

Vukuât kadar müessir ders tasavvûr edilemeyeceğini ahlâkıyyun (ahlak ilmi ile uğraşanlar) pek çok defa yazılmıştır. Gözümüzün önünde bulunan müellim ibret üzerine, artık herkes menâfi-i hakikiyeyi, selamet ve refâhı hangi cihette aramak lazım geldiğini takdir eylemelidir. Selâmet-i sükûnette kavanin u nizâmata riayette, ahâlînin her bir sınıfının yekdiğeri ile kardeşçe yaşamasında aramalıdır.

Şu son vukuâtlara kadar kürre-i arz (yeryüzü) üzerinde hiçbir kıta gösterilemez idi ki, ahâlîsi anasır-ı muhteliften müteşekkîl olsun da beynlerinde (aralarında) –Memâlik-i Osmâniyye ahâlîsi arasında câri olan münâsebeti meveddet-kârane (dostça) derecesinde muhâbbet ve meveddet (sevgi) câri bulunsun. Hele birkaç cahilin îka ettikleri hadisât-ı müessefenin bu meveddeti zerrece ihlâl edemeyeceği şüphesizdir.

Bu husûsu herkes anlamıştır ki, Cenâb-ı Hakkın fevkalâde bir kuvve-i inbatıyeye ve her gûna menabi-i tâabiye-i servete nâil buyurmuş olduğu bu mülk dahilinde yaşayan akvâm-ı muhtelif için yegâne tarîk-i selâmet miyânelerindeki münâsebât-ı vatandâşaneyi teyid u takviye etmek, ve el ele verip esbâb-ı refâhı (?) çalışmak hususundadır.

Hüsni muâşerete mugâyir-ı muzırrenin millet içinde yer bulabilmeleri nasıl fenalıklara kapı açacağını herkesde re’yül ayn (kendi gözüyle görerek) olduğundan, artık kendilerini def u ret ile, yalnız şime basiretin (basiret huyu) verdiği nasihâtlara havale semî itibâr (itibar duymak) eylemelidir.

Umûmu sarrafıye ve tüccariyyece büyük bir buhranın hükümferman (hüküm sürme) olduğu zamanda, bir de bazı harekât-ı sebük mâğzân (akılsız) bir çok aileyi düçar-ı müzâyeka (parasızlığa ulaşmış) itmektedir.

Menâfi umûmiye bir toprağın evlâdı olan anasırın el ele verip vukuâtın tevîd ettiği müşkülâta ibrâzı mukâvemet edilmesine lüzûm gösterir.

Birkaç eblehin irtikâp ettikleri harekât-ı gayr-imarziye ekser cemâati hükümeti seniyye'nin teveccühü adilâne-i tebaa perverânesinden mahrûm edemeyeceği şüphesizdir. (Yaşananları ermeni cemaatinin hepsine yükleyemezsiniz)

Binâen-aleyh sükûnetin istikrarına gayret edip, bu suretle Ermeni milleti hakkında teveccühat-ı cihanderecât-ı Pâdişâhiye isticâba gayret eylemek umûm için en mukaddes vazifelerindendir.⁴³

İravunk ise, 1896-1911 yılları arasında Varna'da çıkartılan ihtilalci görüşleri savunan bir yayın organıdır. Ermenice “iravunk” kelimesinin Türkçe'deki karşılığı “hak”tır. İravunk isminin altında yayının ulusal ve siyasi nitelikte bir gazete olduğu yazılıdır. Gazete ilk çıktığında haftalık olarak, çarşamba günleri yayımlanmıştır. Yayın hayatı boyunca üç günlük ya da on beş günlük periyodlarla çıktığı da olmuştur. Gazetenin yayıncısı A. Torosyan; editörleri H. Boncukyan ile Hagop Kurbetyan'dır. Dört sayfadan oluşan gazetenin boyutları 46×32 cm'dir. Gazete Ermeni özgürlük mücadelesinin birleştirilmesi yönünde bir yayın politikası takip eder. Avrupalı devletlerin Ermeni sorununun çözümündeki tutumunu eleştirirken çareyi Rusya'da arar. Osmanlı Bankası Baskını'nı düzenleyen Taşnak Komitesi'nin, Ermeni reformlarına ilişkin ilk talepleri bu gazetede yayımlanmıştır. Ermeni sorunu ile ilgili Osmanlı tarihi

43 “Vazife-i Sadakat,” *Ceride-i Şarkıye*, 18 Eylül 1896.

kitaplarında söz konusu gazeteye oldukça fazla atıf yapılır. 1904 yılında izlediği yayın politikasından dolayı *İravunk*'un, Osmanlı topraklarına girişi yasaklanır. Gazetede, Ermeni göç merkezlerinin tarihi ve Bulgaristan'daki Ermeni tiyatro gruplarının oyunları da tanıtılmıştır. Gazete Ermenice ve Ermeni harfli Türkçe olarak iki dillidir ve bir dönem, kısa süreli de olsa Bulgarca ek çıkartılmıştır.⁴⁴

Banka baskını ile ilgili haberler *İravunk*'da 28 Ağustos Çarşamba günü yer alır. Osmanlı Hükümeti'ne ait resmi ilanların yayımlanma zorunluluğunun

İravunk'un haber dili incelendiğinde ilk dikkat çekici nokta, gazetenin İstanbul'da yaşanan olayları "ihtilal" kelimesiyle nitelemesidir. Baskın ve karışıklıkta yaşanan çok sayıdaki ölümler ise İravunk tarafından "kırgın" olarak adlandırılmıştır.

olmadığı *İravunk*'da habercilik ve gazetecilik pratikleri görece daha özgür bir ortamda yapılacaktır. "İstanbul Havadisatı" başlığı altında banka baskını ve ardından yaşanan olaylar ele almır. *İravunk*'un haber dili incelendiğinde ilk dikkat çekici nokta, gazetenin İstanbul'da yaşanan olayları "ihtilal" kelimesiyle nitelemesidir. Baskın ve karışıklıkta yaşanan çok sayıdaki ölümler ise *İravunk* tarafından "kırgın" olarak adlandırılmıştır. Gazeteye göre, 22 Ağustos'ta elçiliklerin Osmanlı Hükümeti'ne verdiği notaya göre de, bu kırgının daha önceden

hükümet tarafından planlanmış olduğunu belgelerle ispat edilmiştir. *İravunk*, İstanbul'daki üç gazetenin de takip etmediği *Ajans Balkanik*'i haber kaynağı olarak kullanır. *Ajans Balkanik*'ten alınan bilgiye göre; Yıldız Sarayı'ndaki görevliler ve Abdülhamit'in yakınları, zabıtlar ve komiserler, Türklere Ermenileri takip etme konusunda sıkı emirler vermiştir:

Son ihtilâlde cânîlerin ve (?) taht-ı mücazata (ceza verilmesi) alınmaları ve tevkif olunan Ermenilerden bisuç (suçsuz) olanların tahlîyesi için elçilerin icbârı (zorlama) üzerine Bâb-ı Âli 10 a'zâdan ibaret (6 Türk, 2 Ermeni, 2 Rum) fevkalâde bir mahkeme teşkil etmiş, ve birkaç yüz Türk ve Kürt cânîler derdest olunmuş iseler de daha binlerce kâtiler her tarafta serbest gezmektedirler. Bu mahkemenin adâletle icrâ-i vazîfe edeceği mümkünsüz görülmektedir, zîrâ alenen tasdik olunmuştur ki, bu kırgın evvelden hükümet memûrları tarafından hazırlanması ve ahâlî ile beraber asker ve zâptiyeler ma'rifeti ile icrâ olunmuştur, bu hakka elçiler Ağustos 22'de mütteffiken Bâb-ı Âliye bir nota verip kırgının evvelden hazırlanmış olduğunu delillerle tebeyyün etmişler (görüp anlamışlar) ve nasıl ki *Ajans Balkanik* bildiriyor, Yıldız memûrlarından ve Sultanın

44 Mildanoğlu, *Ermenice Süreli*, 64.

akrabalarından Rüstem Bey Paşa memûrlar ile beraber kırgını temâşa edip, Türkleri teşvîk ederler imiş, kezâ bir takım zâbitler ve komiserler, Ermenileri takip etmek için kendilerine şedîd (sert, şiddetli) emirler verilmiş olduğu Avrupalı dostlarına mahremâne sûrette beyân etmişlerdir.⁴⁵

Gazete olaylar sonrası yaşanan ilginç bilgileri okuyucularıyla paylaşır. Bu haberlere göre;

İstanbul’daki olaylar, *İravunk*’un ifadesiyle “kırgın”, 14/26 Ağustos çarşamba günü başlamış, perşembe günü akşama kadar devam emiş ve cuma günü dahi bazı ufak olaylar gerçekleşmiştir. Beyoğlu’ndaki, Galata’daki ve İstanbul’daki dükkânların hemen hepsi 23 Ağustos günü açılmışlardır. Fransız, Rus ve Avusturya elçileri, birkaç yüz Ermeni’yi (ekseriyesi hamal ve hademe takımından) koruyup kollayıp, vapurlarla Marsilya, Atina, İskenderiye, Bulgaristan ve çeşitli bölgelere göndermişlerdir. Bu arada Avusturya, İtalya konsolosluklarına sığınmış çok sayıda Ermeni bulunmaktadır. İstanbul’da yaşayan M. Rigo isimli bir kişi kendi hizmetindeki Ermeni ve otuza yakın akrabasını sekiz gün kendi evinde saklayıp, doyurup, içirdikten sonra yol paralarını da vererek vapurlar aracılığıyla Türkiye’den çıkarmıştır. Osmanlı Hükümeti’nin, İstanbul’daki pek çok Ermeni’yi gemilerle dışarı çıkarmakta olduğunu söyleyen gazete, bu Ermenilerin nereye götürüldüklerinden kimsenin bilgisinin olmadığına dikkat çeker:

(...) Çarşamba günü öğlende başlamış olan kırgın Perşembe akşama kadar devam etmiş ve Cuma günü dahi bazı ufak vukuatlar olmuştur.

Avusturya ve İtalya konsoloshânelerde sığınmış hayli Ermeniler bulunmaktadır.

İstanbul’da mukîm M. Rigo nâm İtalyalı bir zât, kendi hidmetinde bulunan Ermenileri ve onların akrabalarından 30 kişiyi 8 gün kendi evinde muhâfaza edip, besledikten sonra onlara yol harcırahı dahi vererek vapur ve ile Türkiye’den çıkarmıştır.

Hükümet İstanbul’da pek çok Ermenileri tutup gemilerle dışarı çıkarmakta ise de ne tarafa göndermekte olduğu namalûmdur.⁴⁶

İravunk, İstanbul Osmanlı basını ve özel olarak da İstanbul’daki Ermeni basınına yakından takip eder. Daha önce yayın politikasından söz ettiğimiz

45 “İstanbul Hadisatı,” *İravunk*, 28 Ağustos, 1896.

46 *İravunk*, 28 Ağustos, 1896.

Ceride-i Şarkıye'nin 18 Eylül'de yayımladığı "Vazife-i Sadakat" başlıklı yazısına ciddi eleştirilerde bulunur. *İravunk*'a göre *Ceride-i Şarkıye* milli renk veren bir gazetedir. Vazife-i Sadakat yazısından alıntılanmış olduğu şu iki cümle üzerinden "Birkaç eblehin irtikâp ettikleri harekât-ı gayri merziye ekser cemaati hükümet-i seniyenin teveccühü adılaneyi tebaaperveranesinden mahrum etmeyeceği şüphesizdir. (...) ve "Binaenaleyh sükûnetin istikrarına gayret edip bu suretle Ermeni milleti hakkında teveccühât-ı cihandercat-ı padişahiyi isticlaba (çekme) gayret etmek umum için en mukaddes vazifedir. (...)" yazıyı kaleme alan gazete muharririne soru sorar. Osmanlı hükümeti yüzyıllardan beri akıl ve sükûnet sahibi Ermeni milleti hakkında Berlin Antlaşmasının 61. Maddesi'ni imzaladığı günden beri yani 19 yıllık süre zarfından ne gibi ıshalatlar gerçekleşmiştir. Musa bey örneğini hatırlatan *İravunk*, İslamın zalimliğine boyun eğen Ermeni milletine Osmanlı hükümetinin ne gibi alaka göstermiş olduğunu merak eder. Ve yanıtını da kendisi verir. Böyle bir alaka, sevgi gösterisi olmamıştır. Kumkapı ve Babı-Ali vukuatlarıyla Osmanlı hükümeti Ermeni halkının dilekçelerini bile kabul etmeye tenezzül etmemesi durumu yeterince açıklamıştır. Sessiz bir biçimde dilekçe sunan bir millete süngü ve sopa ile cevap veren bir hükümetin bir kıymeti olmadığını iddia eden *İravunk*, *Ceride-i Şarkıye*'nin *vazife-i sadakati*, *vazife-i ihanete* çevirdiğinin çok rahat anlaşıldığını vurgular:

(...) Cerîde-i Şarkıye'nin muharririne şimdi biz suâl ederiz. Asırlardan beri hulm-u sükûnette (sessiz rüyada) bulunan Ermeni milleti hakkında Berlin ahitnâmesinin 61 inci maddesi devlet-i âliyye tarafından imzalandığından beri güzeran (geçştirilen) 19 sene zarfında memlekette ne gûne (ne çeşit) ıslâhat icrâ olunmuştur.

Câni-i meşhûr Musa beyin envâ-i cinâyeti işledikten sonra beraatına hüküm vermesine kadar dişlerini sıkarak mezâlim-i İslamiyeye boyun eğmek olan Ermeni milleti devlet-i âliyyenin hangi teveccühe nâil olmuş, bize gösterbilir mi? Hayır, gösteremeyecektir.

Fakat biz binlerce delillerle ispât edebiliriz ki Rus-Türk son muhârebeden beri Türk hükümeti Ermenistan'ı tutmuştur. Bâb-ı Âlinin bu tavrı tutmakla maksadı Rusya'nın Anadolu'daki Hristiyanları vikâye etmek bahânesi ile yeni bir harbe açmamasına mebni idi. İşte Hamidiyelerin teşkili de bu maksattan dolaydır.

Nihayet Türk hükümetin bu maksat-ı kerihî (çirkin amacı) ile İslam cânilere mükâfat ve Ermeni mazlûmuna mücazat tayîn etmesine karşı Bâb-ı âliye ve zât-ı şâhâneye takdîm olunan ıslâhatlar semeresiz (verimsiz) kalmasından maada (başka), hükümetin gayri Ermeni

milletinin tazarru (kendi kusurlarını bilip tevazu ile yaklaşmak) istidanamesinin (dilekçe) kabûlüne de tenezzül etmek istemediği Kumkapı ve Bâb-ı Âli vukuatı ile tebeyyün etmiş idi.

Kemal-i sükûnetle istid’a takdîm eden (dilekçe veren) ahâlîye süngüler ve sopalarla cevap veren hükümet bilâhare düvel-i muazzama (büyük devletlerin) talep ettiği islâhat cetvelini kabul ettikten birkaç gün sonra vilâyetlere memurin-i mahsûsa ilzâmı ile Trabzon’dan başlayarak bütün Anadolu’yu Ermeni kanı ile mülemma ettirdiği (bulaştırmak) halde “Ermeni milleti hakkında teveccühât-ı cihân derecatı pâdişâhiye” tabîrinin kaç para kıymeti olacağını ve bu sözlerin Ermeni ahâlîsinin ihfâli (gizleme, saklama) için tertîb olunmuş kuyruklu yalanlar olduğu bütün cihâna marûf olduğundan kendisine millî renk veren Cerîde-i Şarkıye’nin millet için derûhte ettiği Vazîfe-i Sadâkatı Vazîfe-i İhânete tebdîl etmiş olduğu mezkûr bentle rana görülmektedir.⁴⁷

Sonuç

Milliyetçilik rüzgârının etkisiyle 1890’lardan itibaren sistematik bir biçimde isyan faaliyetlerine girişen Ermeni komiteleri, Osmanlı hükümetine karşı seslerini şiddet unsurları içeren, terör boyutlarına varan öldürme pratikleriyle duyurmaya başladılar. 1890 Kumkapı Olayı, 1895 Bâb-ı Âli gösterileri bir toplumsal hareket olarak Osmanlı Bankası baskının provasını temsil ediyorlardı. İstanbul’da gerçekleşen bu eylemler Osmanlı hükümet için de alışıldık eylemler değildi. Abdülhamit ve çevresindekiler olayları bastırıp, sansür uygulamalarıyla olayları yatıştırmaya çalıştılar. Resmi bildirimleri halka yayınlamaya olan biteni hükümetin istediği bir biçimde duyurma görevini yerine getirdiler. Banka baskını sonrasında Patriklik bildirisini yayımlamadığı için Osmanlı hükümeti tarafından Ermenice yayın yapan *Aravelk*’in kapatılması bu durumun anlaşılması için iyi bir örnektir. Varna’da çıkan *İravunk*’un topa tuttuğu ve iddia ettiği gibi nâm-ı diğer *millî renkli* gazete *Cerîde-i Şarkıye* liberal yayın politikasından bu olaylar sırasında da ödün vermez. Bu gazetede Osmanlı Ermenilerinin temel görevinin “sadakat” olduğunu vurgulayan pek çok yazı yayımlamıştır. Banka baskını ile ilgili rutin haberlerin de yer aldığı bu gazetede “sadakat” kavramı ile birlik ve beraberlik vurgusu üzerinden bir kamuoyu yaratılmaya çalışılır. Geçmişten getirmiş oldukları ortak tarih anlayışı ve Osmanlı bayrağı altında yaşama inancı bu gazetenin okuyucularına öncelikli vermek istediği mesajlardır. İstanbul’daki şiddet insanların ekonomik gücünü adeta baltalamıştır. Yaşanan göçlerle

47 *İravunk*, 2 Ekim, 1896.

İstanbul'da ekonominin belkemiğini oluşturan Ermeni cemaati bu alandaki gücünü yitirmeye başlamıştır. *Ceride-i Şarkıye* bu ciddi durumun farkındadır ve insanları şehirde kalmaları için ikna edici yazılarla olaylar karşısındaki tavrını belirler.

Liberal bir yayın organı olan *Ceride-i Şarkıye*, günlük olarak yayımlandığından diğer gazetelere göre daha çok haber üretmektedir. “Azgayın” başlığı altında rutin, Ermeni cemaatine yönelik haberlerin yanında Osmanlıca/Türkçe basından ve yabancı dilde basından da sürekli alıntılar yapmaktadır. *Ceride-i Şarkıye* haberlerinin çoğunu *İkdam*, *Tercüman-ı Hakikat*, *Saadet* ve *İstanbul*'dan almıştır. Bunun iki nedeni olabilir. Birincisi, gazeteci sayısının sınırlı olmasıdır. Bu durum gazetelerin birbirlerinden haber almasını açıklanabilir. İkincisi ve çok daha gerçekçi bir neden bu gazetelerde yayımlanan haberlerin sansür memurunun kontrolünden geçmiş metinler oluşudur. Yani yayımlandığı takdirde gazete için sorun oluşturacak bir yanı yoktur. O yüzden ki bu dönemde İstanbul'daki Osmanlı Ermeni basının ve genel anlamda Osmanlı basının sınırları henüz keskin çizgilerle belirlenmemiştir.

Bulgaristan'ın Varna şehrinde yayımlanan *İravunk* ise *Ceride-i Şarkıye*'nin yayın politikasından farklı bir gazetecilik faaliyeti yürütür. Görece daha özgür bir ortamda Ermeni ihtilalci komitelerinden Taşnak komitesinin sözcülüğünü üstlenen iddialı bir yayın organıdır. Ermeni komitecilerin Osmanlı hükümetine karşı bir mücadele aracı olarak kullanılmıştır. Osmanlı hükümeti tarafından 1904 yılına kadar muzır bir yayın sayılmayacak ve Osmanlı ülkesine giriş çıkışlarına karışılmayacaktır. Ama Osmanlı Bankası baskını ve sonrasındaki olaylarda Ermeni eylemcilerin haklı olduğunu düşünür. Yaşanan olaylar basit bir banka baskınından çok bir “ihtilal” girişimidir. Gazeteye göre, ihtilal hareketleri 1890'lı yıllardan beri Anadolu'da ve İstanbul'da Ermeniler tarafından yürütülmektedir. Zeytun bölgesindeki isyan hareketine ilişkin kaleme aldığı haber ve yorumlardan gazetenin Osmanlı hükümetine muhalif bir politika belirlediği aşikârdır. 19. yüzyıldaki hızlı değişim, imparatorlukta yayımlanan bütün gazetelerin önemini arttırmıştır. Farklı koşullarda yayın yapan gazetelerin içerikleri toplumsal gelişmeyi anlamaya ve açıklamaya yardım edecek önemli bilgiler içermektedir. Osmanlı Ermeni basını da istibdat koşullarına ve erken gazetecilik pratiklerine rağmen toplumsal gelişmeleri anlamamıza yardım edecek önemli içeriklere sahiptir.

KAYNAKÇA

- Alemdar, Korkmaz. *Tarih ve İletişim*. Ankara: Ümit Yayınevi, 2001.
- Alkan, Necmettin. “Ermeni Teröristlerin Osmanlı Başşehri İstanbul’daki Saldırıları ve 1896 Osmanlı Bankası Baskını (ABD’deki 11 Eylül Saldırılarıyla Bir Mukayese).” *Türk Yurdu*, no. 225 (2006): 73-81.
- Artinian, Vartan. *Osmanlı Devleti’nde Ermeni Anayasası’nın Doğuşu 1839-1863*. İstanbul: Aras, 2004.
- Bozkurt, Gülnihal. “Türk Hukuk Tarihinde Azınlıklar.” *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, no.43(14) (1993): 49-51.
- Dadyan, Saro. *Osmanlı’da Ermeni Aristokrasisi*. İstanbul: Everest Yayınları, 2011.
- Davison, Roderic H. *Osmanlı Türk Tarihi (1774-1923)*. Çev. Mehmet Moralı. İstanbul: Alkım, 2003.
- Hacikyan, J. Agop. Basmajian, Gabriel. Franschuk, S. Ouzounian, Nourhan. *The Heritage of Armenian Literature*. Vol 3. Detroit: Wayne State University, 2005.
- Hocaoğlu, Mehmet. *Arşiv Vesikalarıyla Tarihte Ermeni Mezalimi ve Ermeniler*. Ankara: Anda Dağıtım, 1976.
- Գալէմբէարեան Վ. Գրիգոր, Պատմութիւն շայ Լրագրութեան. Վիեննա: մխիթարեան Տպարան, 1893.
- Karaca, Birsen. “Ermeni Kültüründeki Üç Tabudan Birisi: Ermeni Dili.” *Ermeni Araştırmaları 1. Türkiye Kongresi Bildirileri*, Cilt 3. 137-142. Ankara: ASAM, 2003.
- Karal, Enver Ziya. *Osmanlı Tarihi Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri 1876-1907*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1983.
- Karpat, Kemal. *Osmanlı Modernleşmesi Toplum, Kurumsal Değişim ve Nüfus*. İstanbul: Timaş, 2014.
- Kı Young, Lee. *Ermeni Sorununun Doğuşu*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1998.

Mildanoğlu, Zakarya. *Ermenice Süreli Yayınlar 1794-2000*. İstanbul: Aras Yayıncılık, 2014.

Pamukciyan, Kevork. *Biyografileriyle Ermeniler*. İstanbul: Aras Yayıncılık, 2003.

Sakaoğlu, Necdet. “Osmanlı Bankası Olayı.” İçinde *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 166-168 İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1993-1994.

Sanjian, Andreas K. ve TIETZE A. *Eremya Chelebi Kömürjian’s Armeno-Turkish Poem The Jewish Bride*. Wiesbade: Otto Harrassowitz, 1981.

Shaw, J. Stanford ve Shaw Ezel Kural. *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*. C.2. İstanbul: E Yayınları, 2010.

Somel, Akşin. “Osmanlı Ermeni Kültür Modernleşmesi Cemaat Okulları ve Abdülhamid Rejimi.” *Tarih ve Toplum: Yeni Yaklaşımlar*, no. 5 (2007): 71-92.

Sonyel, Salahi. *Osmanlı Ermenileri Büyük Güçlerin Diplomasi Kurbanları*. İstanbul: Remzi Kitapevi, 2009.

Stepanyan, Hasmik. *Ermeni harfli Türkçe Kitaplar ve Süreli Yayınlar Bibliyografyası. 1727-1968*. İstanbul: Turkuaz Yayınları, 2005.

Uras, Esat. *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*. İstanbul: Belge Yayınları, 1987.

Süreli Yayınlar

Ceride-i Şarkıye

İravunk

Tezler

Eraslan, Hülya. “Osmanlı Bankası Baskınının (1896) Osmanlı Ermeni Basınında Ele Alınışı.” Tez Danışmanı: Prof. Dr. Ayhan Biber, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Anabilim Dalı, Ankara, 2016.

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI ANILARINDA ERMENİ ÇETELERİ*

(ARMENIAN GANGS IN WORLD WAR I MEMOIRS)

Arş. Gör. Dr. Doğanay ERYILMAZ

Ankara Üniversitesi
Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
Kafkas Dilleri ve Kültürleri Bölümü
Ermeni Dili ve Kültürü Anabilim Dalı

Öz: Çalışmamızın amacı, Ermeni edebiyatında Birinci Dünya Savaşı anılarında Ermeni çete faaliyetlerinin nasıl işlendiğini göstermektir. Bu bağlamda öncelikle Birinci Dünya Savaşı anılarının sınıflandırması yapılmaktadır. Bu sınıflandırmaya göre, Ermeni edebiyatında Birinci Dünya Savaşı anıları, ölmüş aile büyüklerinin anlatılarından, Birinci Dünya Savaşı yıllarında yaşamış ancak savaşa katılmamış kişilerin anekdotlarından, Birinci Dünya Savaşına katılmış askerlerin ve Ermeni teröristlerin anılarından oluşmaktadır. Bu sınıflandırmanın ardından çalışmamızda, Birinci Dünya Savaşı yıllarında Anadolu topraklarında yaşamış olan iki Ermeninin anıları incelenmektedir. Bunlardan ilki, 24 Nisan 1915 tarihinde tutuklananlar arasında yer alan Krikor Balakyan, diğeri ise Birinci Dünya Savaşı yıllarında henüz çocukluk çağında olan Leon Zaven Surmelian'dır. Her iki yazarın eserinde de olumsuz Türk imgesinin yanı sıra, Ermeni çetelerinin ve terör olaylarının olumlu gösterilmesi dikkat çekicidir. Bu durum, Ermeni edebiyatında Birinci Dünya Savaşı anlatılarının güdümlü edebiyat ürünleri olduğu ve propaganda amaçlı üretildiği görüşünü desteklemektedir.

Anahtar Kelimeler: Ermeni çeteleri, Ermeni anıları, Krikor Balakyan, Ermenilerin Golgothası, Leon Zaven Surmelian, Soruyorum Size Hanımlar Beyler.

Abstract: The aim of our work is to show how Armenian gang activities were handled in the memories of the First World War of the Armenian literature. In this context, firstly we made the classification of memories of the First World War. According to this classification, memories of the First World War in Armenian literature were made up of the narrations of the deceased family elders, of the anecdotes of those who lived during the First

* Bu makale, Doğanay Eryılmaz'ın Prof. Dr. Birsen Karaca danışmanlığında hazırladığı "Edebiyatta Birinci Dünya Savaşı/Fransız, Türk ve Ermeni Literatürlerinde Birinci Dünya Savaşı Anıları" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

World War but did not join the war, of the memories of soldier who participated in the war and the memories of Armenian terrorists. After this classification, we examined the memories of two Armenian who lived in Anatolia during the First World War. One of them called Krikor Balakyan, who was arrested on April 24, 1915, and the other called Leon Zaven Surmelian who was still in childhood during the war. It's interesting that both writers' works show positive image of Armenian gangs and terrorist event, besides negative Turkish image. This supports the idea that the narrations of the Frist World War in Armenian literature were produced as guided literary products and for propaganda purposes.

Keywords: *Armenian gangs, Armenian memories, Krikor Balakian, Armenian Golgotha, Leon Zaven Surmelian, I Ask You Ladies and Gentilman.*

Bu çalışmanın amacı, Ermeni edebiyatına ait Birinci Dünya Savaşı anılarında Osmanlı Devleti'nin son döneminde Ermeni çetelerinin faaliyetlerinin yansımalarını ortaya koymaktır. Bu bağlamda öncelikle Ermeni edebiyatında Birinci Dünya Savaşı anılarının niteliklerine kısaca değineceğiz. Daha sonra Ermeni edebiyatından vereceğimiz örneklerle, Anadolu'da Ermeniler tarafından Türklere yapılan baskıların nasıl anlatıldığını ve Osmanlı Devleti'nin aldığı önlemler sonrasında Ermenilerin nasıl tepki verdiklerini gösterme olanağımız olacak.

Birinci Dünya Savaşı'na dair yazılan Ermeni edebiyatına ait anıları sınıflandırdığımızda şöyle bir tablo ortaya çıkıyor:

1. Ermeni edebiyatına ait anıların, diğer edebiyatlardaki anılardan farklı bir yanı var. Bu farklılık anıların yazarlarıyla/aktarıcılarıyla ilgilidir: Ermeni edebiyatında ve edebiyat dışı eserlerde Birinci Dünya Savaşı'na tanıklık etmeyen yazarlar tarafından Birinci Dünya Savaşı'na tanıklık etmiş ve savaştan yıllarca sonra ölmüş aile büyüklerine ait olduğu imlenen anıların aktarıldığı eserler yoğundur. Bunların arasında edebi niteliğe sahip olduğu için ilgi alanımıza giren eserlerde de genellikle Sevk ve İskân Kanunu gereğince göç eden Ermenilerin yaşadığı sıkıntılar ve bu sıkıntılara neden olan olay, kişi ve durumlar anlatılmaktadır. Anlatılanlar çoğu durumda, aile bireylerinin kişisel deneyimleriyle sınırlı olduğu için bireyin, zaman zaman da toplumun psikolojisi ve sosyokültürel yapısıyla ilgili veriler sunmakla birlikte siyasi tarihe ışık tutmaktan çok uzaktır.
2. Birinci Dünya Savaşı yıllarında yaşamış Ermeni yazarların anlatıları. Bu anıların sahipleri, genellikle eskiden yaşadıkları bölgelere duydukları özlemi dile getiriyorlar ve halkın yöresel yaşantılarını aktarıyorlar, dolayısıyla savaşla ilgili olmayan anekdot-anılar anlatıyorlar.
3. Çok az sayıda olsa da Birinci Dünya Savaşı'na katılmış askerlerin anlatıları: Ermeni literatüründe askeri anılara örnek olarak Rus ordusunda görevli General Tovmas Nazarbekyan'ın *Ermeni Ordusu Türk Silahlı Kuvvetlerine Karşı* adlı kitabı gösterilebilir. Ermeni edebiyatında asker anılarının az olmasının nedeni, Ermenilerin Birinci Dünya Savaşı yıllarında devlet statüsüne sahip olmamaları ve Osmanlı Devleti'ne karşı çeteler halinde mücadele etmiş olmalarıdır. Osmanlı ordusunda görev yapan Ermeni askerlerin anıları da yine yok denecek kadar azdır. Bu konuda bulabildiğimiz tek örnek, Yüzbaşı Sarkis Torosyan'a ait olduğu belirtilen *Çanakkale'den Filistin Cephesine* adlı

anlatıdır. Ancak söz konusu kitabın içerdiği bilgiler tartışma konusudur.¹

4. Birinci Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı topraklarında terör eylemleri gerçekleştirmiş olan Ermeni teröristlerin anıları. Örneğin: Hayk Kosoyan² anılarında Van isyanını ayrıntılı bir şekilde aktarmaktadır. Bu anılarda, isyan için yapılan çalışmalar, Ermenilerin elinde ne kadar ve hangi türden silahlar olduğu ve kadınların bu isyandaki yeri hakkında

Krikoris Balakyan, Talat Paşa'nın katili Sogomon Tehleryan'ın 1921 yılında Berlin'de yapılan duruşmasına tanık olarak katılmış ve katilin serbest kalmasında rol almıştır. Bu tanıklığın ardından Balakyan Avrupa'da bir Ermeni Apostolik Kilisesi piskoposluk bölgesi kurmakla görevlendirilerek episkoposluğa yükseltilmiştir.

pek çok bilgi vermektedir.³ Örnekleri çoğaltmak mümkün: Dünya çapında yankı bulan terör eylemlerinde aktif rol alanların (Osmanlı Bankası Baskını'nın planlayıcısı Armen Garo lakaplı Karekin Pastırmacıyan, *Neden Ermenistan Bağımsız Olmalı [Why Armenia Should Be Free]*), hatta bizzat terör örgütü kurmuş teröristlerin (Nemesis adlı Ermeni terör örgütünün kurucusu Şahan Natali, *Türkler ve Biz [Թուրքերը և Մենք]*) anıları da mevcuttur.

Birinci Dünya Savaşı yıllarında Anadolu'da yaşamış olan iki Ermeni'nin, bir din adamı olan Krikor Balakyan'ın ve söz konusu yıllarda henüz çocukluk çağında olan Leon Zaven Surmelian'ın anıları üzerinden, Ermeni

anlatılarında çetelerin önemini göstermeye çalışacağız.

Ermeni Apostolik Kilisesi Piskoposu Krikoris Balakyan'ın *Ermeni Golgothası (Հայ Գողգոթան)* adlı anılarını seçme nedenimiz, yazarın biyografisinde yer alan bir bilgidir. Bu bilgiye göre, Krikoris Balakyan, Talat Paşa'nın katili Sogomon Tehleryan'ın 1921 yılında Berlin'de yapılan duruşmasına tanık olarak katılmış ve katilin serbest kalmasında rol almıştır.⁴ Bu tanıklığın ardından Balakyan Avrupa'da bir Ermeni Apostolik Kilisesi piskoposluk bölgesi kurmakla görevlendirilerek episkoposluğa yükseltilmiştir.⁵

1 Bkz. Y. Hakan Erdem, *Gerçekle Kurmaca Arasında Torosyan'ın Acaip Hikayesi* (İstanbul: Doğan Kitap, 2012); Taner Akçam, "Yüzbaşı Torosyan Tartışmaları: Ya da Suskunluğun Sessiz Anlaşması," <http://t24.com.tr/haber/yuzbasi-torosyan-tartismalari-ya-da-suskunlugun-sessiz-anlasmasi>, 224224.

2 Hayk Kosoyan'ın Van'da bir Ermeni okulunda müdürlük yaptığı ve burada meydana gelen çatışmalara "komuta ettiği" Verjine Svazlyan'ın görgü tanığı olduğu belirtilen kişilerin anlatılarından derlediği *Ermeni Soykırım* adlı kitapta Manvel Marutyán tarafından belirtilmektedir. [Bkz. Վերջին Եվազյան, *Հայոց Յեղասպանություն* (Երևան: ՀՀ ԳԱԱ Գիտություն հրատարակչություն, 2011: 131)]

3 Հայկ Կոսոյան, "Վան-Քաղաքամիջի Հերոսամարտը", *Վան-Վասպուրականի Հերոսամարտը*, Կազմող Հ. Դ. Փափազյան, (Երևան: 1990): 42-58.

4 Շահանդուխտ, «Նոր Հրատարակություն. Սողոմոն Թեհլիրեան Արդարահատոյցը», *Օգոստոս 18*, 2014, <http://www.aztagdaily.com/archives/199340>.

5 Stephan Boghossian, *La Communauté arménienne de Marseille, Quarte siècles de son histoire* (Paris Ed. Harmattan, 2009), 69.

Krikoris Balakyan (1875-1934), Birinci Dünya Savaşı başladığında Almanya'da dinî eğitim aldığını belirtmektedir. Savaş başladıktan sonra vatandaşı olduğu Osmanlı Devleti'ne geri dönmüştür. Balakyan'ın bundan sonraki yaşantısı Prof. Dr. Yusuf Sarımay, Teotoros Lapçinciyan (Teodik) ve Nesim Ovadya İzrail'in çalışmalarında farklı biçimlerde anlatılmaktadır. *Ermeni Golgothası*'nda 24 Nisan 1915 tarihinde yayımlanan genelge kapsamında tutuklanarak Çankırı'ya gönderildiği belirtilen Balakyan'ın adı, Sarımay'ın ve Teodik'in çalışmalarında verilen ve söz konusu tarihte İstanbul'da tutuklananlarla ilgili oluşturulan listelerde bulunamamıştır.⁶ Ancak, yine aynı kaynaklarda sürgün olarak Çankırı'da bulunduğu doğrulanmaktadır.⁷ Balakyan kitabında Çankırı'dan sonra Der Zor'a gitmek üzere yola çıkarıldığını, ancak Halep'te kaçmayı başardığını belirtmektedir. Bu durum, *Ermeni Golgothası* adlı kitabı kaynak olarak kabul eden Nesim Ovadya İzrail tarafından doğrudan aktarılırken, Prof. Dr. Yusuf Sarımay'ın Osmanlı arşiv belgelerinden hareketle kaleme aldığı çalışmasında Balakyan'ın "İzmit yoluyla Ermişe Manastırı'na gönderildiği"⁸ belirtilmektedir. Yukarıda andığımız kaynaklarla Balakyan'ın verdiği bilgiler arasındaki çelişki, yalnızca yazarın kendi biyografisiyle sınırlı değil: Balakyan'ın Ayaş'a ve Çankırı'ya gittiklerini söylediği kişilerle ilgili bilgilerin uyuşmadığını da karşılaştırma yöntemiyle tespit ettik. Tüm bu verilerden hareketle Balakyan'ın (Çankırı'ya nasıl ve ne zaman gittiği de dâhil olmak üzere) Çankırı'ya gönderilmesi ile Fransa'ya gitmesi arasındaki yaşantısının kesin olarak bilinmediği söylenebilir.

Balakyan, *Ermeni Golgothası*'nda Berlin'de yaşayan Ermeni gruplarının savaş hakkındaki düşüncelerinden ve Ermeni faaliyetleri ile ilgili Anadolu'dan ve Kafkasya'dan gelen haberlerden de bahsetmektedir. Balakyan'ın anlattıklarından savaşın başlamasıyla birlikte Anadolu topraklarını da içine alacak bağımsız bir Ermenistan devleti kurmak için fırsat doğduğu düşüncesiyle Kafkasya'da gönüllü Ermeni hareketinin oluşturulduğunu öğreniyoruz. Ancak Balakyan, bu oluşuma itiraz eder, çünkü o Ruslara güvenerek hareket etmenin gelecekte Ermenileri çok zor durumda bırakabileceğini düşünmektedir. Eser anlatıcısı sırf bu nedenle, Kafkasya'daki harekete katılmayı değil, "zor durumda olan halkına yardımcı olabilmek amacıyla"⁹ İstanbul'a dönmeyi tercih ettiğini belirtir. Beklentisi, Osmanlı

6 Teodik, *11 Nisan Anıtı*, Redaktör: Dora Sakayan (İstanbul: Belge Yayınları, 2010), 256-262; Yusuf Sarımay, *24 Nisan 1915'te Ne Oldu? Ermeni Sevk ve İskânının Perde Arkası* (İstanbul: İdeal Kültür&Yayınçılık, 2012), 263-322.

7 Nesim Ovadya İzrail, *24 Nisan 1915, İstanbul, Çankırı, Ayaş, Ankara*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2013), 228; Sarımay, *24 Nisan 1915'te Ne Oldu?*, 336.

8 Sarımay, *24 Nisan 1915'te Ne Oldu?*, 336.

9 Գրիգորիս Պալարյան, *Հայ Գողգոթան* (Երևան: Հայաստանի հրատարակչություն, 1991), 39.

Devleti topraklarının yıkıldığını ve aynı topraklar üzerinde bağımsız bir Ermenistan kurulduğunu görmektir. Bu beklentisini kitabın her bölümünde vurgulayan anlatıcı, kendisine neden Berlin’den döndüğünü soran Başpiskopos Yeğişe Turyan’a “*Türk devletinin cenaze töreninde hazır bulunmak için İstanbul’a döndüğünü*”¹⁰ söyler. Arkadaşlarını Ruslara güvenme konusunda uyardığını da söyleyen Balakyan, Ermenilerin tutumlarını da kitabına yansıtmıştır:

“Herkes, Rus Devleti’nin Ermeni yanlısı politikasından çok umutlu idi, merhametli Çar sayesinde Türkiye Ermenistanı’nı kurtarmanın mümkün olabileceğine inanıyorlardı, 1878 yılındaki son Rus-Türk savaşını hatırladım (...)

Yüzyıllardır umut ettikleri şeyler patlayan volkan gibi alev almış olan her Ermeni, MANTIK kaynaklı herhangi bir sözü dinlemek istemiyordu, diğer yandan intihar anlamına gelen ve yüzyıllardır içinde kükreyen kindar milli duygularının tutsağı olarak, kendisine sunulan çok özel fırsatı kaçırmamak, hızlandırmak isteyen halk, düşman Türkiye’ye hesap sormak için yoğun özlem duydu...”¹¹

İstanbul’a döndükten sonra Ermenilerin davranışlarını ve Türklerin tepkilerini gözlemleyen Balakyan, pek çok Ermeninin gönüllü çetelere katılmak üzere Kafkasya’ya gittiğini ve alenen Çarlık Rusya’ya destek verdiklerini söylemektedir. İtilaf Devletleri ordusunun Çanakkale Boğazı’na ulaşması Ermeniler tarafından coşkuyla karşılanmakta, birkaç gün içerisinde bu ordunun İstanbul’u ele geçireceği düşünülmektedir. Ermeniler tarafından çeşitli kutlamalar ve propagandaların İttihat ve Terakki Hükümetince engellenmediği de kitapta açıkça belirtilmektedir.¹² Tüm bu anlatılanlar, Birinci Dünya Savaşı başladığında Ermenilerin rahat ve huzurlu yaşantılarına devam ederek, yıkılacağını umdukları Osmanlı Devleti toprakları üzerinde bağımsız bir Ermenistan kurma arzularını açıkça göstermektedir.

Yazar, anılarının büyük bir bölümünde Ermenilere yapılan kötü muamelelerden bahsederken, Sevk ve İskân Kanunundan önce milliyetçi Ermenilerin Ruslar tarafından nasıl kışkırtıldığına da değinmektedir. Yazar, Rus komutan Vorontsov-Daşkov’un “*Ermeni Gönüllülerin Kazandığı Türkiye Topraklarının Kendilerinin Olacağı*”¹³ sözünün tutulmayacağını bile bile Ermenilerin, Osmanlı ordusuna karşı Rusları desteklediklerini söylemektedir. Bu durum

10 Պալարյան, Հայ Գողգոթան, 174.

11 Պալարյան, Հայ Գողգոթան, 37.

12 Պալարյան, Հայ Գողգոթան, 48.

13 Պալարյան, Հայ Գողգոթան, 72. (Metinde büyük harflerle yazılmıştır.)

karşısında İttihat ve Terakki Partisi'nin aldığı önlemler çerçevesinde, hükümetin şüpheli gördüğü Ermeniler 24 Nisan 1915 tarihinde tutuklanır. Esere göre, tutuklananlar arasında anlatıcı Balakyan da vardır. İstanbul Merkez Cezaevi'nde kaldıkları günün ertesinde geniş güvenlik önlemleriyle bir vapura bindirilerek Haydarpaşa'ya götürüldüklerini ve buradan da trenle Anadolu'ya doğru yola çıktıklarını belirten anlatıcı Ankara yakınlarındaki Sincanköy Tren İstasyonu'nda bazılarının isimlerinin okunarak trenen ayrıldığını söyler. Pek çoğunun Ermeni Devrimci Federasyonu ya da Hnçaktsutyun Partisi üyesi “*ünlü devrimciler*” olduğu, Ayaş'a gönderildikleri ve çok azının İstanbul'a geri döndüğü söylenmektedir. Anlatıcının verdiği listede bulunan 62 kişiden 13'ünün sağ kalarak İstanbul'a döndüğü, 10'unun da Ayaş dışındaki bölgelerde öldüğü iddia edilmektedir.¹⁴ Çankırı'ya götürülen diğer 69 tutuklu ile ilgili listede ise, bunların 44'ünün sağ kaldığı, 8'inin hastalıktan öldüğü belirtilirken, diğerlerinin öldürüldüğü söylenmektedir.¹⁵ Ancak bu anlatılanların tanıklığını yapan anlatıcının kendisi değildir ve bunları nereden ya da kimden öğrendiği konusunda bilgi vermemektedir ve elde ettiğimiz diğer kaynaklarla çelişmektedir. Bu çelişkiler, aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.

Çankırı'ya götürülen diğer 69 tutuklu ile ilgili listede ise, bunların 44'ünün sağ kaldığı, 8'inin hastalıktan öldüğü belirtilirken, diğerlerinin öldürüldüğü söylenmektedir. Ancak bu anlatılanların tanıklığını yapan anlatıcının kendisi değildir ve bunları nereden ya da kimden öğrendiği konusunda bilgi vermemektedir ve elde ettiğimiz diğer kaynaklarla çelişmektedir.

14 Պալաքյան, Հայ Գողգոթան, 87-90.

15 Պալաքյան, Հայ Գողգոթան, 96-99.

Tablo 1. Krikoris Balakyan tarafından verilen Çankırı listesinin diğer kaynaklarla karşılaştırılması

Krikoris Balakyan tarafından verilen Çankırı listesi	Prof. Dr. Yusuf Sarımay	Teodik	Nesim Ovadya İzrail
Gomidas Vartabed Soğomonyan	Var	Yok	Var
Peder Krikoris Balakyan	Var	Yok	Krikor Balakyan
Hovhan Vartabed Garabedian	Yok	Yok	Var
Keşiş Husik Kaçuni	Papas Osik Kaçuni	Papaz Husig Kaçuni	Husig Kaçuni
Feriköy' lü Vartan Kahana	Yok	Yok	Der Vartan Kahanay Karagözyan
Peder/Badveli/Krikoryan	Yok	Yok	Yok
Dr. Rupen Çilingiryan (Sevag)	Var	Yok	Rupen Sevag (Çilingiryan)
Taniel Varujan	Danyel Çubukkıryan	Taniel Varujan (Çibukiaryan)	Taniel Varujan (Çibukkaryan)
Kaspar Çeraz	Yok	Yok	Var
Dikran Kelekyan	Diran Kelekyan	Diran Kelegyan	Diran Kelekyan
Dr. V. Torkomyan	Vahran Torkomyan	Yok	Vahram Torkomyan
Püzand Keçyan	Var	Yok	Var
Dr. Armenak Parseğyan	Ermanak Parsihyan	Yok	Armenag Parseğyan
Dr. Krikor Celal	Doktor Kırkor Celalyan	Yok	Krikor Hazar Celalyan
Dr. Misak Cevahirciyan	Misak Serkis Cevahirciyan	Yok	Misak Sarkis Cevahirciyan
Dr. Parseğ Dinanyan	Parsih Dinanyan	Yok	Var
Dr. Levon Bardizbanyan	Leon Badizbanyan	Var	Var
Dr. Arşak Kazasyan	Doktor Arşak Kızasyan	Yok	Arşak Kazasyan
Dr. Mirza Ketenciyan	Doktor Emirze Ketenciyan	Yok	Emirze Ketenciyan
Dr. Stepan Miskciyan	Doktor İstapan Miskciyan	Yok	Isdepan Miskciyan
Nişan Kalfayan	Var	Yok	Var
Yervant Çavuşyan	Var	Var	Var
Mikayel Şamdancıyan	Mikail Şamdancıyan	Yok	Var
Hayk Kocasaryan	Haçig Hocasaryan	Yok	Hayg Hocasaryan
Sarkis Kılıcıyan (Sirents)	Serkis Kılıncıyan	Yok	Sarkis Sirents (Sarkis Hovhannes Kılıcıyan)
Yervant Tolayan	Var	Yok	Var
Aram Andonyan	Var	Yok	Var

Birinci Dünya Savaşı Anılarında Ermeni Çeteleri

Krikoris Balakyan tarafından verilen Çankırı listesi	Prof. Dr. Yusuf Sarımay	Teodik	Nesim Ovadya İzzail
H. Topcuyan	Agop Topcuyan	Yok	Hagop Topcuyan
Movses Bedrosyan	Mosis Bedrosyan	Yok	Yok
Aris İsrailyan	Arastakiz İsrailyan	Var	Arisdakes İsrailyan (Dkhruni)
Samuel Tomacanyan	Samuel Tohumcıyan	Yok	Var
Hüsyen	Hosyan Karakin veled-i Serkis olarak tutuklama listesinde bulunmaktadır.	Karekin Hüsyen	Karekin Hüsyen (Ayaş'a gönderildiği belirtilmektedir.)
Boğos Tanielyan	Bogos veled-i Agop Tanielyan	Var	Var
Vahram Asduryan	Yok	Yok	Vahram Asduryan
Avedis Zarifyan	Avanis Zarifyan	Yok	Var
Bedros Manikyan	Bedros veled-i Manuk	Yok	Moses Bedros Manukyan
Azarig	Azarik veled-i Ohannes Bülbülcüyan	Yok	Azarig Bülbülcüyan
Asadur Arsenyan	Asator Serkis Arsenyan	Yok	Var
Hagop Nargileciyan	Agop Nargileciyan	Yok	Var
Krikor Miskciyan	Eczacı Kirkor Miskciyan	Var	Var
Hagop Terziyan	Eczacı Agop Terziyan	Hagop Terziyan (Hagter)	Hagop Terziyan (Hagter)
Gülistanyan	Nişan Gülistanyan	Yok	Nişan Gülistanyan
Vahan Altunyan	Vahan Altunyan veledi Agop	Vahram Altunyan	Var
Simon Melkonyan	Simon Milkonyan	Yok	Var
Manuk Basmacıyan	Var	Yok	Var
Hagop Koryan	Agop Bogos veledi Koryan	Yok	Var
Karnik İnciciyan	Var	Yok	Var
Terlemezyan	Ohannes Terlemezyan	Yok	Hovhannes Terlemezyan
Asdvadzadur Maneasyan	Asador Manyasyan veledi Haçik	Yok	Var
Ardaşes Parizyan	Yok	Yok	Ardaşes Parisyan
Mıgırdiç Barsamyan	Yok	Yok	Var
Hagop Beyleryan	Agop Beğleryan	Yok	Var

Krikoris Balakyan tarafından verilen Çankırı listesi	Prof. Dr. Yusuf Sarıay	Teodik	Nesim Ovadya İzrail
Noyig D. Stepanyan	Noik Drastpanyan olarak tutuklama listesinde bulunmaktadır.	Yok	Yok
Tanielyan	Yukarıda belirtilen Bogos Tanielyan dışında başka Tanielyan bulunmamaktadır.	Yok	Isdepan Tanielyan
Krikor Ohnikyan	Kirkor Ohangıyan	Var	Krikor Ohnigyan
Aram Ohnikyan	Aram Ohangıyan	Var	Aram Ohnigyan
Hovhannes Ohnikyan	Yok	Yok	Yok
Mıgırdiç Ohnikyan	Yok	Yok	Yok
Kevork Köleyan	Yok	Yok	Hovhannes Kevork Köleyan
Koncagülyan	Kigork Goncagülyan	Yok	Onnig Mağazacıyan
Onnik Mağazacıyan	Var	Yok	Yok
Garabet Dövletyan	Yok	Yok	Var
Aram Kalenderyan	Aram Kalender	Yok	Var
Vağınag Bardizbanyan	Bağnak Badizbanyan	Yok	Var
Parunak Saruhan	Yok	Yok	Yok
Momcıyan	Zara Mumcıyan	Yok	Zare Mumcıyan
Mihran Kayıkçıyan	Tutuklama listesinde adı geçmektedir.	Yok	Var
Levon Kayıkçıyan	Yok	Yok	Var
Kevork Kayıkçıyan	Yok	Yok	Var

Tablo 2. Krikoris Balakyan tarafından verilen Ayaş listesinin diğer kaynaklarla karşılaştırılması

Krikoris Balakyan tarafından verilen Ayaş listesi	Yusuf Sarımay	Teodik	Nesim Ovadya İzrail
Haçadur Malumyan (Agnuni)	Var	Var	Var
Karekin Çakalyan (Khajag)	Karekin Kayacıyan	Var	Var
Rupen Zartaryan	Var	Var	Var
Sarkis Minasyan	Var	Var	Var
Harutyun Cangülyan	Tutuklananlar listesinde var	Var	Var
Doktor Nazaret Dağavaryan	Nazret Dağdaryan	Türkçe listede yok, Ermenice listede var	Var
Hampartsum Boyacıyan (Murad)	Tutuklananlar listesinde var	Var	Var
Harutyun Şahrigyan (Atom)	Var	Var	Var
Adom Yarcanyan (Siamanto)	Yok	Var	Var
Hayg Tiryakyan (Hıraç)	Hayik Tiryakyan veled-i İstapan (Avram Şahin)	Var	Çankırı'ya gönderildikten sonra Ayaş'a nakledildiği belirtilmektedir.
Nerses Zakaryan	Var	Var	Var
Parşeg Şahbaz	Var	Var	Var
Şavarş Krisyan	Var	Var	Var
Yenovk Şahen	Penedo Şahin	Var	Var
Kris Fenerciyan (Silvioyriçi)	Var	Yok	Var
Jak Sayabalyan (Paylag)	Var	Var	Var
Avedis Nakaşyan	Yok	Yok	Var
Haçig Bardizbanyan	Yok	Yok	Var
Karekin Boğosyan (Haçik)	Var	Var	Var
Melkon Gülistanyan	Milkon Gülbenanyan olarak Çankırı listesinde verilmektedir.	Yok	Ayaş'a gönderildikten sonra Çankırı'ya nakledildiği belirtilmektedir.
Garabed Paşayan Khan	Var	Var	Var
Dikran Allahverdi	Yok	Yok	Var
Aristakes Kasbaryan	Aristaki Kaspanyan	Var	Var
Nerses Papazyan (eski ismi Maşdots Vartabed)	Nersis Papazyan	Var	Var

Krikoris Balakyan tarafından verilen Ayaş listesi	Yusuf Sarımay	Teodik	Nesim Ovadya İzrail
Hampartsum Hampartsumyan	Var	Var	Var
Krikor Torosyan (Gigo)	Tutuklananlar listesinde var	Var	Var
Rostom Rostomyants	Var	Var	Var
Simpad Pürad (Der Ğazarets)	Yok	Var	Var
Melkon Gürciyan (Hrant)	Harenet Gürciyan veled-i Melkon	Yok	Var
Teodor Mendzikyan	Var	Var	Var
Kevoork Tercümanyanyan	Kigork Tercümanyanyan	Var	Var
Hayg Tiryakyan (Taşnak Partisi lideri Hayg Tiryakyan'ın yerine yanlışlıkla tutuklanmıştır)	Hayk Tiryakyan adı Çankırı listesinde verilmektedir.	Yok	Var
Haçig İdareciyan	Var	Yok	Var
Mıgırdiç Hovhannesyan	Mıgırdiç Ohannes Şahinyan	Yok	Mıgırdiç Ohannes Şahinyan
Mıgırdiç Hovhannesyan (Yukarıdaki kişi yerine yanlışlıkla tutuklanmıştır)	Yok	Yok	Yok
Sarkis Abo	Yok	Yok	Var
Apraham Hayriyanyan	Var	Var	Var
Levon Şamdancıyan (Mikayel Şamdancıyan yerine yanlışlıkla tutuklanmıştır)	Yok	Yok	Var
Püzand Bozacıyan	Yok	Yok	Var
Keğam Parseğyan	Kigam Parsihyan	Var	Var
Hovhannes Kılıcıyan	Ohannes Kılıcıyan veled-i Tavid	Hovhannes Kılıcıyan	Hovhannes Kılıcıyan
Onnik Sırabyan	Onnik Serabyan veled-i Kirkor	Var	Onnig-Jirayr (Onnik Sırabyan)
Levon Larents (Kirişciyan)	Leon Lariç Veregozimal (Deregazima)	Var	Var
Dikran Çögüryan	Dikran Çukuryan	Var	Var
Ğazar Ğazaryan (Marzbed)	Yok	Var	Var
Harutyun Konyalıyan	Yok	Yok	Var
Mihürtad Haygazn	Mühürtad Haykozon	Var	Var

Birinci Dünya Savaşı Anılarında Ermeni Çeteleri

Krikoris Balakyan tarafından verilen Ayaş listesi	Yusuf Sarımay	Teodik	Nesim Ovadya İzrail
Bedros Kalfayan	Var	Var	Var
Bedros Kalfayan (Yukarıdaki Belediye Başkanının yerine yanlışlıkla tutuklandı)	Yok	Yok	Yok
Garabet Taşçıyan	Yok	Var	Var
Harutyun Asduryan	Asadoryan adıyla tutuklananlar listesinde bulunmaktadır.	Yok	Harutyun Asaduryan
Garabet Sarafyan	Karabet Sarrafyan olarak Çankırı listesinde verilmektedir.	Yok	Çankırı'ya gönderildiği belirtilmektedir.
Vramşabuh Samuelof	Vıram Şabuh Samoiloğ	Var	Var
Sarkis Arımdantsi	Yok	Yok	Var
Haçik Berberyan	Yok	Yok	Var
Virtanes Mardigyan	Yok	Yok	Var
Mihran Ağacanyan	Yok	Yok	Yok
Nişan (Kumkapılı ressam)	Yok	Yok	Yok
Dikran Acemyan	Yok	Yok	Var
Margos Sefer	Yok	Yok	Margos Servet
Serovpe Noradungyan	Serupe Nevradonkyan	Var	Var
Partoğ Zoryan (Jirayr)	Partoh Çopukyan (Jirayir)	Var	Var

İnceleyeceğimiz bir diğer eser ise Leon Zaven Surmelian'ın *Soruyorum Size Hanımlar ve Beyler (I Ask You Ladies and Gentlemen)* adlı anı-romanı olacak.

Eserde anlatılan ilk olay, Zaven'in, Ermeni Devrimci Federasyonu (Հայ Յեղափոխական Դաշնակցություն/Hay Herapoğakan Daşnaksutyun) üyesi olan Harutyun dayısının ölümüdür. Harutyun, ziraat eğitimi gördüğü Paris'ten hasta olarak döner ve eserde ne olduğu belirtilmeyen bu hastalık nedeniyle kısa sürede ölür. Yaklaşık olarak 1913 yılında gerçekleşen ve 23-24 yaşlarında olduğu belirtilen Harutyun'un ölümü ailede büyük üzüntü yaratır.

Bir çete reisi olan Antranik, Balkan Savaşları sırasında çetesıyla birlikte kendi devletine (Osmanlı Devleti'ne) karşı Bulgarların yanında silah kullanmış, Birinci Dünya Savaşı başladığında ise Rusya'nın desteğiyle oluşturulan Ermeni Gönüllü Birliklerine çetesini dâhil ederek, yine Osmanlı Devleti'ne karşı Rus ordusuna destek vermek üzere Doğu Anadolu'ya geçmiştir.

Zaven'in en çok hayranlık duyduğu kişi bir çete üyesi olan diğer dayısı Leon'dur. Çünkü Leon Dayının elinde her zaman silah vardır. Zaven'in algısında bu silah cesaretin simgesidir. Cesur ve güçlü olmak ise Türklere karşı savaşabilmek ve Antranik'in çetesine katılmak için gereklidir. Zaven'in hayalleri ve ihtirasları, mikro düzeyde, bir Ermeni ailenin benimsediği eğitimde küçük çocukların karakterini ve bakış açısını şekillendiren unsurları görmemize olanak veriyor:

“Hep askercilik oynuyordum, tüfeği, kılıcı ve teçhizatı olan bir askerî üniformam vardı. Devrimci çeteleriyle Osmanlı İmparatorluğu'nun gücüne karşı koyan Ermeni milli kahramanı Antranik için savaşa çıktım.”¹⁶

Bu noktada, yazar Sürmelian'ın Ermeni halkı ve çocuklarında tarih ve milliyetçilik algısını oluşturmak için kullandığı “*milli kahraman*” imgesine kaynaklık eden kişilerin reel yaşamdaki faaliyetlerini gündeme taşımak gerekliliği hâsıl oldu. Küçük Zaven'in uğruna savaşmayı hayal ettiği Antranik Osmanlı Devleti uyruğuna mensuptur. Bir çete reisi olan Antranik, Balkan Savaşları sırasında çetesıyla birlikte kendi devletine (Osmanlı Devleti'ne) karşı Bulgarların yanında silah kullanmış, Birinci Dünya Savaşı başladığında ise Rusya'nın desteğiyle oluşturulan Ermeni Gönüllü Birliklerine çetesini dâhil ederek, yine Osmanlı Devleti'ne karşı Rus ordusuna destek vermek üzere Doğu Anadolu'ya geçmiştir.¹⁷ Anlatıcı Zaven'in, incelediğimiz eserde ailesini

16 Leon Z. Surmelian, *I Ask You, Ladies and Gentlemen* (New York: E.P. Dutton&Co.,1945), 15.

17 Antranik Çelebyan, *Antranik Paşa*, Çev. Mariam Arpi, Nairi Arek (İstanbul: Pêrî Yayınları, 2003), 170-173.

“yurtsever/patriotic” olarak tanıtması ve kurduğu hayallerde bir teröriste öykünerek vatandaşı olduğu Osmanlı Devleti’ne karşı savaşımayı arzulaması, söz konusu ailenin Türk düşmanlığı beslediğini, vatandaşı oldukları Osmanlı Devleti’nin yıkılmasını ve daha sonra belirttiği gibi Rusya’nın desteğiyle yaşadıkları yer olan Trabzon da dâhil olmak üzere bağımsız bir Ermeni devleti kurmayı istediklerini, dolayısıyla da “yurtsever” değil, Türk düşmanı olarak tanımlanabileceklerini göstermektedir.¹⁸

Ermeni çete mensuplarının gerçekleştirdiği ve ülke çapında endişe ve kaygıya neden olan terör eylemlerini dillendiren öykülerin küçük Zaven üzerindeki etkisi çocuk psikologlarını ve pedagogları ürkütecek boyuttadır:

“Annem ve Azniv Teyze örgülerini, Viktorya da dantellerini örerken, Leon Dayı Ermeni devrimcilerin heyecanlı öykülerini anlatırdı: Köyümüzün gençlerinden bazılarının Lazlar ve jandarmalarla nasıl çarpıştıklarını ve cesaretleriyle Makedonya’da Bulgar komitacılar arasında bile ün saldıklarını; devrimcilerin nasıl Konstantinopolis’te Osmanlı Bankası’nı işgal edip reformlar yapılmazsa binayı havaya uçurmakla tehdit ettiklerini; yüce David Beg’in İranlıları, Türkleri ve Kürtleri Karabağ’dan nasıl gönderdiğini; Kilikya dağlarında Zeytun köylülerinin elli bin kişilik Türk ordusunu nasıl püskürttüğünü ve Büyük Hıristiyan güçler müdahale edip haklarını savunma sözü verinceye kadar çakmaklı tüfeklerini elden bırakmadıklarını...”

(...)

Bu öykülerden o kadar heyecanlanırdım ki etrafta çılgınca koşarak, ‘Bum! Bum! Bum!’ diye bağırarak, bu savaşlarda tekrar tekrar çatışırdım.”¹⁹

Küçük Zaven, on yaşında bir çocukta olağanüstü duran bir algı kapasitesi ve gözlem yeteneğiyle, Birinci Dünya Savaşı başlamadan önce Ermeni örgütlenmesinin nasıl geliştiğini anlatır, Ermeni Devrimci Federasyonu’nun Türk yöneticilerle iyi ilişkiler içerisinde olduğundan, ancak yine de örgütlenmenin sürdürülmesi gerektiği düşüncesinin köylerde yaşayan Ermeniler tarafından dahi benimsendiğinden bahseder.²⁰

18 Ermenilerde terör algısına ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. Prof. Dr. Birsen Karaca, “Armenian Terror During the Change in the Perception of and Reaction Towards Terrorism”, *Review of Armenian Studies*, No: 31 (2015): 205-221.

19 Surmelian, *I Ask You, Ladies and Gentlemen*, 56-57.

20 Surmelian, *I Ask You, Ladies and Gentlemen*, 55.

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı sırasında ülke sınırları içindeki olumsuzluklarla mücadele için aldığı önlemlerden birisi de Sevk ve İskân Kanunu'dur. Eserde, gelen emir doğrultusunda, Trabzon'da yaşayan (yürüyemeyecek kadar hasta ve yaşlı olanlar hariç) tüm Ermenilerin iç bölgelere yerleştirileceği ve savaşın sonuna kadar orada kalacağı belirtilmektedir.²¹

Gelen bu emir üzerine, Ermeniler kendi aralarında tartışırlar. Bu tartışmalarda ön plana çıkan görüşleri şu başlıklar altında toplayabiliriz:

1. Ermeniler Türklerin nankör olduğu düşünmektedir. Devlete karşı örgütlenmiş olan Ermenilerin bu tür düşüncelere girmesi, bencil bir yapıyı ortaya koymaktadır.

“Kanlı sultanlarının yaşadığı sarayları biz inşa ettik, en büyük camilerini biz inşa ettik, elbiselerini diktik, ayakkabılarını yaptık, hastalarını tedavi ettik ve hatta çocuklarına kendi dillerinde nasıl okuyup yazacaklarını öğrettik. Biz yaptık, onlar yıktılar.”²²

2. Türkler, Ermenileri çöllere sürecektir ve yok edecekler: Emirde sadece “iç bölgelere” gönderileceğinin belirtildiği söylenmesine rağmen, böyle bir düşüncenin ortaya atılması, Ermenilerin kendi içlerinde panik yaratarak isyan çıkarma çabasını göstermektedir.

“Bizi nereye gönderecekler?”

‘Arap çöllere. (...) Musul ve Bağdat’a kadar yürümek zorundayız.’

‘Musul’a ulaşmak en az dört ay sürer.’²³

3. Olağanüstü koşullar içerisinde yaygınlaşan rivayetler arasında Sevk ve İskân Kanunu'nun Almanların tavsiyesi ile Ermenileri savaş olan bölgeden uzaklaştırmak için uygulandığı söylenirken, Ermeni önderlerinin önerisi tek çarenin dağlara çıkarak Ermeni Gönüllü Birliklerine katılmak ve Ruslara destek olmak olduğu yönündedir:

“Savaş zamanı; hükümet Van’da olanlardan dolayı rahatsız oldu, bu yüzden Ermeni nüfusunu askerî gereklilikten dolayı Ermeni nüfusunu cepheden daha uzağa götürmek istiyorlar. Sanırım, bu Alman genelkurmayının bir tavsiyesi. (...)”

21 Surmelian, *I Ask You, Ladies and Gentlemen*, 81.

22 Surmelian, *I Ask You, Ladies and Gentlemen*, 81-82.

23 Surmelian, *I Ask You, Ladies and Gentlemen*, 82.

‘Yapmamız gereken, mümkün olduğunca çoğumuzun dağlara kaçması ve savaşarak Rus hatlarına ulaşması.’”²⁴

Tüm bu konuşmalar, Zaven’in dinleyicisi olduğu ve aralarında Leon dayının da bulunduğu, köyün ileri gelenlerinin gerçekleştirdiği toplantılarda geçmektedir.

Ermeni edebiyatında çetelerden bahsedilen bu tür eser örneklerini çoğaltmak mümkündür. Ermeni çetelerinin ve bu çetelerin bağlı olduğu partilerin terörü meşru gördükleri, bu eserlerde net bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

Sonuç olarak, Birinci Dünya Savaşı sırasında Anadolu’da yaşayan Ermeniler, Osmanlı Devleti’nin güvenlik gerekçesiyle “Sevk ve İskân Kanunu” çerçevesinde gerçekleştirdiği Ermeni göçünü yeni kuşaklara “soykırım” olarak kabul ettirmeye çalışmaktadır. Bunun için kullandıkları propaganda araçlarından biri de edebiyat ürünleridir. Ancak, Türk düşmanlığı güden bu tür kitaplar, Ermenilerin iddiaları çerçevesinde Türkiye’ye ve dünya kamuoyuna kabul ettirmeye çalıştıkları iddiaları, kendi içinde çelişerek aktarmaktadır. Dikkatli bir okur, bu eserlerden hareketle Ermeni çetelerinin Türklere karşı faaliyetlerinin meşrulaştırılmaya çalışıldığını görebilecektir.

24 Surmelian, *I Ask You, Ladies and Gentlemen*, 82.

KAYNAKÇA

Akçam, Taner. “Yüzbaşı Torosyan Tartışmaları: Ya da Suskunluğun Sessiz Anlaşması.” <http://t24.com.tr/haber/yuzbasi-torosyan-tartismalari-ya-da-suskunlugun-sessiz-anlasmasi,224224>.

Boghossian, Stephan. *La Communauté arménienne de Marseille, Quarte siècles de son histoire*. Paris: Ed. Harmattan, 2009.

Çelebyan, Antranik. *Antranik Paşa*. Çev. Mariam Arpi, Nairi Arek. İstanbul: Pêrî Yayınları, 2003.

Erdem, Y. Hakan. *Gerçekle Kurmaca Arasında Torosyan'ın Acaip Hikayesi*. İstanbul: Doğan Kitap, 2012.

İzrail, Nesim Ovadya. *24 Nisan 1915, İstanbul, Çankırı, Ayaş, Ankara*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.

Karaca, Birsen. “Armenian Terror During the Change in the Perception of and Reaction Towards Terrorism.” *Review of Armenian Studies*, No: 31 (2015): 205-221.

Կոսոյան, Հայկ. “Վան-Քաղաքամիջի Հերոսամարտը”. In *Վան-Վասպուրականի Հերոսամարտը*, Կազմող՝ Հ. Դ. Փափազյան. Երևան: 1990.

Պալաքյան, Գրիգորիս. *Հայ Գողգոթան*. Երևան: Հայաստան հրատարակչություն, 1991.

Sarınay, Yusuf. *24 Nisan 1915'te Ne Oldu? Ermeni Sevk ve İskânının Perde Arkası*. İstanbul: İdeal Kültür&Yayıncılık, 2012.

Surmelian, Leon Z. *I Ask You, Ladies and Gentlemen*. New York: E.P. Dutton&Co., 1945.

Սվազյան, Վերժինե. *Հայոց Ցեղասպանություն*. Երևան: ՀՀ ԳԱԱ Գիտություն հրատարակչություն, 2011.

Շահանդուխտ. «Նոր Հրատարակություն. Սողոմոն Թեղիբեան Արդարահատոյցը». *Aztagdaily*, Օգոսթոս 18, 2014.
<http://www.aztagdaily.com/archives/199340>

Teodik. *11 Nisan Anıtı*. Redaktör: Dora Sakayan. İstanbul: Belge Yayınları, 2010.

KİTAP TAHLİLLERİ

(BOOK REVIEWS)

Mehmet Mert ÇAM

SONSAM Güvenlik ve Terör Uzmanı

YOLDAŞ PANÇUNİ: YOLDAŞ PANÇUNİ'DEN SOSYALİST MEKTUPLAR

(COMRADE PANCHOONIA (ENGER PANCHOONIE):
SOCIALIST LETTERS FROM COMRADE PANCHOONIA)

Yazar: Yervant Odyan

Ankara: Çolpan Kitap, 2017, 1. Baskı, 210 sayfa,
ISBN:978-605-82649-0-8.

Ermeni asıllı gazeteci, yazar Yervant Odyan'ın 1910-1912 yılları arasında aralıklarla “Püzantion Gazetesi”nde tefrika olarak yayımladığı ve Ermeni paramiliter örgütü Taşnak(sutyun)'un faaliyetlerini hicvettiği politik mizah romanının tam metni ilk kez Türkçe olarak İbrahim Çağlar tarafından bir dilbilimci hassasiyeti ve titizliğiyle tercüme edilerek yayıma hazırlanmıştır.¹ Çağlar'ın “Yoldaş Pançuni'nin Maceraları”nı hem Püzantion Gazetesi'nde yayımlanan Batı Ermenice tefrikaları hem de çalışmanın Doğu Ermenice yazım şekliyle yayımlanan formatını mezcederek okuyabilmesi Odyan'ın çalışmasının eksiksiz olarak redakte edilmesini sağlamıştır. Eserin nihai ehemmiyeti ise o dönem Ermeni terör olaylarını yaşamış olan bir İstanbul Ermenisi'nin Osmanlı toplumsal hayatı içerisindeki yıkıcı hareketlere karşı bir özeleştiri sayılabilecek farklı bakış açısı geliştirmesi ve daha önce üzeri örtülen ve “Ermeni Meselesi”nin çözümüne katkı sağlayacak emareleri gün yüzüne çıkarmasıdır.

Çağlar'ın kısa bir “Takdim” yazısı ve 1935 Paris baskısında yer alan² Yervant Odyan'ın özgeçmişini ile başlayan eser, “Yoldaş Pançuni'nin Dzabilvar Misyonu”, “Yoldaş Pançuni Vasburagan da” ve “Dünya

1 Yervant Odyan'ın, *Yoldaş Pançuni* adlı eseri Çağlar tarafından ayrıca Batı Ermenice dil çalışmalarına katkı sağlamak amacıyla iki dilli olarak da yayımlanmıştır. Bkz. Yervant Odyan, *Yoldaş Pançuni, Batı Ermenice Dil Çalışması İçin İki Dilli Baskı*, haz., İbrahim Çağlar, (Ankara: Nüans Publishing, 2017). Tarafımızdan takdim edilen eser ise, eş zamanlı olarak edebiyat severlere yönelik tek dilde yayımlanmıştır.

2 Երուանդ Օտեան, Ընկեր Փանջունի, “Նահատակ Գրագիտներու Բարեկամներ,” (Փարիզ, 1935).

Görüşlerim” başlıkları altında 3 ana bölümden oluşmaktadır. Müteakiben “*Ekler*” başlığı altında ise Püzantion Gazetesi’nin ilgili nüshalarının birkaçının ve 1914 yılında İstanbul’da Nışan Babigyan Matbaası’nda yayımlanan Ermenice baskısının kapağının fotoğrafları yer almaktadır. Eserin son kısmında ise Çağlar tarafından ilave edilen ve birtakım terimlerin Türkçe karşılıkları ile Ermenice yer ve şahıs adları hakkında açıklamaların dışında ayrıca çeşitli konularda bilgi notlarının yer aldığı “*Dipnotlar*” bulunmaktadır.

Yervant Odyan’ın “*yarattığı*” Taşnakçı Yoldaş Pançuni’nin faaliyetlerine gelmeden evvel kendisinin hayat hikayesi ve edebi şahsiyeti ile bilgilerin verildiği özgeçmişindeki bazı noktalar okurun esere karşı yaklaşımını yönlendirmektedir. Zira Odyan’ın, hem ayrılıkçı Ermeni örgütlerinin kurumsal ve örgütlenme yapısına dair bilgisi hem de ideolojik alt yapısı eserin bir mizah romanından çok, 20. yüzyılın başında İstanbul-Anadolu ekseninde yaşanan demografik ve sosyo-kültürel temelli ayrışmanın genel bir portresini çizen bir hatırat-gözlem hüviyetinde olduğunu göstermektedir.

1869 yılında İstanbul’da Yeniköy’de doğan Yervant Odyan, babasının Osmanlı elçisi olması hasebiyle küçük yaşlardan itibaren Taşnak yapılanmasının güçlü olduğu başta Fransa ve Romanya olmak üzere Avrupa’nın çeşitli merkezlerinde bulunmuş, 1888’de ise Antakya’da beş sene kalmıştır. Geri döndüğünde Düyun-u Umumiye İdaresi’nde çalışmaya başlamış, lakin 24 Ağustos 1896 tarihinde Taşnak lideri Armen Garo önderliğinde gerçekleştirilen “*Osmanlı Bankası Baskını*” sonrasında Atina’ya gitmek zorunda kalmıştır. Müteakiben Mısır’a geçerek Ermeni Ulusal Hareketi Lideri Bogos Nubar Paşa’nın yanında muhasip olarak çalışmıştır. 1899’da Paris’e giden Odyan, İkinci Meşrutiyet’e kadar Londra ve Viyana’da bulunmuş, bir dönem Hindistan’a giderek elmas ticareti ile uğraşmıştır. Ermeni Tehciri sırasında Suriye’ye sürgün edilmiş, Hama’da öğretmenlik yapmış, Mondros Mütarekesi’nden sonra İstanbul’a avdet etmiş, Milli Mücadele’nin askerî zaferi sonrası Eylül 1922’de Bükreş’e gitmiştir. Hikâye, anı, roman, çeviri, sözlük çalışmaları dışında piyesleri bulunan Yervant Odyan, 1924’te Suriye’ye dayısının yanına dönmüş ve 1926 yılında Mısır’da vefat etmiştir.

Odyan’ın 1915’teki “*Sevk ve Yeniden İskân*” dahil Türkiye’ye giriş ve gidiş tarihleri ve Bogos Nubar Paşa ile hukuku incelendiğinde, o dönem Osmanlı toplum yapısındaki Ermeni ayrılıkçı hareketinde dahil olmasa dahi bu hareket hakkında ayrıntılı bilgiye sahip olduğu hatta olaylara ilk elden tanıklık ettiği rahatlıkla söylenebilir. Bu durum Yoldaş Pançuni’ye atfedilen faaliyetlerin mizah sanatındaki mübalağa üslubu altında, satır aralarında kayda değer gerçek bilgilerin var olduğunu ispatlamaktadır.

Esere geri döndüğümüzde 12 mektuptan oluşan³ ve Yoldaş Pañçuni'nin bugün Elazığ'daki Ağın ilçesine bağlı Bahadırlar Köyü'ndeki faaliyetlerine geçmeden önce Odyan, eserin kahramanı Pañçuni hakkında biyografik bilgiler vermektedir. Özellikle Pañçuni'nin okul sıralarında bir arkadaşı ile arasındaki yaşanan olay, onun ilerleyen yıllardaki “üstleneceği misyon”un habercisi niteliğindedir: Bir matematik problemi yüzünden ileride zengin bir tefeci olacak olan arkadaşı ile tartışmaya başlayan Pañçuni, kendisi hatalı olduğu halde doğru sonucu kabul etmediği gibi, arkadaşının “sana göre öyle olsun” demesine rağmen ısrarla kendi savunduğunu doğru telakki etmesi için arkadaşını zorlamış ve nihayetinde yanlış sonucu kabul etmeyen arkadaşının kafasını “ikna etmek için” yarmıştır.

Babasının ölümünden sonra kendisine kalan miras ile 3 yıl İstanbul'da kayıplara karışan Pañçuni, parasını bitirdikten sonra ağabeyinin yanına geri dönmüştür. Ağabeyinin Trabzon'da mirastan kendisine düşen payla işini geliştirdiğini ve saygın bir konumda olduğunu görünce, sosyalist olmaya karar vermiştir. Trabzon'daki davranışları ve sürekli konuşması nedeniyle ahalinin nefretinden çok komiğine giden Pañçuni, bir müddet sonra ağabeyinin tavsiyesi üzerine Marsilya Ticaret Okulu'na gitmiştir. Okula kaydını yaptırmayan Pañçuni, Cenevre'ye geçerek tıpkı gerçekte Taşnak liderlerinin olduğu gibi Sosyal Bilimler Okulu'na kaydını yaptırmış, lakin 4 sene boyunca okula sadece 5 kez gitmiştir. Bu süre zarfında devrimci çevrelerle tanışan Pañçuni, ağabeyinin iflas etmesi sonrasında para kaynağı kesilince ve aç kalınca devrimci aktivist olmaya karar vermiş, önce Balkanlara ve Mısır'a gitmiş, ardından Kafkasya ve İran'da bulunduktan sonra İkinci Meşrutiyeti'nin ilanı ile birlikte İstanbul'a gelmiştir. Lakin burada Taşnak Komitesi'nin önde gelen propagandistleri Haçadur Malumyan, Harutyun Şahrikyan'ın gölgesinde kalması hasebiyle “devrimi başlatmak” için Anadolu'ya gitmeye karar vermiştir.

“Devrim” için uygun lokasyon olarak Malatya Arapgir'deki Yaylacık Köyü'nden başlayan Pañçuni, sırasıyla Elazığ Ağın'daki Şenpınar ve Öğrendik Köyleri'ne uğramış, ardından bugün Erzincan Kemaliye'ye bağlı Çakırtaş Köyü'ne geçmiş ve son olarak Ermenice ismi Dzavılbar olan Bahadırlar Köyü'ne yerleşmiştir. O dönem 20 hanelik bir Ermeni köyü olan Dzavılbar hususunda Pañçuni'nin 15 Eylül 1908 tarihli ilk mektubundaki tespiti şöyledir:

“... Eski rejimden maalesef çok eziyet görmemişler ve bu sebeple yeni rejim kendileri üzerinde büyük bir etki yapmamıştır. Zaman zaman sadece yakınlarındaki Kürt Komraş⁴ köyü haydutlarından eziyet görmüşlerdir.”

3 Mektuplar, 15 Eylül 1908 ile 27 Şubat 1909 tarihlerini kapsamaktadır.

4 Komraş: Bugünkü Tunceli, Pertek'e bağlı Aşağı Gülbahçe Köyü'dür.

İlk mektubunda köyde yaşayanları Marksist görüşe göre sınıflandırmaya çalışan Pançuni'nin mektubun sonunda Kürtler ile ilgili tespiti de bir hayli dikkat çekicidir:

“Yarın Komraş Kürt köyüne gidiyorum. Ermeniler ve Kürtler arasında dayanışma vaaz etmek için orada birkaç gün kalacağım. Kürtler bizim doğal destekçilerimiz, Yaydığımız ilkelerin zaferi için onlarla iyi geçinmek, gerektiğinde onları kullanmak şarttır.”

İkinci mektubunda anlattıklarına göre kendine Deli Avo adında köyde hırsızlık ve tecavüz olaylarına karışmış, akli dengesi yerinde olmayan bir yandaş bulan Pançuni'nin ağına düşürdüğü bir diğer kişi kendisinin deyimiyle köydeki burjuvaziyi temsil eden Res Serko'nun ırgatlığını yapan Sımların Vartan'dır. Üçüncü mektubunda Sımların Vartan üzerinden Res Serko ile pazarlığa giriştiğinden bahseden Pançuni, Res Serko'nun tembelliği yüzünden yanından kovduğu Vartan'ı yeniden işe alması için gerçekleştirdiği uğraşları menfaate çevirip “Parti”nin Dzabilvar kasasına para yardımında bulunmasını istemiş, teklifi reddedilince ise Res Serko'nun evine doğru yandaşları ile bir protesto yürüyüşüne geçmiştir. Köyün çocuklarının da katıldığı bu “sosyalist nümayişte” evinin pencereleri camlı olmayan burjuva Res Serko'nun camları taşlanamayınca Res Serko'nun eşeğine saldırılmıştır.

Dördüncü mektupta Pançuni, Res Serko'nun köyün yaşlı papazı ve “gericiliğin” simgesi olan Der Sahag ve köyün diğer ileri gelenleriyle birlikte okul açma girişimlerinde bulunduğunu öğrenince “Dzabilvar Talebe Birliği”ni kurarak birliğin başına dul kadın Sara'nın 9 yaşındaki oğlu Garo'yu getirir. Bunun dışında yanına topladığı 10 çocuktan bir İcra Heyeti, Yayın Kurulu ve Terör Grubu kurar. Köyün kadınları arasında ise Deli Avo ve Sımların Vartan okulun dinsizliğe yol açacağı propagandasını yapmaya başlamışlardır.

21 Kasım 1908 tarihli beşinci mektubun başında ilginç bir anekdot yer almaktadır:

“... Mektubunuzla birlikte talimatlarınızı aldım...Bir taraftan Ermeni burjuvazisine ve aynı sınıf mensubu ruhbanlığa, yerleşik eski düzene, ailevi zincirlere... karşı azılı bir savaş yürütmek; diğer taraftan da komşu milletlere, Kürtlere, Yezidilere, Kızılbaşlara ve Lazlara kardeşçe sevgi ve birlik eli uzatmak gerek.”

Bu düstur doğrultusunda, komşu Kürt Komraş köyüne giden Pançuni, “Komraş Sosyal Devrimci Karl Marks Kulübü” kurarak, kendisini daha evvel soyan Keleş Mirgo'yu başkan, “bir dizi cinayetten” hapis yatmış olan Haso'yu ise

sekreter yapmıştır. Altıncı mektuba göre kilisenin yanında inşaatı biten okul binasına yönelik eylem hazırlığında olan Pançuni ve yandaşları, köye gelecek olan öğretmene karşı da şöyle bir plan hazırlamışlardır:

“...Dzabilvar’a geldiği gün öğretmene karşı partimiz tarafından bir gösteri düzenlenmesi kararlaştırıldı. Eğer bu gösteriden belirli bir sonuç alınmazsa o zaman parti adına değil ama bireysel olarak öğretmeni dövecektik. Çünkü partimiz böyle zorba yöntemleri hiç kabul etmez ve kendi fikirlerinin zaferi için sözden ve kalemden başka silah tanımaz.”

Yedinci mektubunda öğretmeni dövdükten sonra okul binasını işgal ettiğinden bahseden Pançuni ve yandaşlarına Talebe Birliği’nin 9 yaşındaki başkanı Garo’nun sağır annesi Sara da *“katılmıştır.”* Yoldaş Pançuni ve Res Serko arasındaki şu diyalog, Birinci Dünya Savaşı öncesinde Anadolu’daki toplumsal huzur ve refahın paramiliter terör örgütleri vasıtasıyla nasıl parçalandığının bir örneğini teşkil etmektedir:

“... Hayatın temel şartının kavga olduğunu, sosyalizmin zaferi için sınıf mücadelesinin şart olduğunu, kan dökülmeksizin iyi bir şeyin ortaya çıkamayacağını idrak edemeyen şu pis burjuva tekrarlayıp duruyordu: ‘Biz hepimiz birden Ermeniyiz, kardeşiz. Neden sevgiyle yaşamıyoruz da kavga ediyoruz’ ...”

Res Serko’nun bu uzlaşmacı tavrına karşı, Pançuni; ona *“burjuvazinin temsilcisi olarak pis yöntemlere başvurması gerektiğini, güvenlik güçlerinin yardımına başvurarak”* onları okuldan zorla dışarı çıkartmasının gerektiğini telkin etmiştir. Sekizinci ve dokuzuncu mektupta takip ettiğimiz olayın devamında pazarlık için okula gelen papaz Der Sahag’ın rehin alınması ve okulu saran halka karşı Kürt Haso’nun ateş etmesi sonucunda köyün muhtarı Serko, jandarmayı çağırmak zorunda kalmıştır. Bu eyleminden dolayı Serko’yu *“hain ve muhbir”* olarak suçlayan Pançuni, jandarmaya karşı ise *“sevecen”* bir şekilde zorluk çıkarmadan eylemine son vermiştir. Jandarma ellibaşısı göz altına aldığı Haso için Yoldaş Pançuni’ye şöyle demiştir:

“Kendisi Kürt, siz Ermeni, sizin işlerinize neden karışıyor? Okul nerede, Haso nerede? O adi bir haydut.”

3 Şubat 1909 tarihli onuncu mektupta ise Pançuni ve komitesine karşı ilk *“istekli ve ciddi”* katılım gerçekleşmiş, köyün ileri gelenlerinden Goloşların Seto, Res Serko’ya karşı duyduğu düşmanlık nedeniyle onun yerine geçmek için Pançuni’ye maddi yardımda bulunmuştur. Yine Keleş Mirgo’nun anlattıklarına göre, Komraş köyü *“sakini”* Haso’nun tutuklanması, Komraşlı

Kürtlerin, Ermenileri suçlamasına neden olmuş ve eğer 40 altın vermezlerse, Dzabilvar'a intikam için saldıracaklarını söylemiştir. Pañçuni ise bütün sorumluluğun Res Serko'da olduğunu ve paranın ondan tahsil edilmesi gerektiğini Keleş Mırgo'ya söylemiştir. 19 Şubat 1909 tarihli on birinci mektupta, “*mülksüzleştirme*” çerçevesinde evlilik köleliğine karşı özgür birlikteliğin ifadesi olarak gördüğü Sımların Vartan'ın, evli Nazlu'yu kaçırmaması olayından da bahseden Pañçuni, köydeki gerginliğin iyice arttığını, Komraşlı Kürtlerin ise istedikleri meblağın 30 altına indirdiklerine rağmen köyde kimsenin o parayı verecek gücü olmadığını zikretmiştir. Mektubun sonunda ise Goloşların Seto'nun köyü kurtarmak için Res Serko'nun evini yağma edilmesi fikrini de “*mülksüzleştirme*” işi olarak meşru gördüğünü söylemiştir.

27 Şubat 1909 tarihli son mektubunu Erzincan Çakırtaş Köyü'nden yazan Pañçuni sözlerine şöyle başlamıştır:

“Zafer! Zafer! Sonunda güçlü fikre dayalı soylu mücadelemiz mutlak zaferini elde etti... Yalnız Dzabilvar tahrip oldu. Maalesef! Ne yapalım, 'yumurta kırılmadan omler pişirmek mümkün değildir' der Fransız atasözü. Dzabilvar harabeleri üzerinde şimdi temiz idealist mücadelenin muhteşem zafer kemeri yükseliyor.”

Res Serko'nun evini yağmaya gittikleri sırada köyü basan 15 silahlı Komraşlı Kürt, bütün köyü yağma edip, başta Res Serko ve Der Sahag olmak üzere köyün büyük bir kısmını öldürmüş, sağ kalanlar ise çevre köylere sığınmak zorunda kalmışlar, Pañçuni ise her “*provokatör*” gibi kaçmış ve kilisenin mahzenine saklanarak kurtulmuştur. Mektubun son kısmında ise “*yeni maceralarına*” açılmadan evvel Pañçuni Dzabilvar'ın yok olmasından dolayı duyduğu mutluluğu şöyle ifade etmiştir:

“... Sonuç olarak tüm göze batan evler yanıyordu. Yeni inşa edilmiş okul da yanıyordu. Der Sahag'ın, Seto'nun, Vartan'ın ve diğerlerinin, yeri kanlarıyla boyanmış olan cesetlerini gördüm. Köyde hiçbir nefes alan yoktu. Sağ kalanlar yakın köylere göç etmişlerdi. Her taraf viraneydi ve ıssızlık hakimdi. Manzara sarsıcı ve etkileyiciydi.”

“*Dzabilvar Kahramanı*” olarak nam salan Yoldaş Pañçuni'nin, bir sonraki durağı, aldığı talimatlar sonrasında Van olmuştur. “*Yoldaş Pañçuni Vasburagan'da*” başlığı altında daha evvel Türkçe olarak yayımlanmamış iki mektupla birlikte 16 mektuptan oluşan bu kısım 26 Mayıs 1909 ile 25 Mart 1910 tarihlerini kapsamaktadır. Yoldaş Pañçuni'nin Van'daki macerası her açıdan Dzabilvar'dakinden farklıdır. Ama en önemli farklılık Dzabilvar'dan “*parti*” merkezine yazılan her mektubun sonunda göze batır şekilde istenen

paranın, 26 Mayıs 1909 tarihinden itibaren Van'dan yazılan mektuplarda istenmiyor oluşudur. Zira 31 Mart 1909 sonrasına denk gelen bu süreçte Pançuni ve temsilcisi olduğu siyasi yapı özgüven değişimi yaşamaktadır. İşte bu değişimle birlikte Van'daki faaliyetlerine başlayan Pançuni, “*Yeniden Milli Doğuş*” adı altında silahlanmaya girişmektedir. En önemlisi artık onun yanında, kendisinden kıdem ve mertebe olarak üst düzeyde olan Yoldaş Sarsapuni de bulunmaktadır.

26 Mayıs 1909 tarihli Van'daki ilk mektubunda “*Halk Savunması*” için silah parası toplamaya girişmiş ve 31 Mart İsyanı'nın son bulmasından dolayı üzüntüsünü dile getirmiştir. Zira her tedhiş örgütü gibi Pançuni'nin mensubu olduğu Taşnaksutyun da kaotik bir ortamın gayelerine ulaşmada fayda sağlayacağını bilmektedir. Pançuni, Armenakan, Hınçakyan gibi sair Ermeni tedhiş hareketleriyle birleşmeleri haricinde Ermeni burjuvazisinden para yardımı alamayacaklarını anladığında ise mektubunda zikrettiğine göre bir “*örtülü operasyon*” tertiplemeyi düşünmüştür. Ermeni ileri gelenlerine dehşet salmak amacıyla küçük bir kıyım tertiplemesi için bozguncu Hamud Hasan'a başvurmuş, lakin Hasan'ın teklifi konjonktür nedeniyle reddetmesinden dolayı bu girişimi atıl kalmıştır. İkinci mektubunda Taşnaksutyun'u diğer Ermeni örgütlenmelerine karşı Vasburagan'da güçlendirme talimatı alan Pançuni, bir konferans düzenlenmiştir. Konferans bitiminde her görüşe saygılı olduklarına, özgür düşüncenin önemine değinmiş ve karşıt görüşleri olanların söz almasını istemiştir. Lakin tıpkı okul günlerinde olduğu gibi, Ermeniler arasındaki bölünmeye karşı çıkan ve Ermenileri öldürüp, köylerini soyan ve Ermeni kızlarını kaçıran Kürt mütecavizlerine karşı birleşilmesini talep eden bir kişiyi “*ajan provokatör*” damgası vurarak sempatanlarına linç ettirmiştir.

Üçüncü ve dördüncü mektuplarında “*Yeni Nesil*” ve “*Özgür Aşk*” grupları ile kilise nikahını boykot edip, illegal nikah kıyma eylemlerinden bahseden Yoldaş Pançuni'nin, 4 Ekim 1909 tarihli beşinci mektubu ise 1915 yılında gerçekleşecek Ermeni Tehciri ile alakalı üzerinde ciddi bir şekilde düşünülmesi gereken bir anekdotu içermektedir:

“...Yoldaş Sarsapuni'nin konferansının konusu ‘İstanbul Taşraya Karşı’ idi. O, İstanbul Ermenilerinin taşralı Ermenileri memleketlerinden çıkarıp Arap çöllerine tehcir etmek için karanlık bir ihanet hazırlığı içinde olduklarını; onların bu amaçla çoktandır Abdülhamit’le, Arap İzzet’le ve Seyit İdris’le müzakere yaptıklarını; önceki Patrik Ormanyan ve Gabriel Noradunkyan’ın bu amaçla Çar’a başvurduklarını, bu kirlî mücadele için İstanbul’un rüşvetçi Ermeni basınının, Alman İmparatoru Vilhelm’den ve Marok Sultanı Abdülaziz’den para aldıklarını kanıtlarıyla ortaya koydu... Ve orada bulunanlara hemen silahlanarak İstanbul Ermenilerine karşı kendilerini savunmalarını önerdi.”

1911 senesinin başında “Püzantion Gazetesi”nde yayımlanan bu beşinci mektupta Odyan’ın Ermeni Tehciri’ne atıf yapması mübalağa sanatının sınırlarının ötesinde değerlendirilmelidir. Zira bu tarihlerde iktidardaki İttihat ve Terakki ile Ermeni örgütlenmeleri arasında yol ayrımına neden Balkan Harbi henüz yaşanmamıştır⁵ ve Meclis-i Mebusan’da Ermeni mebus ve hatta nazırları “*iktidar ortağı*” olarak görevlerine devam etmektedirler. Hatta Odyan’ın Çar ile anlaştığını zikrettiği, o dönem Meclisi Ayan üyeliğinden ayrılan Gabriel Noradunkyan, takriben 1 yıl sonra Hariciye Nazırı olacaktır. Olası bir tehcir esnasında taşralı Ermenilerin Arap yarımadasına sürgün edileceğini de doğru “*tahmin*” eden yazarın, Osmanlı coğrafyasına 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren ilgi duyan Alman İmparatoru II. Wilhelm’i “*Tehcirin Finansörü*” olarak dillendirmesi, Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı İmparatorluğu’nda görevli olan Alman Askeri Misyon Heyeti’nin tehcir esnasındaki Ermeni ölümlerindeki payına ışık tutmaktadır. Bazı çevreler tarafından görmezlikten gelinen ve ekseriyetle üzeri örtülen bu durum, tehcir sırasında Ermeni görgü tanıkları tarafından da anlatılmaktadır.⁶

Yine Odyan’ın eserinde çokça değindiği Taşra Ermenileri ile İstanbul Ermenileri arasındaki husumet üzerinden bir asır geçmesine rağmen sürmektedir. Bugün hem yurt dışındaki Ermeni Diasporası’nda hem de İstanbul’da yaşayan Ermeniler arasında sosyo-ekonomik düzlemde ayrışmalar bulunmaktadır.⁷

Altıncı mektubunda yerini beğenmediği için öğretmeniyle kavga eden Gayzdağ adındaki çocuk nedeniyle hem öğretmenin istifasını hem de yuvanın kapatılmasını “*sağladığını*” anlatan Pançuni, yedinci ve sekizinci mektubunda Yoldaş Sarsapuni ile birlikte Ermeni kadın işçileri tehdit ederek, cebren greve zorladıklarını zikretmiştir. Bu grev neticesinde atölye sahibi Magar Mirgoyan iflas etmiş, Ermeni kadın işçilerin bir kısmı daha düşük ücretlerde çalışmaya başlamış, diğer kısmı ise şehri terk etmek zorunda kalmıştır. Başı boş kalan kadın işçilerin Sarsapuni’ye ne yapacaklarını sorduğunda verdiği cevap ise dikkat çekicidir:

5 Balkan Harbi sırasında Taşnak ileri gelenlerinden komitacılar Andranik Ozanyan ve Sivashlı Murat, Bulgar Ordusu içerisinde Osmanlı Ordusu’na karşı savaşmışlardır. Bu durum iktidardaki İttihat ve Terakki Fırkası ile Taşnakların arasını açmıştır. Bkz. Bülent Yıldırım, “I. Balkan Savaşı’nda Bulgaristan Ordusu’nda Taşnak Komitescisi Antranik Ozanyan ve Faaliyetleri,” *Balkan Savaşları’nın 100. Yılı, Uluslararası Balkan Sempozyumu Bildirileri*, (İstanbul: Mayıs 2012), 282-295.

6 “*Ermenilerle Söyleşiler*”in yapıldığı bir araştırma eserinde, Artin Tahtacıyan’ın babasına attığı olayda, Ermenilerin yeniden sevk edilmesi sırasında bir Alman subay, Türk neferin Ermenileri kurşuna dizme emrini reddetmesi sonrasında kendi beylik tabancası ile bir dizi cinayet işlemiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Mert Çam, *Bir Asırlık Kan Davası (1915-2015), Tehcir ve Propaganda*, (İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayınları, 2015), 152-155.

7 Arman Vartakyan’ın görüşleri için bkz. Çam, *Tehcir ve Propaganda*, 157-161.

“Biz açıkçası sizin için bir şey yapamayız... Sizin grevinizi ve mevcut durumunuzu kendilerine açıkladığımızda Kaliforniya Uluslararası Emekçi Birliği Şubesi ihtimaldir ki size kardeş ilgilerini belirten bir yazı gönderirler. Bu aynı zamanda bütün dünya kapitalistleri için kamçı etkisi yaratan bir mahkûmiyet olur.”

20 Aralık 1909 tarihli dokuzunca mektubunda -İstanbul’da başlayan karşı devrimci hareketin taşradaki tezahürü olarak- grev hadisesi sonrası tepki aldıklarını söyleyen Pançuni, Sarsapuni’nin ancak “*iyi bir kıyımın onların akıllarını başlarına getirtir*” fikrine rağmen Noel Arife gecesi kiliseyi basarak Ermeni kadınlarını “*kurtuluş*” çağıracakları bir eylemden bahsetmiştir. Onuncu mektupta takip ettiğimiz bu eylemde, ilahiler okunduğu sırada mihraba çıkarak kadınları babasız çocuk doğurmaya teşvik eden ve Birmanya’daki çok erkekli evliliklere söylevinde yer veren Sarsapuni, kilisede kadınlar tarafından darp edilmiştir.

Eserin ikinci kısmındaki on birinci mektupta kilisedeki başarısız eylem sonrasında İstanbul’a geri çağırılan Yoldaş Pançuni, yaşadığı ruhsal çöküntüden dolayı İran’a gitmeye karar veren Sarsapuni’nin intikamını almak için radikal bir eylem peşindedir. Yoldaş Deli Magar’ın tavsiyesi üzerine Pıçic Köyü’ndeki Surp Vartan Manastırı’nı işgal etmeyi karar vermiştir. On ikinci mektuptan son mektuba kadar “*Surp Vartan Macerasını*” takip ettiğimiz Yoldaş Pançuni, çeşitli çetelerden müteşekkil 14 silahlı atlı “*müfreze*” ile Pıçic köyüne doğru yola çıkmış, geceyi ise onların şerefine koyun kesilen köyde geçirmiş, ertesi gün hasta, yaşlı ve çocuklardan oluşan savunmasız manastırı yarım saatte işgal etmişlerdir. Surp Vartan Manastırı’nın “*Dünyevi Başrahibi*” olarak kendini atayan Pançuni, ilk iş olarak manastırın ismini Kropotkin olarak değiştirmiştir. Müteakip mektuba göre çete arkadaşlarının oylaması sonucu “*Vasburagan Ermeni Halkı Sorumlu Temsilciliği*”ni de üstlenen Pançuni, Sarsapuni’nin İran’a gitmek için ihtiyacı olduğu paranın temini maksadıyla manastırdaki hayvanları “*kontrol ve gözetim*” altında satmıştır. Sadece kendisinden oluşun “*Manastır Yasama Kurulu*” kararıyla papaz ve diğer çalışanlar manastırdan uzaklaştırılmış, papazların ayin elbiseleri, kilisedeki kutsal eşyalar ve ırgatların zirai ekipmanları “*sıki*” bir kontrol altında satılmıştır.

On beşinci mektubunda “*Kropotkin Manastırı*”nın bahçesindeki meyve ağaçlarının Yasama Kurulu’nda gündeme gelişini dile getiren Pançuni, silah ve mühimmat için ağaçların kesilerek satılmasına karar verildiğini anlatmıştır. Ağaçların kesilerek satılmasından sonra Van’dan İstanbul’a geri dönmek için yeterli meblağı toplayamadığı için manastırın duvarlarını da satmaya niyetlenmiştir. Hem meyve ağaçlarının hem de manastır taşlarının satılmasına “*düşmanca*” karşı çıkan ve Pançuni’yi tıpkı Van Halkı gibi manastırı talan

etmekle suçlayan Deli Magar, “oy birliği ile” görevinden ve toplantılara katılmaktan uzaklaştırılmıştır.

Son mektuptaki ayrıntılara göre “*Dünyevi Başrahip*” Yoldaş Pançuni, manastır duvarları haricinde kilisenin mihrabının mermerleri ve bahçedeki mezar taşlarını da “*kontrol*” tabi tuttuktan sonra satılmasına karar vermiştir. Satış işleminden sonra Kropotkin Manastırı’nın bulunduğu yerde yeşermeye başlayan çimenlerin arasında başarılarını içkili bir ziyafetle kutlayan çete Van’a geri dönmüştür. Van’da Piskopos ile manastırdaki “*reform*” faaliyetleri üzerine “*ilkesel zeminde*” tartışan Yoldaş Pançuni, ertesi günü İstanbul’a gitmek için Erzurum’a doğru yola çıkmıştır.

Eserin, “*Dünya Görüşlerim, Güncel Meseleler Üzerine Konferanslar*” başlığı altındaki son bölümünde Püzantion okurlarına kendi “*ilkeli*”, “*katıksız*” devrimci fikirlerini anlatan Yoldaş Pançuni, hem Taşnak mebusların faaliyetlerine hem de partinin genel ideolojik alt yapısına ve eylemlerine yönelik eleştirilere cevap vermektedir. İlk yazısında Patrik Arşaruni Efendi’nin seçimlerde Taşnakları desteklemesi hususuna kendine özgü ilkesel bir zeminde cevap veren Pançuni, ikinci yazısında, Taşnakların seçtirdikleri vekillerden yasama dönemi boyunca alacakları 2030 altın lira meselesine mukayeseli bir üslupla yaklaşmaktadır:

“Bu miktar para, bizimki gibi güçlü bir siyasi partinin, bütün ordusunun üç ayını ortaya koyarak heba etmesine değer mi acaba? Birkaç fedakâr kahramanın Jamharyanlar’a veya Balyozyan’a karşı geçekleştireceği herhangi bir terör eylemi bu meblağdan daha fazlasını parti kasasına getirebilirdi.”

Ermeni eğitim ve dini kurumlarına karşı hassaslığını yukarıdaki örneklerle ispat eden Pançuni, üçüncü yazısında Erzurum’daki Sanasaryan Okulu’na değinmiştir. Okulu iyi yönetip Sanasaryan Vakfı’na ait parayı üçe katladıkları için başta Noradungyan Efendi’ye ve “*Büyük Efendi Kliği*” olarak gördüğu amiralara ateş püskürmüştür. Okulun iyi yönetilmesinin, cahil halkı kandırdığını söyleyen Pançuni, bir sonraki yazısında Mısır Hayırsever Cemiyeti’nin halktan topladığı paraların harcama kalemlerini düzenli olarak açıklamasının, halkı muhasebeciliğe sevk edeceği için yersiz olduğunu söylemiş ve şu öneriyi getirmiştir:

“... Mısır Hayırsever Cemiyeti’ni yok etmek, onun yedek sermayesini tek tek ideal prensipler ortaya koyacak olan çeşitli fonlar tesis ederek emekçi massalarının kültürel işi için parti kontrolü altında kullanmak.”

Beşinci yazısında Yeprem Han adındaki Taşnaksutyun'a mensup İran Ermenisi'nin kahramanlıklarından bahseden Pançuni, onun adına bir fon oluşturulması gerektiğini söyleyerek para konusunda şu aforizmayı yapmıştır:

“Para, şu aşâğılık metal, Ermeni halkının soyut fikirsel duygularının cebinden çıkaracağı somut sembolüdür ve bizim kasamızda çözümlere esas fikirsel soyutluğuna dönüştürülür.”

“Seçimlere Ait Usulsüzlükler, Onların İlkesel Sebepleri İle Çareleri” başlığı altındaki altıncı yazısında, kendi adaylarının seçilmediği yerlerde baskıcı ve gerici unsurların seçimlere hile karıştığından bahseden Pançuni, kendi adaylarının kazandıkları yerlerin ancak İsviçre’de bulunabilecek kadar meşru ve demokratik olduğunu zikretmiştir. Usulsüzlüklere karşı ise tavrı ilkesel ve katıksızdır:

“Partimiz haricindekiler, doğru ve dürüst değilsiniz.”

Meclisteki Taşnak Grubu'nun, Ermeni toplumunun sorunlarıyla ilgilenmediği eleştirisine karşı şiddetle karşı çıktığı yedinci söyleşisinde Taşnakların, Çarizmin devrilmesinden, Belçika Kongosu'nun özerkliğine, Alaska'daki altın madenleri işçilerinin yevmiye artışından, Somaliland'daki kültürel eğitim kurumları tesis etmeye kadar, geniş çapta bir parti programları olduğunu dile getirmiştir. “Sağlıklı Birkaç Telkin” başlığındaki yazısında ise Kudüs Manastırı meselesini ele almış ve manastırın tıpkı Surp Vartan ve “Akhtamar”⁸ Manastırlarında olduğu gibi Taşnaklara devredilerek mevcut sorunlarının aşılacağını söylemiş ve gene Sanasaryan Okulu'nda devrimci bir ateş yakmak için Taşnak metotlarına atıf yapmıştır.

Son yazısında maceralarında da sık rastladığımız partili ve bireysel tutumlar hususunda bir teori geliştiren Pançuni, örnek olay incelemeleri ile hangi hadiselerin, hangi zaman diliminde nasıl algılanması gerektiğini yine ilkesel zeminde açıklamıştır. Lakin son örneği her iki tutumu aynı anda içermesi bakımından dikkat çekicidir:

“Varsayalım ki partimiz, yoldaşlarımızdan birine gidip pis burjuvanın tekinden 400 altınlık zorunlu alacağını tahsil etme görevi görür; etkili ve ikna edici kanutlar göstererek 400 yerine 600 altın tahsil etmeyi başarır. Elbette ki o, 400 altını parti kasasına teslim eder ve 200 altını kendisinde alıkoyar... Yoldaşımız 2/3 oranında partili tutum, 1/3 oranında ise bireysel tutum sergilemiştir.”

8 Çağlar'ın 115. dipnotta atıf yaptığı S.M. Manugyan'ın “Politik Mizah Romamı Ustası, Yervant Odyan'ın Doğumunun Yüzüncü Yılı Münasebetiyle” adlı makalesine göre Taşnaklar gerçek hayatta Aktamar Manastırı'nı işgal ederek manastırı soymuşlardır.

Eser biçim olarak hem Odyan'ın edebiyatçılığı hem de eseri yayıma hazırlayan Çağlar'ın iki dile hakimiyeti nedeniyle gayet sade ve akıcı bir üsluba sahiptir. Lakin Çağlar tarafından eserin son kısmına eklenen dipnotların metne alınması, okurun eserle ilgili ufuk açacak bilgi notlarına ulaşmasını kolaylaştıracaktır. Zira Odyan'ın bu çalışması ilk etapta Taşnaklara yönelik bir politik mizah romanı olarak değerlendirilmesine rağmen, hem dönemin sosyal ve toplumsal parametrelerini ilk elden tahlil etme imkânı verecek, hem de yukarıda izah etmeye çalıştığımız üzere satır aralarında verilen bilgilerle “*Ermeni Meselesi*” araştırmalarına katma değer sağlayacaktır.

GÜNEY KAFKASYA KÖKENLİ ÖĞRENCİLERİN TÜRKİYE'YE GELMEDEN ÖNCEKİ VE GELDİKTEN SONRAKİ TÜRKİYE ALGILARININ DEĞİŞİMİ

*(THE PERCEPTION OF SOUTHERN CAUCASIAN STUDENTS ON
TURKEY BEFORE AND AFTER THEIR ARRIVAL IN TURKEY)*

Yazarlar: Doç. Dr. Yıldız Deveci Bozkuş
Arş. Gör. Eda Bekçi Arı

İstanbul: Bostancı Kırtasiye & Matbaacılık, 2017, 59 sayfa.

Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Ermeni Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Öğretim Üyesi Doç. Dr. Yıldız Deveci Bozkuş ve Araştırma Görevlisi Eda Bekçi Arı tarafından hazırlanan “Güney Kafkasya Kökenli Öğrencilerin Türkiye’ye Gelmeden Önce ve Geldikten Sonraki Türkiye Algılarının Değişimi” konulu proje verilerinden yararlanılarak hazırlanan bu kitap 2017 yılının Mayıs ayında Türkçe ve İngilizce olarak yayınlanmıştır. Survey (anket) yöntemi ile hazırlanan bu çalışmada, Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan’dan gelen öğrencilerle yapılan anket verileri kullanılmıştır. Böylelikle Kafkasya’nın çeşitli ülkelerinden gelen, farklı yaşlarda ve farklı bölümlerde eğitim gören öğrencilerin Türkiye algısı üzerine akademik bir araştırma yürütülmüştür.

Ülkelerin yumuşak güç politikaları çerçevesinde, özellikle eğitim alanlarındaki etkinliklerinin ölçülebilmesi için bu tür çalışmalar akademik literatüre ciddi katkı sağlayan bir özelliğe sahiptir. Türkiye tarafından uygulanan politikaların bir ayağını da halk diplomasisi oluşturduğundan, bu politikaların işlevselliğinin değerlendirilmesi için söz konusu çalışma somut bir değerlendirme niteliği taşımaktadır. Öte yandan bu araştırmanın literatüre sağladığı katkıya bakıldığında, Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan’dan gelen öğrencileri aynı anda kapsayan ve bu öğrencilerin

Türk ve Türkiye algıları ile Türkiye’de yaşadıkları sosyo-kültürel sorunları değerlendirmeye yönelik yapılmış karşılaştırmalı ilk ve tek çalışma olması dikkat çekicidir. Bu amaçla Gürcistan uyruklu 58, Azerbaycan uyruklu 55 ve Ermenistan uyruklu 16 öğrenci ile görüşmeler yapılmıştır. Yazarlar, Türkiye ile Ermenistan arasındaki sorunlar nedeni ile Ermenistan uyruklu öğrencilerden oluşturulan örneklem grubunun oluşturulmasında sorunlar yaşandığını belirtmişlerdir. Söz konusu öğrencilerden elde edilen verileri yüzdelik oranlama yöntemi ile çalışmanın içerisinde kullandıklarını belirten yazarlar çalışmada örneklem arası bağıntı kurmaya çalışmışlardır.

Örneklem olarak seçilen bölgeden Türkiye’ye gelen öğrenciler hakkında daha önce yapılan akademik çalışmaların, daha çok kültürel ve dilsel alanlarda yürütüldüğüne vurgu yapan bu çalışma, alanında bir ilk olma özelliği de taşımaktadır. Deveci Bozkuş ve Bekçi Arı’nın çalışması literatürdeki diğer çalışmalardan farklı olarak Güney Kafkasya Ülkelerinden Türkiye’ye gelen öğrencilerin burada geçirdikleri öğrenim süreçlerinden sonra Türkiye hakkında sahip oldukları fikirlerin değişip değişmediği ve eğer değiştiyse hangi yönde olduğuna açıklık getirmesi nedeniyle de dikkate değerdir.

Çalışmaya katılan öğrencilerin Türkiye’ye gelmeden önce ülke hakkında sahip oldukları fikirlerin temel veri olarak çalışmanın başında belirtildiği görülmektedir. Bu vesileyle Gürcistan ve Azerbaycan’dan gelen öğrenciler arasında Türkiye hakkında herhangi bir bilgi sahibi olmayan öğrenci bulunmazken, Ermenistan’dan gelen öğrencilerin yüzde 6,3’ünün Türkiye hakkında hiçbir bilgi sahibi olmadıklarını belirtmeleri iki ülke arasındaki sorunların kamuoyu ve gençleri de etkilediğini net bir biçimde ortaya koymuştur.

MAKALE ÇAĞRISI: ERMENİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Ermeni Araştırmaları dergisi, kendi alanında bilimsel çalışmaya dayalı araştırmaların yayınlanması ve akademisyenler ve araştırmacılar arasında disiplinler arası tartışmaların desteklenmesi amacı ile kurulmuştur. Ermeni Araştırmaları dergisi Ermeni Meselesi'ne ilişkin makaleleri kabul etmektedir.

Hakemli bir dergi olan Ermeni Araştırmaları dergisi, yılda üç defa yayımlanır. Derginin dili Türkçedir. Ermeni Araştırmaları Dergisi daha önce herhangi bir dergide yayınlanmamış makaleleri kabul etmektedir. Makaleler, derginin belirlediği bilimsel yazım kural ve standartlarına uygun ve açık bir dil ile yazılmış olmalıdır.

2001 yılından bu yana Ermeni Araştırmaları dergisi 58. sayı yayınlamıştır. Önceki sayılarda (Prof. Justin McCarthy, Prof. Guenter Lewy gibi) önde gelen akademisyenler ve uzmanlar ile doktora öğrencilerinden Ermeni Sorunu üzerine tarihsel, siyasi ve toplumsal araştırmalara ilişkin makaleler yayımlanmıştır.

Ermeni Araştırmaları Dergisi EBSCO ve TÜBİTAK-ULAKBİM tarafından taranmaktadır.

Ermeni Meselesi konulu tüm çalışmalar değerlendirmeye alınmaktadır. Ayrıca bazı temel konu başlıkları şöyle olabilir.

- Ermenistan Siyaseti
- Ermenistan Tarihi
- Ermenistan'da Kültür ve Sosyopolitik Gelişmeler
- Ermenistan'ın Bölgesel ve Uluslararası politikaları
- Türkiye-Ermenistan İlişkileri
- Ermenistan-İran İlişkileri
- Ermenistan'ın Kafkasya devletleri ile ilişkileri
- Ermenistan-ABD İlişkileri
- Ermenistan-AB İlişkileri

Yayın İlkeleri

Makalelerin, e-posta yolu ile şu adreslere gönderilmesi rica olunur:

ayavuzsir@avim.org.tr veya info@avim.org.tr

Makaleler, dipnotlar ve kaynakça dahil, en az 5.000 en fazla 13.000 kelime olmalıdır. Makaleler, Microsoft Word programında, Times New Roman karakterinde ve tek satır aralıklı yazılmalıdır. Açıklamalar ve kaynak gösterimi sonnot olarak değil, dipnot olarak gösterilmelidir. Metin için 12 punto, dipnotlar için 10 punto kullanılmalıdır.

Başlık sayfasında aşağıdaki bilgiler belirtilmelidir

- Makalenin başlığı
- Makale yazar(lar)ının bağlı olduğu kurum
- Makale yazar(lar)ının iletişim bilgileri (telefon numarası ve e-posta adresi)
- Öz: 300 kelimeyi geçmeyecek olan Türkçe ve İngilizce öz (Abstract)
- Anahtar Kelimeler: İngilizce ve Türkçe olarak alfabetik sıra ile yazılmış 5 tane anahtar kelime. Anahtar kelimeler tercihen başlıkta bulunmayan kelimeler olmalıdır.

Makalelerin hazırlanmasında, Ermeni Araştırmaları dergisinin şekil kuralları ile dipnot ve kaynakça sistemine riayet edilmelidir. Yayın Kurulu, teslim edilen makalelerle mümkün olduğu kadar hızlı bir şekilde ilgilenecektir. Teslim edilen makalelerin durumu hakkında yazarlara e-posta yoluyla bilgi verilecektir.

Bu makale çağrısı 59ncu sayı içindir.

Makale son gönderim tarihi **16 Şubat 2018**'dir.

YAZIM KURALLARI / (STYLE SHEET)

A. Genel Kurallar

1. Ermeni Araştırmaları Dergisi'nde yayımlanacak yazılar;
  - Objektif ve orijinal olup araştırmaya dayanmalıdır.
  - Bilimsel metotlarla kaleme alınmış olmalıdır
2. Herhangi bir yazının yayımlanıp yayımlanmamasına yazı kurulu karar verir.
3. Yazı kurulunun onayından geçen çalışmalar hakemlere gönderilir ve sonuçlarına göre değerlendirme yapılır.
4. alışmalar yayımlansın veya yayımlanmasın iade edilmez.
5. Yazılardaki fikir ve değerlendirmeler yazarlara aittir ve aksi belirtilmediği sürece Terazi Yayıncılık'ın görüşlerini yansıtmaz. Bütün hukuki sorumluluk yazara aittir.
6. Yayımlanmış yazıların telif hakları Terazi Yayıncılığa aittir.
7. Teslim edilen makalelerin dergi format ve kurallarına uygunluğunu sağlamak yazarların sorumluluğundadır.
8. Yazarlar yazılarında T.C. Başbakanlık, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu tarafından düzenlenmiş olan yürürlükteki iml kılavuzunu (<http://www.tdk.gov.tr>) esas almak durumundadırlar.

B. Biçimsel Kurallar

1. Yazılar, Times New Roman yazı karakteriyle, 1,5 aralık ve 12 punto ile yazılmalıdır.
2. Başlıklar 14 punto ve koyu, büyük harf, ara başlıklar ise küçük harf 12 punto ve koyu olmalıdır.
3. Yazıların Microsoft Word yazılım programında kaydedilmiş olması gerekmektedir.
4. Yazılar asgari 5000 ve azami 10000 kelimeyle sınırlandırılmalıdır.
5. Yazılar, Türkçe ve İngilizce olarak hazırlanmış 200 kelimeyi aşmayan zet, İngilizce'ye tercüme edilmiş başlık ve Türkçe ve İngilizce beş anahtar kelimeyle beraber gönderilmelidir.
6. Yazar adı, sağ köşeye, italik koyu, 12 punto olarak yazılmalı; unvanı, görev yeri ve elektronik posta adresi belirtilmelidir.
7. **Dipnot ve kaynakça yazımında Chicago Manual of Style'a uyulması gerekmektedir.** Bu kuralların güncel haline şu bağlantıdan erişilebilir. http://www.chicagomanualofstyle.org/tools_citationguide.html

SİPARİŞ FORMU

Adı :..... Adres :.....

Soyadı :.....

Telefon :.....

E-mail :.....

Aboneliklerimiz

- Ermeni Araştırmaları Dergisi - 4 Aylık Yıllık 45 TL ~~31~~
- Review of Armenian Studies Dergisi - 6 Aylık Yıllık 30 TL ~~34~~
- Uluslararası Suçlar ve Tarih Dergisi - Yılda Bir Sayı Yıllık 17 TL

Tek Sayı Siparişi

- Ermeni Araştırmaları Dergisi – Son Sayısı (sayı 58) 17 TL
- Review of Armenian Studies Dergisi – Son Sayısı (sayı 35) 17 TL
- Uluslararası Suçlar ve Tarih Dergisi – Son Sayısı (sayı 17) 17 TL

Eski Sayı Sipariş

- Ermeni Araştırmaları Dergisi'nin ..... Numaralı Eski Sayısı/Sayıları Adedi 9 TL
- Review of Armenian Studies Dergisi'nin ..... Numaralı Eski Sayısı/Sayıları Adedi 9 TL
- Uluslararası Suçlar ve Tarih Dergisi'nin ..... Numaralı Eski Sayısı/Sayıları Adedi 9 TL

Kitaplar

- Ermeni Sorunu Temel Bilgi ve Belgeler Kitabı (Genişletilmiş 2. Baskı) 15 TL
- Armenian Diaspora / Turgut Kerem TUNCEL 35 TL
- Balkan Savaşlarında Rumeli Türkleri Kıyımlar - Kırımlar - Göçler (1821-1913) / Bilâl N. ŞİMŞİR 25 TL
- 'AZA BEAST' Savaşın Köklerine İnmek / Colum MURPHY 30 TL
- Turkish-Russian Academics / A Historical Study on the Caucasus 20 TL
- Gürcistan'daki Müslüman Topluluklar / Azınlık Hakları, Kimlik, Siyaset 30 TL
- Ermeni Konferansları 2016 / Der: Ömer Engin LÜTEM 25 TL

* Siparişinizin gönderilebilmesi için formu dekontla birlikte gönderiniz.

İletişim Bilgileri

Adres: Süleyman Nazif Sokak No: 12 Daire: 4 06550 Çankaya / ANKARA

Tel: 0312 438 50 23 • Faks: 0312 438 50 26

E-posta: terazi yayincilik@gmail.com

Hesap Numarası:

Terazi Yayıncılık - Garanti Bankası A.Ş. Çankaya /Ankara Şubesi
Hesap No: 181 /6296007 IBAN No: TR960006200018100006296007

Posta Çeki Hesap No: Ankara/Çankaya/Merkez 5859221

